1/2024

24

Annales historici Presovienses

Agentúra
Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“

Európska únia
Európsky fond regionálneho rozvoja

Operačný program
VÝSKUM a VÝVOJ

Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci „Centra excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu“. Časopis je registrovaný v textovej databáze ADT (Arcanum Digitális Tudománytár).

Annales historici Presovienses

Inštitút histórie
FF PU v Prešove

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

VYDAVATEĽSTVO
PREŠOVSKEJ
UNIVERZITY

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1/2024, roč. 24

Inštitút histórie
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra 15
080 01 Prešov

ahp@unipo.sk
https://ahp.sk/

Redakčná rada:

doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD. (Prešov) (predsedníčka)
prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc. (Bratislava)
PhDr. Milan Belej, CSc. (Nitra)
doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc. (Prešov)
prof. Mgr. Miroslav Daniš, CSc. (Bratislava)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešov)
doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD. (Prešov)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, CSc. (Bratislava)
doc. PhDr. Martin Javor, PhD. (Prešov)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešov)
Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. (Prešov)
Apl. Prof. Dr. Albert Kotowski (Bonn)
PhDr. Eva Kowalská, DrSc. (Bratislava)
PhDr. Rastislav Kožiak, PhD. (Banská Bystrica)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorod)
prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc., dr. h. c. (Brno)
PhDr. Slavomír Michálek, DrSc. (Bratislava)
prof. Dr. Pap József (Eger)
prof. Dr. Papp Klára (Debrecen)
doc. Dr. Forisek Péter (Debrecen)
Univ. Prof. Dr. Dr.h.c. Dr. Karl Schwarz (Wien)
prof. ThDr. Peter Šturák, PhD. (Prešov)
prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (Prešov)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakcia:
Mgr. Lucia Šteflová, PhD. (šéfredaktorka), doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD., doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., doc. Mgr. Monika Bizoňová, PhD., Mgr. Klaudia Sokolová

Za obsah príspevkov a jazykovú úpravu zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 17. novembra, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775.

Dátum vydania:
október 2024

ISSN 2989-3089 (online)
ISSN 1336-7528 (tlačené vydanie)

Evidenčné číslo MK SR: EV 227/23/EPP
EV 6135/23/PT

OBSAH

ŠTÚDIE 5

Anna Beňová
Zmeny v mestskej samospráve Prešova pod vplyvom centralizačných tendencií uhorských štátnych orgánov v 18. storočí 7

Peter Kónya
Epidémia cholery r. 1831 v zemplínskych (a užských) zemepanských mestách 23

Annamária Kónyová
Slovenská historiografia o epidémiách na území Slovenska 36

Wacław Wierzbieniec
Vplyv chasidizmu na dejiny Židov v strednej Európe v novoveku – vybrané aspekty 47

Ferenczi Szilárd
Az urbanizáció politikai főszereplői. Erdélyi, bánsági és partiumi polgármesterek a dualizmusban 61

Luciána Hoptová
Aktivity predstaviteľov bieloruskej emigrácie v Prahe v rokoch 1938 – 1941 90

MATERIÁLY 103

Vavrinec Žeňuch
Apostáza ako neželaný jav v prvej polovici 18. storočia (na príklade dokumentu z Užskej stolice) 105

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY 119

CONTENTS

ARTICLES 5

Anna Beňová
Changes in the Municipal Self-Government of Prešov under the Influence of Centralization Tendencies of Hungarian State Authorities in the 18th Century 7

Peter Kónya
Cholera epidemic in 1831 in Zemplín (and Uh) feudal cities 23

Annamária Kónyová
Slovak historiography on epidemics in Slovakia 36

Wacław Wierzbieniec
The impact of Hasidism on the history of Jews in Central Europe in the modern period – selected aspects 47

Ferenczi Szilárd
The political protagonists of urbanization. Transylvanian, Bánság and Partium mayors in dualism 61

Luciána Hoptová
Activities of representatives of the Belarusian emigration in Prague in the years 1938 – 1941 90

MATERIALS 103

Vavrinec Žeňuch
Apostasy as an unwanted phenomenon in the first half of the 18th century (on the example of a document from the Ung County) 105

CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS 119

ŠTÚDIE
ARTICLES

ZMENY V MESTSKEJ SAMOSPRÁVE PREŠOVA POD VPLYVOM CENTRALIZAČNÝCH TENDENCIÍ UHORSKÝCH ŠTÁTNYCH ORGÁNOV V 18. STOROČÍ

Anna BEŇOVÁ

BEŇOVÁ, Anna. Changes in the Municipal Self-Government of Prešov under the Influence of Centralization Tendencies of Hungarian State Authorities in the 18th Century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2024, vol. 24, no. 1, p. 7 – 22.

This study examines the development of municipal self-government in Hungary during the 18th century, with a particular focus on the city of Prešov. It analyzes the legal foundations of municipal self-government, the impact of centralization tendencies of Hungarian state authorities on the functioning of free royal cities, and changes in their administration. The study explores key legal documents, institutions, and processes that shaped municipal self-government during this period, including the issuance of the General Norm in 1755. Special attention is given to the structure and functioning of municipal self-government in Prešov, the process of electing city officials, and the impact of state interventions on the city's autonomy. The work also provides an overview of the development of municipal judiciary in Hungary and its specifics in the context of free royal cities.

Keywords: municipal self-government, Hungary, Prešov, 18th century, centralization, General Norm.

Problematike Knihy rozhodnutí magistrátu ako významného a bohatého prameňa k zloženiu a fungovaniu mestskej správy a priebehu každoročných obnov magistrátu v 2. polovici 18. storočia v prostredí slobodného kráľovského mesta Prešov som sa venovala vo svojej diplomovej práci z roku 2022.[1] Po doplnení niektorých zásadnejších informácií, najmä v súvislosti s diplomaticko-obsahovou analýzou prameňa, bola jej časť už uverejnená.[2] V tomto príspevku sa na základe výskumných výsledkov zo spomenutých prác sústreďujem na vplyv štátnych a kráľovských úradov na

[1] BEŇOVÁ, Anna. *Kniha rozhodnutí mesta Prešova z rokov 1762 – 1776 (dejiny správy a diplomaticko-obsahová analýza prameňa)* [magisterská práca]. Prešovská univerzita v Prešove. Filozofická fakulta. Katedra archívnictva a pomocných vied historických. Školiteľ: doc. Mgr. Marcela Domenová, PhD. Prešov : FF PU, 2022.

[2] BEŇOVÁ, Anna. Kniha rozhodnutí mesta Prešova 1762 – 1776. In *Slovenská archivistika.* 2023, roč. 53, č. 1. Bratislava : Odbor archívov a registratúr, Slovenský národný archív a Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2023.

suverenitu samosprávy slobodných kráľovských miest, právne ukotvenie mestskej samosprávy a vývoj týchto tendencií zasadených do prostredia Uhorska s prihliadnutím na mesto Prešov. Cieľom tohto príspevku je teda na základe sumarizácie a analýzy právnych a správnych procesov a dejinného vývoja, s podopretím pramennej bázy, poukázať na významné právne postavenie Prešova ako slobodného kráľovského mesta v prostredí dynamického vývoja plného zmien v Uhorsku v období 18. storočia, s dôrazom na vplyv orgánov a ich zasahovanie do mestských štruktúr a integrity slobodných kráľovských miest.

Krátke 18. storočie, charakteristické uzavretím jednej veľkej epochy v dejinách Uhorska Satmárskym mierom[3] a odštartovaním novej politickej situácie bez osmanských vojen a viac než sto rokov trvajúcich vnútorných bojov, znamenalo pre Uhorsko nové, mierové obdobie. To umožňovalo panovníkovi Karolovi III. upevniť postavenie habsburskej dynastie v Uhorsku a postupne ho začleňovať do hospodárskeho a politického systému ríše. Uhorsko sa tak v habsburskej monarchii zúčastňovalo na realizácii jej veľmocenských a dynastických záujmov. Táto skutočnosť bola jedným z rozhodujúcich faktorov pri ďalšom štátnom usporiadaní krajiny, pri jej vnútropolitickom, ekonomickom aj spoločenskom vývine. Vďaka Pragmatickej sankcii[4] môžeme nasledujúce obdobie od roku 1740 charakterizovať ako obdobie osvietenského štýlu vlády Márie Terézie, charakteristického snahou o posilnenie monarchie vo všetkých smeroch, najmä prostredníctvom zavádzania rôznych reforiem, čím sledovala najmä konkurencieschopnosť monarchie ako celku, ale aj upevnenie jej mocenského postavenia v rámci Európy. Celkovo počas 18. storočia, a to viac ako kedykoľvek predtým, zasahoval do života mesta a jeho obyvateľov štát, či už prostredníctvom vojska, štátnych úradov, daní, alebo cez opatrenia zamerané na reguláciu rôznych oblastí fungovania mestskej spoločnosti. Okrem veľkých a zásadných reformných patentov, bolo vydaných množstvo ďalších nariadení, ktoré vstupovali do stáročných tradícií a zažitého stereotypu bežného života poddaných a mešťanov. Tí boli následne nútení prispôsobiť svoje zvyky a aktivity vôli

[3] Satu Mare (Sedmohradsko), 30. 4. 1711. HONZÁK, František. *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti.* Bratislava : Slovart, 2007, s. 194.

[4] Karol III., 19. 4. 1713 , Pragmatická sankcia – nariadenie, ktorým ustanovil nedeliteľnosť vlády nad všetkými krajinami ríše a určil nástupnícky poriadok, podľa ktorého aj ženské členky dynastie mohli nastúpiť na uprázdnený trón. ĎURICA, Milan. *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí.* Bratislava : LÚČ, 2003, s. 149 – 150.

panovníkov. Všetky patenty a nariadenia osvietenského absolutizmu nenávratne zmenili každodenný život v celom Uhorskom kráľovstve a výrazne pritom ovplyvnili aj život v Prešove.[5]

Vtedajší Prešov, ako slobodné kráľovské mesto, teda patril medzi najvýznamnejšie mestá v Uhorsku. Potvrdzuje to aj fakt, že bol súčasťou Pentapolitany[6] a zoskupenia tavernikálnych miest.[7] Nástup 18. storočia bol v Prešove poznačený následkami povstania Františka Rákocziho II., morovou epidémiou z roku 1710 a rozsiahlym požiarom z roku 1711. Požiar sa následne zopakoval ešte aj v rokoch 1714 a 1720, pričom v roku 1740 Prešov zasiahla cholerová epidémia. Ako sme už uviedli, celé 18. storočie je v podstate charakteristické snahou o konsolidáciu a zlepšenie pomerov, a to po každej stránke, nakoľko predchádzajúce obdobie bolo demograficky, hospodársky a aj ekonomicky veľmi náročné. Ťažko poznačené mesto sa so svojimi obyvateľmi pomaly stavalo naspäť na nohy.[8] Aj keď sa v nasledujúcich desaťročiach Prešovu podarilo prekonať veľkú hospodársku a sociálnu krízu, doplniť demografické straty a zregenerovať mestskú ekonomiku, čím sa 2. polovica 18. storočia oprávnene označovala za obdobie hospodárskeho rozmachu mesta,[9] už nikdy sa mu v Uhorsku nepodarilo dosiahnuť taký silný hospodársky a politický význam, ako tomu bolo v predchádzajúcom období.[10]

Právne ukotvenie mestskej samosprávy v Uhorsku

Mestská samospráva v Uhorsku sa vyvíjala postupne od obdobia raného stredoveku. Jej právne základy tvorilo niekoľko kľúčových prvkov:

---

5 BEŇOVÁ, Anna. *Kniha rozhodnutí mesta Prešova z rokov 1762 – 1776 (dejiny správy a diplomaticko-obsahová analýza prameňa)* [magisterská práca]. Prešov : FF PU, 2022, s. 16.

6 RÁBIK, Vladimír, a kol. *Vývoj stredovekých miest na Slovensku II.* Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 38.

7 DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In *Lexikón stredovekých miest na Slovensku.* Štefánik, Martin, a kol. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 332.

8 SEDLÁK, Imrich, a kol. *Dejiny Prešova I.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, s. 177 – 178.

9 DERFIŇÁK, Patrik. Prešov v rokoch 1701 – 1791: Kapitoly z dejín mesta a jeho obyvateľov. In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919).* Klein-Tesnoskalský, Belo. Prešov : ŠVK v Prešove, 2012, s. XLIV.

10 KÓNYA, Peter. Prešov v „krátkom" 18. storočí (1711 – 1790). In *Dejiny Prešova I.* Kónya, Peter a kol. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 449.

obyčajové právo, privilégiá, štatúty a kodifikované právne zbierky. Počiatky mestskej samosprávy možno hľadať v období 11. a 12. storočia, keď sa formovali prvé mestské osady. Tieto osady boli často založené prisťahovalcami, najmä nemeckými hosťami (hospites), ktorí si so sebou priniesli vlastné zvykové právo.[11] Toto právo sa postupne rozšírilo aj na ostatných obyvateľov mesta a stalo sa základom pre budúce mestské právo.

Významným míľnikom v právnom vývoji miest bolo udeľovanie privilégií. V roku 1299 obdržali nemeckí hostia v Prešove výsady od panovníka,[12] ktoré im umožnili voliť si vlastných zástupcov v mestskej správe a oslobodili ich spod súdnej kompetencie župy. Privilégiá predstavovali písomný právny základ pre mestskú správu a suverenitu. V starom práve boli jedným z najvýznamnejších prameňov práva, keďže boli hlavným písaným prameňom svojej doby.[13] Mestské právo sa formovalo dvoma spôsobmi: postupným vývojom trhového práva pôvodných stredísk obchodu a prevzatím a prispôsobením práv cudzích miest.[14] Zahŕňalo kolektívne mestské práva a slobody, ako aj individuálne meštianske práva. Pojem mestské právo zaviedol do odbornej terminológie Ján Holák v štúdii z roku 1939 venujúcej sa vzniku mestského práva na území Slovenska. Charakterizuje ho ako súhrn právnych noriem, ktoré upravovali právny pomer miest k panovníkovi a kráľovstvu a zároveň pomer mešťana k mešťanovi. Tieto práva rozdeľuje na kolektívne mestské práva a slobody a individuálne, meštianske práva. Individuálne práva a slobody boli ale podmienené tými kolektívnymi, ktorých rozsah závisel od výsad ukotvených v privilégiách.[15] Dôležitým obdobím pre rozvoj miest a rozmach udeľovania privilégií bola vláda Bela IV. (1235 – 1270).[16]

---

[11] ULIČNÝ, Ferdinand. Vývin meštianskeho práva na Slovensku. In *Historický časopis*. 1999, roč. 47, č. 4, s. 577 – 592.

[12] BODNÁROVÁ, Miloslava – DOMENOVÁ, Marcela. Prešov od stredoveku do konca 16. storočia. In *Dejiny Prešova I.* Kónya, Peter a kol. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 140 – 141.

[13] LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku.* Bratislava : Iura Edition, 2002, s. 77 – 78.

[14] HOLÁK, Ján. Vznik mestského práva na Slovensku. In *Právny obzor.* 1939, roč. 22, s. 281 – 294.

[15] HOLÁK, Ján. Vznik mestského práva na Slovensku a jeho pramene. In *Sborník Matice Slovenskej.* 1938 – 1939, roč. XVI – XVII, č. 3 – 4, s. 203 – 226. dostupné online https://dikda.snk.sk/view/uuid:374bde4f-791d-4be6-8fa1-aa949603d2d7?page=uuid:66ee4a5f-31d9-43a9-93eb-a61084f6c2a0 [16.4.2024], s. 204.

[16] MARSINA, Richard. Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In *Historický*

Štatúty predstavovali ďalší dôležitý prvok mestského práva. Slobodné kráľovské mestá mali právo vydávať vlastné štatúty na základe *ius statuendi* udeleného panovníkom. Tieto štatúty upravovali rôzne aspekty mestského života, vrátane fungovania cechov a súdnictva.[17] V 15. storočí začali na vývoj mestského práva vplývať aj zákony. Dekrét kráľa Žigmunda z roku 1405 rozlíšil *civitates* a *oppida* a zaviedol právny vzťah mešťanov k súdnym konaniam pred taverníkom.[18] Tento dekrét tiež prvýkrát definoval mešťanov ako samostatný stav.

Významným prvkom v právnom systéme miest bolo teda tavernícke právo. *Articuli iuris tavernicalis* z konca 15. storočia upravovali procesy pred taverníckym súdom. Tieto pravidlá boli neskôr rekonštruované a doplnené, až kým ich v roku 1602 kráľ Rudolf II. nesankcionoval. Tavernícke právo sa stalo súčasťou zbierky uhorských dekrétov *Corpus iuris Hungarici. Tripartitum*, spísané Štefanom Verbőczym v roku 1514,[19] je najvýznamnejšou právnou zbierkou uhorského práva. Hoci nikdy nenadobudlo formálnu platnosť zákona, v praxi sa používalo ako hlavný právny prameň a obsahovalo aj ustanovenia týkajúce sa miest a mešťanov. Vývoj mestského práva v Uhorsku bol značne špecifický pre každé mesto, ale od polovice 14. storočia možno pozorovať unifikačný proces, najmä v oblasti meštianskeho súdnictva.[20] Tento proces vyvrcholil práve v novoveku. Právne ukotvenie mestskej samosprávy v Uhorsku teda predstavovalo komplexný systém, ktorý sa vyvíjal po stáročia. Zahŕňal prvky obyčajového práva, kráľovských privilégií, mestských štatútov a kodifikovaných právnych zbierok. Tento systém poskytoval mestám značnú mieru autonómie a zároveň ich integroval do širšieho právneho rámca Uhorského kráľovstva.

časopis. 1978, roč. 26, č. 1, s. 77 – 95.

17 KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen. *Corpus statutorum Hungariae municipalium*. Budapest 1885/1904, 4 zv.

18 MERTANOVÁ, Štefánia. *Ius tavernicale: štúdie o procese formovania práva taverníckych miest v etapách vývoja taverníckeho súdu v Uhorsku (15. – 17. stor.)*. Bratislava : Veda, 1985, s. 134 – 137.

19 *Opus Tripartitum iuris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae partiumque adnexarum*, 1514. Pre mestské prostredie je dôležitá 3 časť.

20 ULIČNÝ, Ferdinand. Meštianske právo na Slovensku v stredoveku. In *Mesto a dejiny*. 2014, č. 3, s. 6 – 22. dostupné online: https://www.upjs.sk/public/media/15018/MaD-2014-2-Ulicny.pdf [16.4.2024], s. 17.

Vplyv štátnych orgánov na správu slobodných kráľovských miest v Uhorsku v novoveku

Vývoj štátnych orgánov v Uhorskom kráľovstve významne ovplyvňoval postavenie a fungovanie miest. Kým v stredoveku požívali mestá značnú mieru autonómie, v novoveku dochádzalo k postupnému posilňovaniu centrálnej moci a obmedzovaniu mestských slobôd. Tento proces bol spojený s formovaním a upevňovaním ústredných orgánov štátnej správy. Základy uhorského zákonodarstva vychádzali zo starších zvykových práv, ktoré panovník selektívne využíval a dopĺňal novými ustanoveniami posilňujúcimi jeho moc. Kľúčové normy boli spísané do kráľovských dekrétov. Centrom moci bol kráľovský dvor, kde sa okolo panovníka sústreďovali významní veľmoži a preláti. Najvernejší z nich zastávali dvorské funkcie, z ktorých sa postupne vyvinuli verejnoprávne úrady. Ku koncu 13. storočia už kráľovský dvor fungoval ako ústredná správna inštitúcia.[21] Z hľadiska vplyvu na mestá zohral kľúčovú úlohu najmä taverník (*tavernicorum regalium magister*). Pôvodne bol správcom kráľovského pokladu a členom kráľovskej rady. Od 13. storočia narástol jeho význam v súvislosti s rozvojom kráľovských miest. Stal sa ochrancom ich privilégií a odvolacou súdnou inštanciou. Od začiatku 15. storočia sa jeho súdne právomoci posilnili natoľko, že už súdil samostatne na vlastnom taverníckom súde *(sedes tavernicalis*). K taverníckemu súdu sa mohli odvolávať významné kráľovské mestá ako Bratislava, Trnava, Košice, Prešov a Bardejov, ale v prípade potreby aj ostatné mestá.[22]

V novoveku došlo k významným zmenám v štátnej správe, ktoré ovplyvnili aj vzťah k mestám. Ferdinand I. zriadil v roku 1528 Uhorskú komoru (*Camera Hungarica*) ako hlavný finančný orgán. Po reorganizácii v roku 1531 sa stala najvýznamnejším orgánom štátnej správy: spravovala dane, kráľovské majetky, soľný a banský regál a dôchodky z kráľovských miest. Vykonávala ústrednú administratívu, pokladničnú správu štátnych príjmov a kontrolu účtovania. Hoci si zachovala nezávislosť od viedenskej komory, bola priamo podriadená panovníkovi. Od roku 1539 jej vypomáhala Spišská komora (*Camera Scepusiensi*), ktorá mala na starosti oblasť

[21] KÚTIK, Ján a kol. *Dejiny verejnej správy na území Slovenska (vybrané časti a kapitoly).* Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018, s. 41 – 45.

[22] ŠVECOVÁ, Adriana – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku.* Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 67, Pozri tiež KÚTIK, Ján a kol. *Dejiny verejnej správy na území Slovenska (vybrané časti a kapitoly).* Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018, s. 49.

Horného Uhorska. Jej sídlo bolo v Košiciach a medzi jej hlavné príjmy patrili príjmy z banskej činnosti, komorských majetkov, tridsiatkov, vinohradov a soľného regálu. Činnosť Spišskej komory bola ovplyvnená politickou a bezpečnostnou situáciou, najmä tureckými výbojmi a povstaniami v 17. storočí.[23]

Ferdinand I. sa pokúsil premeniť Kráľovskú radu na stále zasadajúci vrcholný štátny orgán. Keďže neuspel, vytvoril v roku 1527 úrad Miestodržiteľskej rady (*Locum tenentia*). Tvorili ju miestodržiteľ a najvyšší hodnostári. Jej kompetencia zahŕňala starostlivosť o krajinské záležitosti, výkon spravodlivosti a neskôr sa rozšírila na celú vnútornú správu a zahraničnú reprezentáciu. Fakticky vykonávala úlohy predmoháčskej Kráľovskej rady a palatína. Po Veseléniho sprisahaní bolo miestodržiteľstvo nakrátko zrušené, ale v roku 1723 bola zriadená Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada *(Consilium regium locumtenentiale Hungaricum)* na čele s palatínom. Mestská samospráva v novoveku si síce formálne ponechala svoje samosprávne postavenie, ale do jej činnosti čoraz viac zasahovali štátni úradníci ako zástupcovia týchto orgánov. Boli vysielaní najmä Miestodržiteľskou radou a Uhorskou komorou. Samospráva kráľovských miest sa tak postupne obmedzovala a podliehala kontrole zhora. Tento proces sa zintenzívnil najmä na konci 17. a v 18. storočí.[24]

Vývoj vzťahu medzi centrálnou mocou a mestami v Uhorskom kráľovstve tak charakterizuje postupné posilňovanie kontroly zo strany štátnych orgánov. Kým v stredoveku požívali mestá značnú autonómiu, v novoveku sa ich postavenie menilo. Formovanie ústredných orgánov štátnej správy, najmä Uhorskej komory a Miestodržiteľskej rady, viedlo k väčšiemu zasahovaniu do mestských záležitostí. Tento vývoj odrážal širšie trendy centralizácie a byrokratizácie štátnej správy v ranom novoveku, ktoré sa prejavovali v rôznej miere v celej strednej Európe.

V priebehu 17. a 18. storočia došlo k výrazným zmenám v správe slobodných kráľovských miest v Uhorsku. Tieto mestá, ktoré boli predtým takmer úplne nezávislé od štátnych zásahov, sa postupne dostávali pod prísnejšiu kontrolu centrálnych orgánov. Kľúčovú úlohu v tomto procese zohrávali dve inštitúcie, a to už spomínaná Uhorská komora (*Came-*

---

[23] ŠVECOVÁ, Adriana – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku.* Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 62 – 68.

[24] ŠVECOVÁ, Adriana – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku.* Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 78.

ra Hungarica) a Spišská komora (*Camera Scepusiensis*). Uhorská komora mala na starosti dozor nad včasným odvádzaním daní a poplatkov mestami, zatiaľ čo Spišská komora vykonávala úlohy Uhorskej komory vo východoslovenských oblastiach. Slobodné kráľovské mestá boli považované za majetok Svätej koruny a podliehali tak panovníkovi, ktorý ich zveril do priamej správy Uhorskej komore a Spišskej komore. Ich pôsobnosť sa však od 17. storočia obmedzila len na dozor nad tým, aby mestá načas a v určenom množstve odovzdávali predpísané dane a poplatky. Prešov ako hornouhorské mesto spadal pod činnosť Spišskej komory.[25]

Od konca 17. storočia sa správa slobodných kráľovských miest dostávala čoraz viac pod štátnu kontrolu. Predovšetkým prostredníctvom dvoch komôr, Uhorskej a Spišskej komory, a po roku 1774 prostredníctvom Správy Spišskej komory. Záležitosti slobodných kráľovských miest riešila primárne komora, ale od konca 17. storočia sa do správy zapojila aj Uhorská kráľovská dvorská kancelária a od roku 1733 Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada.

Tieto inštitúcie spoločne vytvorili tzv. Zmiešanú mestskú komisiu, ktorá analyzovala správy z mestských volieb a navrhovala ďalšie opatrenia. Hlavnými cieľmi štátnych zásahov boli rekatolizácia prevažne protestantskej mestskej elity, profesionalizácia správy, zvýšenie transparentnosti mestských financií a zjednotenie verejnej správy v celej krajine. Medzi konkrétne opatrenia patrilo preskúmavanie mestských účtov, korigovanie počtu členov volenej obce, zmeny v platovom ohodnotení funkcionárov a odčlenenie vykonávania mestských úradov od funkcií senátorov. Uhorská komora na svojom zasadnutí 21. júla 1733 vymenovala špeciálnu komisiu na preskúmanie domácich účtov, ktoré dovtedy slobodné kráľovské mestá komore zasielali. Charakter tohto útvaru bol daný už samotnou úlohou, keďže išlo o pravidelné každoročné preskúmavanie účtov všetkých slobodných kráľovských miest, pričom komisia sa mala spočiatku zaoberať účtovnými údajmi až do roku 1724. Preskúmavanie domácich účtov miest a s tým spojená pravidelná kontrola mestského hospodárenia sa v tom čase objavuje ako nový prvok v činnosti komory. V porovnaní s predchádzajúcou praxou komisárskej kontroly obnovovania úradov, ktorá sa zakorenila najmä v záujme katolizácie mestských rád od 70. rokov 17. storočia, kontrola mestského hospodárenia predstavuje ďalšie významné

[25] KÚTIK, Ján a kol. *Dejiny verejnej správy na území Slovenska (vybrané časti a kapitoly).* Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2018, s. 73 – 84.

obmedzenie ich predchádzajúcej samostatnosti a nezávislosti zo strany kráľovskej moci, ktorá sa v duchu absolutizmu čoraz viac stotožňovala so štátom. Cieľom bolo odhaliť zneužitia, vytvoriť riadne finančné hospodárenie a presné účtovníctvo, a eliminovať plytvanie v hospodárení.[26] Tieto zmeny viedli k postupnému obmedzovaniu mestskej samosprávy a k väčšiemu podriadeniu miest štátnej moci. Zároveň došlo k profesionalizácii mestskej správy a k zmenám v symbolickej rovine legitimity mestského vedenia.[27] V dôsledku korupcie a zneužívania právomocí predstaviteľov mestskej samosprávy vysielali od konca 18. storočia úrady do miest na kontrolu ich riadenia, hospodárenia a niekedy aj volieb osobitné revízne komisie (*deputatio).*[28] Vplyv komisára kontroly sa na základe jeho povinnej účasti na reštaurácii rozšíril na rozsiahle zásahy do štruktúry, zloženia a pôsobnosti samosprávnych orgánov. Každoročne pred voľbami posielal samotný panovník mestskej rade list, v ktorom jej oznámil delegovanie svojho komisára na voľby a vyzval magistrát, aby rešpektoval jeho požiadavky.[29] Tento panovnícky mandát postupne menil a rozširoval svoj obsah. Okrem apelovania na dobré mravy a výzvy na pokojný priebeh volieb, Mária Terézia priamo odporúčala a nariaďovala aj obsadzovanie jednotlivých úradov konkrétnymi mestskými funkcionármi.[30]

V dôsledku opatrení, ktoré boli skôr zavedené na rakúskych územiach, financovanie a zloženie vedúcej elity v týchto mestách už nezáviselo výlučne od vnútorných politických okolností; činnosť komisárov delegovaných na voľby mala významný vplyv na všetky tieto zmeny. Jedným z cieľov zá-

---

[26] Viac k problematike a fungovaniu Mestskej komisie pozri: PAULINYI, Oszkár. A Magyar Kamara városi bizottsága, 1733-1772. In *Levéltári közlemények.* 1963, roč. 34, č. 1.

[27] Pre podrobný vývoj v období do začiatku 18. storočia pozri: NÉMETH, István. Pre-modern state urban policy at a turning point in the Kingdom of Hungary: The elections to the town council. In *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500-1800.* Schlögl, Rudolf (eds.), Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2009.

[28] BEŇOVÁ, Anna. *Kniha rozhodnutí mesta Prešova z rokov 1762 – 1776 (dejiny správy a diplomaticko-obsahová analýza prameňa)* [magisterská práca]. Prešov : FF PU, 2022, s. 39.

[29] MV SR, ŠA PO. f. *MMPO.* Kniha rozhodnutí magistrátu (1762 – 1776), inv. č. 461, sign. 2385.

[30] BEŇOVÁ, Anna. Kniha rozhodnutí mesta Prešova 1762-1776. In *Slovenská archivistika.* 2023, roč. 53, č. 1. Bratislava : Odbor archívov a registratúr, Slovenský národný archív a Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, s. 33 – 34.

stupcov štátnej správy bola rekatolizácia prevažne protestantskej mestskej elity, ako aj profesionalizácia správy a transparentnosť mestských financií.

Centralizačné snahy zmenili aj symbolické prvky legitimity mestského vedenia. Komisári mali v úmysle zmeniť alebo zrušiť akékoľvek zvyky, ktoré nezapadali do koncepcie jednotnej mestskej správy. Zaviedli nový rituál počas mestských volieb, ktorý – na rozdiel od tých v 16. a 17. storočí – zdôrazňoval nadradenú pozíciu panovníka namiesto božského pôvodu voľby mestského vedenia.[31] Nový ústredný výkonný orgán krajiny, Miestodržiteľská rada, zriadená v roku 1724, mala za úlohu rozvíjať túto agendu. V roku 1724 vydala príslušné nariadenia, ale ani po 6 rokoch nebola v pozícii, aby mohla referovať o požadovaných výsledkoch, napriek tomu, že samotný panovník prejavoval o túto otázku neustály a naliehavý záujem. Nielen predkladanie účtov bolo zdĺhavé a nepravidelné, ale samotná Miestodržiteľská rada nestíhala systematicky preskúmavať predložené účty.

Keďže medzitým bolo zistené značné zadlženie miest, panovník dodatočne nariadil aj podrobný výkaz existujúcich úverových záväzkov. Po roku 1783 administratívne záležitosti slobodných kráľovských miest 18. storočia, voľby mestskej správy atď. vybavovalo Mestské oddelenie Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady (*Departamentum civitatense).* Mestské policajné záležitosti (priestupky, združovanie, verejná bezpečnosť v noci, koncerty, divadelné predstavenia, cirkusy a tance, stavebné práce v slobodných kráľovských mestách, verejné čistenie, kanalizácia, dláždenie, trhy atď.) vybavovalo Oddelenie verejnej a mestskej polície (*Departamentum politiae in genere et civitatum).* Tento proces centralizácie mestskej správy bol súčasťou širších absolutistických snáh habsburských panovníkov a odzrkadľoval premenu chápania štátnej moci v tomto období. Hoci mestá si formálne zachovali svoj samosprávny status, ich reálna autonómia bola postupne obmedzovaná v prospech silnejúcej centrálnej moci. Táto transformácia mestskej správy mala dlhodobé dôsledky na vývoj mestských komunít a ich vzťah k štátnej moci, ktoré sa prejavovali aj v nasledujúcich storočiach.

[31] Pre podrobný vývoj v období do začiatku 18. storočia pozri: NÉMETH, István. Pre-modern state urban policy at a turning point in the Kingdom of Hungary: The elections to the town council. In *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500-1800.* Schlögl, Rudolf (eds.), Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2009.

Generálna norma a jej vplyv na mestskú samosprávu

Významným medzníkom v dejinách uhorských miest bolo vydanie Generálnej normy Uhorskou komorou v roku 1755. Tento dokument predstavoval rozhodujúci krok v snahách absolutistických panovníkov o centralizáciu moci a posilnenie kontroly nad mestami. Generálna norma na úpravu samosprávy, zložená z deviatich bodov, sa týkala všetkých miest a mala za cieľ zjednotiť dovtedy pomerne rozdielnu prax v procese volieb mestskej samosprávy.[32] Vydanie Generálnej normy znamenalo ukončenie praxe vysielania kráľovských komisárov do jednotlivých miest. Mestá boli v tom čase už natoľko podriadené štátnej moci, že na ich kontrolu postačovali písomné úpravy dvora. O desať rokov neskôr, v roku 1765, komora zjednotila aj formu volieb do samosprávy zavedením systému vhadzovania guličiek do viacerých urien s menami kandidátov.[33] Kráľovský dvor posilňoval svoj vplyv v mestách aj prostredníctvom ďalších, na prvý pohľad menej významných opatrení. Príkladom bolo zavedenie praxe posielania už spomínaných povolení ku každému obnovovaniu mestských úradov. Hoci sa voľby naďalej konali v tradičných termínoch, od konca prvej štvrtiny 18. storočia dostávalo každé mesto pri príležitosti reštaurácie magistrátu špeciálny prípis so súhlasom vládnuceho panovníka. Generálna norma vydaná 26. augusta 1755 panovníčkou Máriou Teréziou predstavovala vyvrcholenie snáh o presadenie panovníckeho vplyvu a kontroly v mestách. Týchto deväť pravidiel určovalo vzťah medzi dvorom a mestami po celé nasledujúce obdobie vlády Márie Terézie a s výnimkou obdobia vlády Jozefa II. malo presah aj na roky 1790 – 1848.[34] Miera dodržiavania nariadení Generálnej normy slobodnými kráľovskými mestami je rozličná v závislosti od daného mesta. Išlo o rozsiahly zásah do ich samostatnosti a výsadného právneho postavenia, ktorým sa až do tohto obdobia odlišovali od ostatných miest. Napriek tomu výskumy ukazujú, že proces obnovy magistrátu sa z veľkej časti riadil predpísanou normou, hoci s istými paralelami k predchádzajúcim obdobiam.[35] Je potrebné zdôrazniť,

---

32 MV SR, ŠA PO. f. *MMPO*. Kniha obnov magistrátu (1763 – 1798), inv. č. 5, sign. 2125., ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 37 – 38.

33 Vydané 15. novembra 1765.

34 ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680-1780.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 40. ŠPIESZ, Anton. Mesto Prešov v rokoch 1681 – 1781. In *Nové obzory*. 1973, č. 15.

35 BEŇOVÁ, Anna. Kniha rozhodnutí mesta Prešova 1762 – 1776. In *Slovenská archivis-*

že Generálna norma bola určená pre všetky mestá bez rozdielu, pričom sa najviac približovala priebehu volieb v Bratislave. Jej cieľom bolo zjednotenie výkonu správy v mestách. Vzhľadom na odlišný vývoj a rôznorodosť fungovania mestskej správy v jednotlivých mestách, ako aj stáročné zaužívané postupy, je zrejmé, že sa pravidlá tejto normy nezačali uplatňovať v úplnosti okamžite po jej vydaní.[36] Hoci zasahovanie komory, úradov a panovníka do mestskej samosprávy nebolo mestám po vôli, nemožno ho hodnotiť len negatívne. Vďaka týmto zmenám sa zlepšila hospodárska situácia miest, nastal pokrok vo viacerých oblastiach a výrazne sa posunul vpred proces zjednocovania správnych orgánov a štruktúr. Generálna norma tak predstavovala dôležitý krok v modernizácii a centralizácii mestskej správy v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia.

Mestská samospráva v Prešove v novoveku

Mestská samospráva v Prešove, podobne ako v iných slobodných kráľovských mestách Uhorska, prechádzala v období novoveku významnými zmenami. Tieto zmeny boli ovplyvnené centralizačnými snahami habsburských panovníkov, ktorí sa od 70. rokov 17. storočia snažili obmedzovať autonómiu miest prostredníctvom zasahovania kráľovských komisárov do volieb mestskej samosprávy.[37] Základnú štruktúru mestskej samosprávy v Prešove tvorili dva hlavné orgány. Senát, označovaný v prameňoch ako *Senatus*, pozostával zo senátorov, ktorých počet v sledovanom období 1762 – 1776 kolísal medzi 6 až 9 členmi. Členovia senátu mohli zároveň zastávať aj iné funkcie, napríklad notára či mestského komorníka. Širšia mestská rada, označovaná ako *Electa communitas* alebo *Electa jurata communitate*, mala väčší počet členov, ktorý tiež nebol stabilný. V roku 1762 je zmienka o 46 členoch volenej obce. Členovia boli rozdelení do štyroch skupín a na čele každej stál prolokútor (*prolocutor*), pričom pre prvú skupinu túto funkciu zastával tribún. Na čele mestskej samosprávy stál richtár (*iudex, iudex primarius*), ktorý zastupoval mesto navonok, predsedal zasadnutiam mestskej rady a niesol politickú aj právnu zodpoved-

tika. 2023, roč. 53, č. 1, s. 39.

36 BEŇOVÁ, Anna. Generálna norma na úpravu samosprávy pre mestá v Uhorsku (26. 8. 1755. (Výsledky výskumu publikované na konferencii *Formy a přeměny diplomatické produkce v novověku VII. Instrukce služební i jiné v (raném) novověku 1526–1945.* konanej 21. 9. 2023 v Pardubiciach.) (V tlači).

37 BEŇOVÁ, Anna. Kniha rozhodnutí mesta Prešova 1762 – 1776. In *Slovenská archivistika.* 2023, roč. 53, č. 1, s. 33.

nosť za chod mesta. V prípade neprítomnosti richtára ho zastupoval jeden zo senátorov ako zastupujúci richtár (*iudex substitutus*). Dôležitú úlohu v mestskej samospráve zohráva tribún (*tribunus, tribunus plebis*). Táto funkcia bola obsadzovaná spomedzi členov volenej obce na začiatku roka, pričom jedna osoba ju mohla zastávať aj niekoľko rokov po sebe. Tribún riadil činnosť volenej obce, predsedal jej zasadnutiam a zúčastňoval sa aj zasadnutí magistrátu, kde mohol navrhovať, protestovať alebo sa vyjadrovať k rôznym otázkam. Kľúčovou postavou mestskej administratívy bol notár (*notarius, notarius ordinarius*). Tento úrad zastával buď člen volenej obce alebo jeden zo senátorov. V sledovanom období sa na tejto pozícii vystriedali štyri osoby. Notár viedol písomnú agendu mesta, vyhotovoval zápisnice z rokovaní magistrátu, viedol matriky a mestské knihy, vystavoval listiny a staral sa o mestskú pečať. S nárastom písomnej agendy v novoveku sa vytvorila aj funkcia vicenotára. Dôležitú úlohu v hospodárskej a finančnej správe mesta zohrával mestský komorník *(camerarius, camerarius civitatis*).[38] Tento úrad mohol zastávať člen volenej obce alebo senátu a bol volený na jeden rok. V rokoch 1762 – 1776 sa v tejto funkcii vystriedalo päť osôb.

Proces volieb do mestskej samosprávy prebiehal v dvoch etapách. Prvá časť, voľba mestského komorníka, sa konala na konci kalendárneho roka[39] po obdržaní kráľovského mandátu.[40] Druhá etapa prebiehala začiatkom nového roka, najskôr 2. januára a najneskôr 4. februára. Voľby zvyčajne

[38] Funkcii komorníka v meste Trenčín v 17. storočí sa venuje vo svojej štúdii Peter Brindza a jeho výskyt spomína aj D. Lehotská v Bratislave od roku 1430, bližšie ho spomínam v diplomovej práci. BRINDZA, Peter. Funkcia trenčianskeho mestského komorníka v 17. storočí z pohľadu archontológie. In *Mesto a dejiny*. 2014, roč. 3, č. 2, s. 23 – 38.; LEHOTSKÁ, Darina. Bratislavská mestská správa a jej predstavitelia v 15. storočí. In *Historické štúdie*. 1976, roč. 20, s. 27 – 52.; BEŇOVÁ, Anna. *Kniha rozhodnutí mesta Prešova z rokov 1762 – 1776 (dejiny správy a diplomaticko-obsahová analýza prameňa)* [magisterská práca]. Prešov : FF PU, 2022.

[39] Zo štatistiky vytvorenej na základe výskumu v Knihe rozhodnutí magistrátu vyplýva, že voľba mestského komorníka sa v rokoch 1762 – 1776 uskutočnila v dvanástich prípadoch dňa 31. decembra, teda na Silvestra, v posledný deň kalendárneho roka. V roku 1769 a 1775 zasa prebehla voľba 30. decembra, pretože v týchto rokoch Silvester pripadal na nedeľu, kedy sa mestská rada neschádzala. V roku 1770 sa voľby uskutočnili už 29. decembra, v sobotu.

[40] Panovnícky mandát dával magistrátu povolenie na vykonanie reštaurácie a vyzýval magistrát, aby rešpektoval požiadavky a nariadenia súvisiace s voľbami. Okrem apelovania na dobré mravy a výzvy na pokojný priebeh volieb, Mária Terézia niekedy aj priamo odporúčala a nariaďovala obsadzovanie jednotlivých úradov konkrétnymi mestskými funkcionármi.

trvali tri až štyri dni.[41] Volebný proces začínal slávnostnou omšou v Kostole sv. Mikuláša, po ktorej nasledovalo prečítanie a vysvetlenie generálnej normy a kráľovského mandátu. Následne prebiehali voľby do jednotlivých úradov, pričom kandidáti boli volení väčšinovým počtom hlasov spomedzi troch navrhnutých osôb. Najprv sa volili členovia volenej obce za jednotlivé „stoly" (mestské štvrte), potom tribún, asesor, prolokútori, farský dozorca, notár, vicenotár, kancelista a fiškál. Ďalej sa volili alebo potvrdzovali úrady vyberačov daní, mestský špán, dozorca nad stavebnými úpravami mesta, mestský kapitán, dozorca nad jatkami a predajom mäsa, prefekt lesov a prefekt chudobinca. Nakoniec sa pristúpilo k voľbe richtára a senátorov.[42] Po ukončení volieb boli novozvolení členovia samosprávy slávnostne uvedení do funkcií. Richtár a senátori boli odprevadení do kostola, kde sa odspievala Ambroziánska hymna[43] a richtár zložil prísahu. Ostatní zvolení úradníci skladali prísahu na radnici. Mestská samospráva v Prešove, podobne ako v iných slobodných kráľovských mestách, si v novoveku síce zachovala značnú mieru autonómie, ale postupne podliehala čoraz väčšej kontrole. Tento trend bol súčasťou širších centralizačných snáh habsburských panovníkov, ktorí sa snažili posilniť svoju moc na úkor stavovských inštitúcií, vrátane mestských samospráv.[44]

Napriek týmto zmenám si Prešov ako slobodné kráľovské mesto udržal významné postavenie. Spolu s ďalšími mestami tvoril tzv. tretí stav, ktorý mal zastúpenie na uhorskom sneme. Toto postavenie bolo dôležité aj pre panovníka, ktorý v mestách videl spojenca proti silnejúcej šľachte. Preto aj napriek snahám o centralizáciu sa panovníci snažili zachovať si vplyv v mestách a ich prestíž v mestskej komunite. Celkovo možno konštatovať, že mestská samospráva v Prešove v novoveku predstavovala komplexný systém, ktorý sa musel prispôsobovať meniacim sa politickým a spoločenským podmienkam. Napriek postupnému obmedzovaniu autonómie zo

[41] BEŇOVÁ, Anna. Kniha rozhodnutí mesta Prešova 1762 – 1776. In *Slovenská archivistika.* 2023, roč. 53, č. 1, s. 36 – 37.

[42] BEŇOVÁ, Anna. Kniha rozhodnutí mesta Prešova 1762 – 1776. In *Slovenská archivistika.* 2023. roč. 53, č. 1, s. 37 – 38.

[43] Ide o hymnový chválospev s názvom *Te Deum/Te Deum laudamus*, za autora ktorého bol považovaný sv. Ambróz. Bol veľmi často používaný počas významných sviatkov, pri procesiách, voľbách biskupa a iných slávnostných, aj politických udalostiach. FINCHER, Ludwig. *Die Musik in Geschichte und Gegenwart : Allgemeine Enzyklopädie der Musik.* Stuttgart : Metzler, zv. 9. 1994, s. 430.

[44] ŠVECOVÁ, Adriana – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku.* Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 78.

strany centrálnej moci si mesto dokázalo udržať významnú mieru samosprávy a dôležité postavenie v rámci Uhorska. Tento systém zabezpečoval nielen správu mesta, ale aj jeho hospodársky rozvoj a ochranu záujmov jeho obyvateľov.

Mestské súdnictvo

Mestské súdnictvo taktiež zohrávalo významnú úlohu v právnom systéme uhorských miest v období novoveku. Jeho základy spočívali v mestských privilégiách udelených panovníkom alebo zemepánmi, ktoré garantovali mestám právo na vlastné súdne tribunály, nezávislé od právomoci stoličných súdov. Tieto mestské súdy rozhodovali primárne podľa vlastného mestského práva, pričom celokrajinské šľachtické obyčajové právo používali len subsidiárne. Osobná a vecná pôsobnosť mestských súdov bola pomerne široká. Prvostupňový súd tvorila mestská rada, ktorej predsedal richtár, spolu s členmi senátu. Tento súd mal právomoc rozhodovať vo všetkých civilných i trestných sporoch s výnimkou vecí patriacich pod cirkevnú jurisdikciu. Plná osobná pôsobnosť sa vzťahovala na mešťanov, zatiaľ čo v prípade šľachty žijúcej v meste bola jurisdikcia obmedzená. Šľachtici podliehali mestskému súdu len vo veciach týkajúcich sa ich mestských nehnuteľností a obchodnoprávnych úkonov, nie však v trestných záležitostiach. Existovali však výnimky, ako napríklad v Bratislave, kde podľa privilégia z roku 1451 mali mestské súdy výlučnú pôsobnosť aj nad šľachtou vo všetkých trestných činoch spáchaných na území mesta.[45]

Odvolacie konanie v mestskom súdnictve malo svoje špecifiká. Na rozdiel od šľachtických súdov sa v mestách vyvinul systém apelácií už v ranom období. Spočiatku sa mestá obracali na svoje materské mestá, neskôr priamo na kráľa. Kráľ Žigmund Luxemburský v Menšom dekréte z roku 1405 ustanovil, že novozaložené mestá sa majú obracať buď na svoje materské mesto alebo na súd taverníka, pričom svoju voľbu už nemohli zmeniť. Pre slobodné kráľovské mestá (vrátane banských) sa v priebehu 14. a začiatkom 15. storočia vytvorili tri hlavné odvolacie inštancie: súd materského mesta, súd taverníka a súd personála. Súd materského mesta slúžil najmä pre tzv. sesterské mestá, ktoré sa naň obracali v komplikovaných prípadoch so žiadosťou o právny názor alebo ako na odvolací orgán. Najvýznamnejším odvolacím orgánom sa stal súd taverníka. Taverník, ktorý pôvodne plnil hospodárske funkcie, sa v priebehu 14. storočia stal naj-

[45] ŠVECOVÁ, Adriana – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku.* Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 104.

vyšším sudcom vybraných kráľovských miest. Kompetencie taverníckeho súdu sa ustálili na súkromnoprávne spory v odvolacom konaní v hodnote od 60 do 300 zlatých, testamentárne spory, trestné veci, mestské služobnosti, spory cechov a tzv. *delicta privata.* V roku 1479 došlo ku kodifikácii procesných pravidiel taverníckeho súdu, čo prispelo k zjednoteniu jeho súdnej praxe. Sídlom súdu sa stal Budín a zasadal raz ročne. Jeho územná pôsobnosť sa postupne ustálila na päť slovenských slobodných kráľovských miest (Bratislava, Trnava, Košice, Prešov, Bardejov) a Budín, neskôr sa pripojila aj Pešť. Taverníckysúd predstavoval nižší súd stojaci mimo dvorského súdnictva, preto sa jeho rozhodnutia mohli preskúmavať súdmi Kráľovskej kúrie, konkrétne súdom personála. Vývoj taverníckeho súdu pokračoval aj v novoveku. Po dlhšom prerušení od bitky pri Moháči obnovil svoju činnosť začiatkom 17. storočia a počet jemu podliehajúcich miest sa rozšíril až na 17. Reformy v roku 1723 nezasiahli taverníckysúd priamo, ale zrušením oktaválnych súdov Kráľovskej kúrie sa zlepšila sudcovská disciplína. Krátke prerušenie vo vývoji predstavovala vláda Jozefa II., ktorý taverníckysúd v roku 1786 zrušil a nahradil Kráľovskou tabuľou, no po jeho smrti bol obnovený.[46] Mestské súdnictvo v Uhorsku v období novoveku tak predstavovalo komplexný systém, ktorý sa vyvíjal v súlade s meniacimi sa spoločenskými a politickými podmienkami. Napriek postupnému obmedzovaniu mestskej autonómie zo strany centrálnej moci si mestské súdy dokázali udržať významné postavenie v právnom systéme krajiny až do konca feudálneho obdobia.

Záverom možno konštatovať, že v priebehu 18. storočia došlo k významným zmenám v postavení a fungovaní slobodných kráľovských miest. Centralizačné snahy habsburských panovníkov, najmä prostredníctvom inštitúcií ako Uhorská komora a Miestodržiteľská rada, viedli k postupnému obmedzovaniu mestskej autonómie. Kľúčovým medzníkom v tomto procese bolo vydanie Generálnej normy v roku 1755, ktorá významne ovplyvnila proces volieb a fungovania mestskej samosprávy. Napriek týmto zmenám si Prešov ako slobodné kráľovské mesto udržal významné postavenie a určitú mieru samosprávy. Celkovo možno konštatovať, že vývoj mestskej samosprávy v 18. storočí odzrkadľoval širšie trendy centralizácie a modernizácie štátnej správy v habsburskej monarchii. Tento proces, hoci obmedzoval tradičné mestské slobody, zároveň prispel k zefektívneniu správy a hospodárenia miest.

[46] ŠVECOVÁ, Adriana – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku.* Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 105 – 107.

EPIDÉMIA CHOLERY R. 1831 V ZEMPLÍNSKYCH (A UŽSKÝCH) ZEMEPANSKÝCH MESTÁCH[1]

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. Cholera epidemic in 1831 in Zemplín (and Uh) feudal cities. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2024, vol. 24, no. 1, p. 23 – 35.
The year 1831 went down in European history as the year of a deadly epidemic of a previously unknown disease, cholera. Although the inhabitants of the continent had already been dying en masse for centuries from plague, smallpox and other infectious diseases, cholera, however, was unknown until 1831. This highly infectious disease with an extremely rapid and usually fatal course occurred only in Asia, especially in the region of India. However, the first cholera epidemic hit Europe already at a time when its inhabitants had long forgotten about the great plagues (the last great plague raged in our country in 1710) and thanks to advances in medicine, mandatory vaccinations and better hygiene, other dangerous diseases also receded. In Europe, cholera first appeared in Russia, from where it quickly spread to the Nordic states, Germany and the Austrian Empire. The epidemic from Galicia penetrated the territory of Hungary in the middle of the summer of 1831, and among the first areas it seized the northeastern capitals already in July. The hitherto unknown infectious disease had a very rapid course and in most cases it ended in death after only a few days. In our country too, cholera spread with great speed and claimed a large number of victims in a short time. It hit the countryside the hardest, where the serf population lived in bad hygienic conditions. That is why the disease primarily affected members of the lowest classes. Due to the lack of doctors, the impossibility of isolating the sick, disinfecting water sources and ignorance of basic hygiene habits, the infection progressed extremely quickly in the villages. All the medicines used at the time proved to be ineffective, as well as the preventive measures of the authorities. The authorities and the estate tried to slow down the spread of the epidemic by disinfecting sources of drinking water or closing the affected areas with military cordons, or municipal guards. However, cholera progressed further and mass-killed the peasant population, which was left in many places without any help.
Keywords: cholera, epidemic, Zemplín, Uh, 1831, victims, medicines.

Epidémia cholery r. 1831 v zemplínskych (a užských) zemepanských mestách

Epidémie sprevádzali ľudstvo od začiatkov jeho existencie a rovnako sa stali súčasťou každej civilizácie. Ba ešte viac, rozvoj spoločnosti, bu-

[1] Štúdia vyšla v rámci riešenia projektu APVV-20-0613 Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí.

dovanie miest, obchod a mobilita vystavovali ľudí oveľa častejšie riziku masovej nákazy aj neznámymi ochoreniami, dovtedy skrytými v ďalekých krajinách. Po morových epidémiách, pravidelne od 14. storočia decimujúcich stredovekú a ranonovovekú Európu, ochromila kontinent na sklonku prvej tretiny 19. storočia, cholera, prvá epidémia novoveku. Vzhľadom na obdobie, v ktorom choroba zúrila sa o nej zachovalo pomerne veľa písomných správ. Tie spolu s inými prameňmi pomerne spoľahlivo umožňujú rekonštruovať jej priebeh a dôsledky aj v menších regiónoch, mestách či obciach. Nasledujúci príspevok na základe dobových prameňov približuje cholerovú epidémiu roku 1831 na území vybraných zemepanských miest a mestečiek.

Od panovania Márie Terézie začal štát prejavovať zvýšený záujem o zdravie širokých vrstiev obyvateľstva, doslova vo všetkých stoliciach a obciach Uhorska. Boli zavedené povinné funkcie stoličných lekárov a felčiarov, či pôrodných babíc, ktoré museli mať v každej obci. Vo väčších zemepanských mestách pôsobili felčiari a v stoličných centrách lekári. Na konci 18. storočia sa zvýšil počet stoličných lekárov a felčiarov, v mestečkách vznikali prvé lekárne. Najnižším zdravotníckym personálom ostávali naďalej pôrodné babice, ktoré niekde platili farnosti či cirkevné zbory.

So začiatkom 19. storočia bolo postupne v celej habsburskej monarchii zavádzané povinné očkovanie všetkých obyvateľov proti niektorým zvlášť nebezpečným nákazlivým chorobám. Jedným z prvých takýchto onemocnení boli pravé kiahne, epidémie, ktoré si v minulosti vyžiadali veľké množstvo obetí. Povinné očkovanie poddanských detí proti kiahňam pod dozorom stoličnej vrchnosti a farárov sa stalo pravidelnou súčasťou života na vidieku od začiatku 19. storočia. Len v Kráľovskom Chlmci počas takéhoto preventívneho zákroku v roku 1826 zaočkoval stoličný lekár Adam Reiser celkom 39 miestnych detí.[2] Podľa ďalšieho súpisu, pochádzajúceho z r. 1830, bolo v mestečku proti kiahňam zaočkovaných už iba 23 detí rôzneho veku. Očkovanie vykonal stoličný lekár Adam Bátor v prítomnosti richtára a predstaviteľov obce.[3] Povinné očkovanie prispelo k výraznému

[2] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV- 2001/h, Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iaratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1850. Iratok, 63. cs., 1827, Loc. 268, No. 642: Zemplén vármegye 1826. évi himlőltási összeírása.

[3] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV- 2001/h, Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iaratai

zníženiu obetí tohto ochorenia, ktoré po stáročia decimovalo obyvateľstvo miest i vidieka. Už o niekoľko mesiacov však zasiahla celú krajinu dovtedy neznáma choroba, proti ktorej sa ukázalo tak očkovanie, ako aj všetky ostatné preventívne či ochranné opatrenia, ako neúčinné.

Rok 1831 sa zapísal do dejín Európy ako rok smrtiacej epidémie dovtedy neznámej choroby, cholery. Obyvatelia na kontinente síce už predtým po stáročia hromadne umierali na mor, kiahne a iné nákazlivé ochorenia, choleru však až do r. 1831 nepoznali. Táto prudko infekčná choroba s mimoriadne rýchlym a spravidla smrteľným priebehom sa vyskytovala iba v Ázii, najmä v oblasti Indie. Prvá epidémia cholery zasiahla však Európu už v čase, keď jej obyvatelia dávno zabudli na veľké morové nákazy (posledná veľká epidémia moru zúrila u nás r. 1710) a vďaka pokrokom v medicíne, povinnému očkovaniu i vyššej hygiene ustupovali aj iné nebezpečné choroby. V Európe sa cholera objavila najprv v Rusku, odkiaľ sa rýchlo šírila do severských štátov, Nemecka a Rakúskeho cisárstva.

Na územie Uhorska prenikla epidémia z Haliče uprostred leta 1831 a medzi prvými oblasťami zachvátila už v júli severovýchodné stolice. Dovtedy nepoznané infekčné ochorenie malo veľmi rýchly priebeh a vo väčšine prípadov sa už po niekoľkých dňoch končilo smrťou. Aj u nás sa cholera šírila veľkou rýchlosťou a v krátkom čase si vyžiadala veľké množstvo obetí. Najsilnejšie postihla práve vidiek, kde poddanské obyvateľstvo žilo v zaostalých hygienických podmienkach. Práve preto zasiahla choroba predovšetkým príslušníkov najnižších vrstiev. V dôsledku nedostatku lekárov, nemožnosti izolácie chorých, dezinfekcie zdrojov vody a neznalosti základných hygienických návykov napredovala nákaza na dedinách mimoriadne rýchlo. Ako neúčinné sa ukázali všetky vtedy používané lieky a rovnako aj preventívne opatrenia vrchnosti. Úrady a panstvo sa usilovali spomaliť šírenie epidémie dezinfekciou zdrojov pitnej vody alebo uzavretím zasiahnutých oblastí vojenskými kordónmi, resp. obecnými strážami. Cholera však postupovala ďalej a hromadne hubila roľnícke obyvateľstvo, ktoré ostalo na mnohých miestach bez akejkoľvek pomoci.

Na Zemplíne vypukla epidémia v júli 1831. Stoliční úradníci od začiatku nemali k dispozícii ani lekárov, ani dostatok informácií o chorobe. Mnohí lekári pritom nákazu stále podceňovali a označovali ju iba za

1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1850. Iratok, 126. cs., 1831, Loc. 293, No. 291: Zemplén vármegye 1830. évi himlőltási összeírása.

akési „prechladnutie črev". Stoličná vrchnosť prostredníctvom slúžnych sa mohla obmedziť iba na vykonávanie preventívnych opatrení podľa príkazov štátnych úradov. Takými bolo v prvom rade sypanie dezinfekčných prostriedkov do studní, uzavretie postihnutých dedín, hliadkovanie v chotároch, zakladanie oddelených cholerových cintorínov a urýchlené pochovávanie mŕtvych.[4]

Všetky preventívne oparenia však boli bez účinnej spolupráce obyvateľstva a lekárskej pomoci iba málo účinné. Stoliční lekári sa pritom báli vstúpiť do postihnutých oblastí a radšej sa zdržiavali v južných, nákazou menej zasiahnutých okresoch stolice. V dôsledku tohto prístupu a nízkej úrovne hygieny sa epidémia šírila ďalej bez akýchkoľvek prekážok. Ďalšiemu rýchlemu postupu choroby napomáhala však aj nevedomosť vidieckeho obyvateľstva, ktoré nerozumelo opatreniam vrchnosti a prijímalo ich s nedôverou, príp. ich úplne odmietalo. Stoliční úradníci sa neraz namiesto vysvetľovania týchto nariadení správali arogantne. Na viacerých miestach pritom podnecovali túto nespokojnosť aj kňazi, pobúrení príkazmi o osobitných cholerových cintorínoch, spoločných hroboch a pod. Poddaní často sabotovali dezinfekciu studní, izoláciu chorých a iné príkazy panstva a kňazov. Je tragické, že na epidémii chceli niektorí „liečitelia" zbohatnúť a ponúkali zúfalým nevedomým sedliakom svoje „zázračné prípravky", namiesto prevencie a práškov, nariaďovaných vrchnosťou.[5]

Na Hornom Zemplíne vypukla epidémia ešte v júli 1831. Už vtedy sa rozšírila aj do okolia Vranova, celú oblasť však najviac zasiahla až na začiatku augusta. O priebehu ochorenia na území Solianskeho okresu, kam patrili aj Hencovce, podal už 21. júla stoličnej vrchnosti správu vrchný slúžny Ján Revicky a podobne informovali podžupana aj ďalší slúžni. Stoliční úradníci však nemali k dispozícii ani lekárov ani dostatok informácií o chorobe. Mnohí lekári pritom nákazu stále podceňovali a označovali ju iba za akési „prechladnutie črev", medzi nimi aj Reviczkeho felčiar Leopold Menczel. Stoličná vrchnosť prostredníctvom slúžnych sa mohla obmedziť iba na vykonávanie preventívnych opatrení podľa príkazov štátnych úradov. Takými bolo v prvom rade sypanie dezinfekčných prostriedkov do studní, uzavretie postihnutých dedín, hliadkovanie v chotá-

[4] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Epekórság 240/1831.

[5] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Epekórság 309/1831.

roch, zakladanie oddelených cholerových cintorínov a urýchlené pochovávanie mŕtvych.[6]

Tie však boli bez účinnej spolupráce obyvateľstva a lekárskej pomoci iba málo účinné. Lekári sa pritom báli vstúpiť do postihnutých oblastí a radšej sa zdržiavali v južných, nákazou menej zasiahnutých okresoch stolice. V dôsledku tohto prístupu a nízkej úrovne hygieny sa epidémia šírila ďalej bez akýchkoľvek prekážok. Ďalšiemu rýchlemu postupu choroby napomáhala však aj nevedomosť vidieckeho obyvateľstva, ktoré nerozumelo opatreniam vrchnosti a prijímalo ich s nedôverou alebo ich úplne odmietalo. Stoliční úradníci sa neraz namiesto vysvetľovania týchto nariadení správali arogantne. Na viacerých miestach pritom podnecovali túto nespokojnosť aj kňazi, pobúrení príkazmi o osobitných cholerových cintorínoch, spoločných hroboch a pod. Poddaní často sabotovali dezinfekciu studní, izoláciu chorých a iné príkazy panstva a kňazov. Je tragické, že na epidémii chceli niektorí „liečitelia" zbohatnúť a ponúkali zúfalým nevedomým dedinčanom svoje „zázračné prípravky", namiesto prevencie a práškov, nariaďovaných vrchnosťou. Jedným z nich bol aj istý Ján Škroveľ, pohybujúci sa v okolí Vranova, ktorý predával dedinčanom rôzne bezcenné prípravky.[7]

V okolí mesta Vranov mala cholera nerovnaký priebeh a medzi jej prepuknutím v jednotlivých obciach bolo aj niekoľko týždňov. Hencovciach a susedných dedinách prepukla epidémia pomerne skoro, už 12. júla 1831. Počas nej ochorelo 90 obyvateľov obce. Z nich polovica, 45, nákaze podľahla a rovnaký počet sa vyliečil.[8] Naproti tomu vo Vyšnom Žipove a okolitých obciach prepukla epidémia pomerne neskoro, až na začiatku augusta 1831. Počas nej ochorelo 50 obyvateľov obce. Z nich sa však vyliečili iba traja a drvivá väčšina, až 47 chorobe podľahla.[9] V samotnom

---

6 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Epekórság 240/1831.

7 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, Epekórság 309/1831.

8 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely 1001/h. Loc. 297. No. 1832. évi közgyűlési iratok: Prehľad obetí cholery z r. 1831.

9 MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizzottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadot összeveírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

meste Vranov ochorelo 160 obyvateľov, vyzdravelo 67 a na choleru umrelo celkovo 93 ľudí.

Humenné bolo najväčším zemepanským mestom Horného Zemplína. V okolí mestečka prepukla epidémia o niečo neskôr ako v južnejších oblastiach stolice. Ešte 25. júna nebolo hlásené ani jedno ochorenie z celého územia okresu.[10] Jej priebeh však komplikoval akútny nedostatok potravín v čase pred novou žatvou, v dôsledku čoho obyvateľstvo viacerých dedín hladovalo a ľahšie tak podľahlo nákaze. Vo viacerých obciach celé týždne nejedli chlieb a živili sa iba hubami, lopúchmi a nezrelým obilím.[11] Aj z toho dôvodu prvé prípady neznámeho ochorenia a následné úmrtia považovali spravidla za následky podvýživy alebo bežných chorôb.

Podobne to bolo aj v samotnom meste Humenné, kde smrtiaca nákaza prepukla 9. júla 1831, keď na jej následky zahynula jedna židovka. Túto ženu však okresný lekár Ignác Trefort po obhliadke odmietol uznať za obeť cholery.[12] V nasledujúcich dňoch epidémia nadobudla väčšie rozmery a do 19. júla umreli v meste na choleru ôsmi ľudia, pričom chorí boli ďalší štyria.[13] Ochorenie sa šírilo tak rýchlo, že okresný lekár sa nemohol vôbec venovať okolitým obciam a musel mu pomáhať židovský felčiar Moretzky.[14] Aj v Humennom prikročili k úrady k realizácii všetkých ochranných opatrení, mesto bolo uzavreté a prestal sa v ňom piecť chlieb, dodávaný vojenským jednotkám, hliadkujúcim na hraniciach s Haličou.[15] Podrobné informácie o priebehu epidémie v mestečku nie sú známe. Celkovo umrelo v Humennom na choleru asi 250 osôb. Mŕtvych zvážali šiesti zriadenci na dvoch vozoch na cintorín. Títo zriadenci dostávali nadmerné dávky alkoholu, čo ich však pred ochorením neochránilo. Duchovné služby poskytovali chorým obidvaja humenskí farári a rabín.[16] Na začiatku augusta 1831

[10] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1002. Zemplén vármegye Epekórságot Elhárító Bizottmányának iratai 1831. 1. db.

[11] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1002. 2. db.: Hlásenie slúžneho o situácii v Humenskom okrese z 13. júla 1831.

[12] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1002: Hlásenie I. Treforta z 19. júla 1831.

[13] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1002: Hlásenie I. Treforta z 19. júla 1831.

[14] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1002: Rozhodnutie Komisie na prekonanie cholerovej nákazy na zasadnutí konanom 21. júla 1831.

[15] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1002: Rozhodnutie Komisie na prekonanie cholerovej nákazy na zasadnutí konanom 21. júla 1831.

[16] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. A. 1002. 3. db.: Hlásenie hu-

epidémia v meste skončila, v susedných Kudlovciach a ďalších okolitých dedinách však aj v nasledujúcich dňoch umierali obyvatelia na choleru.[17]

Epidémia zasiahla rovnako druhé najväčšie mesto Horného Zemplína, Michalovce. V Michalovskom okrese cholera najprv zasiahla okolité obce (Malčice, Sliepkovce, Lastomír, Trhovište, Veľké Raškovce) a v prvých dňoch júla 1831 sa rozšírila aj do mestečka. Prvým nakazeným bol 70-ročný krajčír Michal Rosnyai. Príznaky choroby na ňom spozorovali 3. júla a ešte v ten istý deň v noci umrel. Vzhľadom na to, že išlo o starého chorého človeka, žijúceho vo veľkej núdzi, jeho ochorenie okresný lekár Martin Černák pôvodne vôbec nepovažoval za choleru. Napriek tomu nariadil jeho dom uzavrieť a jeho obyvateľov izolovať.[18] O desať dní registrovali v Michalovciach už deväť osôb chorých na choleru, ktorá si dovtedy vyžiadala ešte ďalšie dve obete. Slúžny Mikuláš Kozma dal uzavrieť a strážiť postihnuté domy, zakázal obyvateľom navštevovať krčmy i svojich susedov a prísne nariadil nevpúšťať do mestečka sedliakov z okolia, zvlášť z nakazených obcí.[19]

O niekoľko dní pozastavil konanie týždenného trhu a nasledovali ďalšie proticholerové ochranné opatrenia.[20] Medzi ne patrilo najmä stráženie domov, uzavretie chotára, zriadenie zvláštneho cholerového špitálu a cintorína. Tento cintorín s osobitnou márnicou musel byť umiestnený vo vzdialenosti aspoň tisíc krokov od intravilánu. Pohreby sa mali konať rýchlo, bez akýchkoľvek obradov a ceremónií. Vykonávali ich zvláštni hrobári a nosiči mŕtvych, ktorí mali mať k dispozícii voz ťahaný koňmi a dve alebo tri truhly. Každá obec bola povinná určiť aspoň troch takýchto hrobárov. Za svoju prácu mali dostávať dva rýnske zlaté a každý polovicu chleba, libru mäsa a štvrť pinty pálenky denne. Obec ich mala zásobiť aj liekmi, najmä octom a chlórovým vápnom. Bývali vo zvláštnom dome a nesmeli sa stretávať s ostatnými obyvateľmi. V chotároch nakazených

menského slúžneho z 3. augusta 1831.

17 Az 1831. évi kolera és parasztlázadás regesztái. Adalékok Zemplén vármegye ttörténetéhez XII, Sátoraljaújhely 1907, s. 317.

18 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1002. Zemplén vármegye epekórságot elhárító bizottmányainak iratai. No. 107, 108: Orvosi jelentés nagymihályi kerületböl, 1831.

19 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1002. No 208, 209: Orvosi jelentés Nagymihílyból, 1831.

20 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1002. Epekórság. 2., No. 245: Nagymihályi kerületben a közállapotok.

obcí mali byť rozostavené stráže, zložené zo zemanov, židov a sedliakov, resp. želiarov. Cez deň strážili zemania a židia, v noci poddaní, ozbrojení vidlami. Iba v Michalovciach, Suchej, Moravanoch a Lastomíre hliadkovalo 300 takýchto sedliackych strážcov. Nesmeli nikoho vpustiť do obce, resp. mestečka, s výnimkou osôb so špeciálnym pasom (lekári, stoliční úradníci, poslovia), pričom mohli použiť aj násilie.[21]

V Michalovciach už v prvej polovici júla prepukla panika. Pritom prestali fungovať aj také dôležité zariadenia ako pošta, no najmä soľný sklad a lekáreň, poskytujúce soľ a lieky pre obyvateľov mestečka i nakazených obcí. Stolica preto nariadila otvorenie soľného úradu, ktorý mal byť dostatočne chránený svojou polohou na konci mestečka a poštmajstrovi prikázala najprv vyslať zriadenca do soľného skladu, neskôr až na chotárnu hranicu s Vrbovcom, kde mal preberať a odovzdávať poštu. Všetky zásielky, ako aj pasy prichádzajúcich, museli byť „dezinfikované" zadymením. Samozrejme, že takto nedokonale uzavreté mestečko nemohlo byť pri všetkých ostatných opatreniach dostatočne chránené pred infikovanými osobami. Najviac škody však spôsobil gróf Albert Sztáray, ktorý si u stolice vynútil otvorenie cesty z Lastomíra a samoty Betlenovce popri Laborci do jedného zo svojich michalovských mlynov, kam mohli slobodne chodiť sedliaci a dávať mlieť svoje obilie.[22] Akékoľvek úsilie o izoláciu tak bolo od začiatku neúčinné.

Aj z týchto dôvodov sa epidémia rýchlo šírila a koncom júla nadobudla hrozivé rozmery. Už 20. júla nebolo v celom okrese viac ako 7 nezasiahnutých obcí a v ďalších 19 zúrila cholera.[23] O šesť dní neskôr hlásil slúžny z Michaloviec 75 mŕtvych a 157 chorých. Stoličný lekár Martin Černák a felčiar Jozef Csiky vyvinuli obrovské úsilie pre záchranu životov svojich spoluobčanov i obyvateľov okolitých dedín. Pracovali od štvrtej rána do jedenástej v noci, ich sily však na smrtiacu epidémiu nestačili. V polovici júla prišiel do mestečka z Pešti ďalší lekár, Dr. Paczko. Všetci traja si potom rozdelili starostlivosť o celý okres. Dr. Černák ostal v Michalovciach, odkiaľ mal navštevovať Topoľany, Petrovce, Močarany, Krasnovce, Pozdišovce, Trhovište, Bánovce a Laškovce. Dr. Paczko a Jozef Csiky sa starali

[21] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1002. Kolerairatok 1831 Nagymihály.

[22] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1002. Kolerairatok 1831 Nagymihály.

[23] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1002. Kolerairatok 1831 Nagymihály.

o ďalších 22 dedín. Je zrejmé, že v takých podmienkach sa ich starostlivosť často obmedzovala iba na najnutnejšie predpisovanie liekov a nestačili ani evidovať všetky obete epidémie.[24] Celkovo zúrila cholera v Michalovciach od 4. júla do 31. augusta 1831. V tom čase ochorelo 444 obyvateľov, z nich sa 269 uzdravilo a 175 nákaze podľahlo.[25]

Cholera v lete 1831 rovnako zúrila aj v mestečkách na severe stolice, na čo poukazujú takisto udalosti v Stropkove, v mestečku na rozhraní Zemplínskej a Šarišskej stolice a susednej Haliče. V Stropkove prepukla epidémia oproti ostatným okresom pomerne neskoro. Podľa úradných záznamov boli prvé prípady cholery zistené až 7. augusta 1831.[26] Stoliční lekári a felčiari, spolu s vedením stolice a slúžnymi však už od začiatku júna pozorne sledovali vývin zdravotnej situácie a monitorovali obce, kde sa vyskytlo podozrenie na choleru. Rovnako venovali veľkú pozornosť všetkým prichádzajúcim zo susednej Haliče, kde už zúrila epidémia. Stropkovský stoličný felčiar Andrej Fekete ešte v druhej polovici júla hlásil, že v mestečku ani v jeho okrese nebol pozorovaný žiadny prípad ochorenia.[27] Ako jedno z najspoľahlivejších preventívnych opatrení na oslabenie, alebo aspoň oddialenie epidémie, bolo uzatváranie chotárnych hraníc a prísna kontrola všetkých prichádzajúcich osôb. Popri krajinskej hranici s Haličou boli takto uzavreté hranice s obcou Driečna, kde sa vyskytol prípad cholery. Kým krajinskú hranicu strážilo vojsko, na hranice chotára vysielal slúžny obyvateľov obcí svojho okresu. Na strážení hraníc Driečnej sa od 6. júna do 1. júla 1831 podieľalo aj 25 dvojčlenných hliadok zo Stropkova, pričom sa na tom zúčastnilo takmer 50 mužov z mestečka.[28] V samotnom

[24] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1002. No 235: Csernák főorvos jelentése a nagymihályi kerületből.

[25] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. IV. 1001/h. Közgyűlési iratok. Loc. 397, No. 9: 1831-dik esztendöben július, augusztus és szeptember hónapokban uralkodó epekórság (cholera) betegségben a nagymihályi kerületeben meghalálozottnak számának feljegyzése.

[26] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV-2001/h, Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iaratai 1214 – 1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823 – 1849. 1832: Loc. 297, No. 10: Tekintetes Zemplén Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtaknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeírásokból egyben foglaltatott.

[27] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV. 2002. Zemplén Vármegye Epekórságot Elhárító Bizottmányának iratai. 1831. Jegyzőkönyvek és jegyzőkönyvi számú iratok. 1. db. E 82. Orvosi jelentések.

[28] MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV. 2002. Zemplén Vármegye

Stropkove napokon epidémia prepukla na začiatku augusta a zúrila po celý mesiac, až do prvých dní septembra 1831. Celkovo sa od 7. augusta do 3. septembra v mestečku nakazilo 260 jeho obyvateľov, pričom 157 chorobe podľahlo a iba 73 sa vyliečilo.[29]

V Medzibodroží prepukla epidémia v polovici júla, pričom ako v prvých sa objavila v obciach Streda nad Bodrogom. Ďalšie prípady ochorenia hlásil 15. júla slúžny z Brehova a Ladmoviec. V celom hornom i dolnom Medzibodroží, t. j. v Zatínskom i Chlmeckom okrese, celkovo v 52 obciach pôsobil iba felčiar Adam Bátor, ktorý však v polovici júla ochorel a nemohol ďalej plniť svoje povinnosti. Slúžny márne žiadal vyslanie vrchného stoličného lekára Jozefa Fortmayera.[30] Ten sa však do nakazených oblastí ísť neodvážil a naďalej ostával v Blatnom Potoku. Obyvatelia Medzibodrožia a s ním i Kráľovského Chlmca sa tak už od 15. júla ocitli bez účinnejšej ochrany vydaní napospas postupujúcej epidémii. V samotnom mestečku Kráľovský Chlmec podľa úradných záznamov ochorelo na choleru 212 osôb. Z nich 104 vyzdravelo a 108 nákaze podľahlo.[31]

V ďalšom hornozemplínskom mestečku, v Sečovciach je možné prvé vážnejšie obavy z hroziacej epidémie neznámej choroby možno sledovať už začiatkom júla 1831. Ešte 6. júla totiž vrchný slúžny zakázal konanie výročného trhu na deň sv. Magdalény a rovnako i týždenného trhu v mestečku. V nasledujúcich dňoch sa začali množiť správy o cholere a v okolitých obciach sa vyskytli i prvé prípady ochorenia. Ako prvú zasiahla epidémia

Epekórságot Elhárító Bizottmányának iratai. 1831. Jegyzőkönyvek és jegyzőkönyvi számú iratok. 1. db. E 111. Kulin Menyhért alszolgabíró jelentése a Sztropkói kerület járványhelyzetéről.

29 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV-2001/h, Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iaratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823 – 1849. 1832: Loc. 297, No. 10: Tekintetes Zemplén Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtaknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeírásokból egyben foglaltatott.

30 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV. 2002. Zemplén Vármegye Epekórságot Elhárító Bizottmányának iratai. 1831. 3 db. E 19: Bodrogközi állapotokról főszolgabírói jelentés.

31 MNL BAZML, Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely: IV- 2001/h, Zemplén vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iaratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832: Loc. 297, No. 10: Tekintetes Zemplén Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtaknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeírásokból egyben foglaltatott.

obec Plechotice, kde už 9. júla niekoľko ľudí zahynulo. Keďže však slúžny nemal v Sečovciach žiadneho lekára, obmedzil sa iba na nutné opatrenia a uzavrel obec. Zároveň žiadal stolicu o urýchlené vyslanie sečovského lekára Jozefa Fortmayaera a ak by to bolo možné i ďalších lekárov.[32] V krátkom čase prišiel do mestečka stoličný lekár Dr. František Henn, ktorý však pravdepodobne podcenil nebezpečenstvo epidémie a ešte 14. júla hlásil, že s výnimkou obce Plechotice sa nikde na území okresu cholera nevyskytla.[33] Záznamy v dochovaných matrikách však ukazujú, že toto Hennovo tvrdenie nebolo pravdivé a ľudia umierali na choleru i v samotných Sečovciach, ako aj v okolitých dedinách. Podľa rímskokatolíckej matriky umrelo v období od 1. júla do 31. augusta 1831 v Sečovciach 62, v Kochanovciach 13 ľudí a v Albinove 1 človek. Aj keď pri úmrtí nie je udaná príčina smrti a iba v šiestich prípadoch v Hriadkach je zápis „In cholera mortui", skutočnosť, že iba počet mŕtvych zo Sečoviec za tieto dva mesiace bol väčší, než v celej farnosti v celom nasledujúcom roku (45), dokazuje, že títo museli umrieť na epidémiu.[34] Starostlivejšie vedené záznamy v matrike reformovanej cirkvi uvádzajú od 3. júla do 6. septembra 1831 v 34 prípadoch ako príčinu smrti choleru (epekórság).[35]

Cholerová epidémia v lete 1831 rovnako silno zasiahla takisto susednú Užskú stolicu a v nej aj dve zemepanské mestečká, nachádzajúce sa v súčasnosti na území Slovenska: Sobrance a Veľké Kapušany. V Užskej stolici zasiahla cholera celkovo 96 obcí. V Kapušianskom okrese patrilo práve mestečko Veľké Kapušany, spolu s Pavlovcami, Čičarovcami a Tašuľou k miestam s najväčším počtom obetí. Podľa úradných záznamov stolice začala v mestečku epidémia 26. Augusta 1831 a ochorelo celkom dvadsať obyvateľov. Z nich sa trinásti uzdravili a siedmi umreli.[36]

Skutočný počet obetí cholery mohol však podstatne vyšší. Podľa matrík rímskokatolíckej a reformovanej farnosti si epidémia prvú obeť vyžiadala už 15. augusta a poslednú 4. októbra. Cholera je pritom ako príčina smrti uvedená u piatich katolíkov a šiestich reformovaných. Skutočný počet zomretých v mesiacoch august a september 1831 bol však desať katolíkov

[32] MNL BAZML. Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. Epekórság 145, 146.

[33] MNL BAZML. Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely. E 195.

[34] ŠA Košice, Matriky 336: Sečovce, r. kat. smrtná matrika 1797 – 1853.

[35] ŠA Košice, Matriky 340: Sečovce, ref. farský úrad – rodná, sobášna, smrtná matrika 1820 – 1873.

[36] Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 9, 1409.

a dvanásť reformovaných. Príčinou smrti podľa matriky vo väčšine ďalších prípadov mala byť horúčka, príp. iná choroba, čo však v skutočnosti mohla byť práve cholera.[37]

Straty na obyvateľstve počas epidémie nepriamo dokladá takisto súpis usadlostí, opustených v dôsledku cholery. Vo Veľkých Kapušanoch bolo evidovaných päť usadlostí novoosídlencov, v Malých Kapušanoch žiadna a v Čepeli ostali opustené dve želiarske usadlosti.[38]

V Sobranciach sa cholera objavila na začiatku júla 1831, keď si vyžiadala prvé obete. Žiaľ, kvôli nedochovaniu dobových dokumentov nie je možné detailnejšie rekonštruovať priebeh epidémie v mestečku. Na základe údajov matriky gréckokatolíckej farnosti v Nižnej Rybnici možno predpokladať, že prvé obete si nákaza vyžiadala v Sobranciach okolo 5. júla. Vtedy umrela Mária Štirová, prvá známa obeť cholery v mestečku. Epidémia trvala až do druhej polovice augusta a celkovo jej podľahlo 11 gréckokatolíkov.[39] Vzhľadom na zastúpenie tejto konfesie v štruktúre obyvateľstva sa možno domnievať, že počet všetkých obetí v Sobranciach sa mohol blížiť číslu 20, t. j. 5 %. V porovnaní s inými, menšími obcami to bolo pomerne málo, čo mohlo byť azda spôsobené lepšími životnými podmienkami v mestečku, než na dedinách.

Epidémia cholery v lete 1831 neznamenala iba smrť tisícov ľudí, ale najmä na Hornom Zemplíne sa stala predohrou ďalšej veľkej tragédie, roľníckeho, tzv. cholerového povstania. Aj keď nákaza bola bezprostredným podnetom pre vypuknutie povstania, skutočné príčiny tohto živelného sociálneho výbuchu spočívali v hospodárskom a spoločenskom vývine v predchádzajúcich desaťročiach. Viaceré negatívne javy v poddansko-zemepanských vzťahoch spôsobili v pomerne krátkom období výrazné zhoršenie životných podmienok vidieckeho obyvateľstva, najmä v menej rozvinutých oblastiach krajiny. Následkom zaberania sedliackej i obecnej pôdy a lúk, sceľovania pozemkov a rozširovania vrchnostenských práv na urbárske lesy a pasienky, dovtedy užívané roľníkmi, mnohí sedliaci schudobneli a neboli schopní plniť daňové a poddanské povinnosti voči vrchnosti. Tá sa snažila kompenzovať hospodárske straty zvyšovaním poddanských povinností. Pritom sústavne narastal počet želiarov a podželiarov, ktorí nemali v držbe žiadnu pôdu a živili sa prácou u zemepánov. Situáciu naj-

[37] ŠA (Štátny archív) Prešov, CM (Cirkevné matriky).

[38] Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Fond 4, opis 9, 1407.

[39] ŠA Prešov, CM, M-704: Matrika zomrelých gréckokatolíckej farnosti v Nižnej Rybnici.

chudobnejších vrstiev komplikovali i živelné pohromy a hlad z predchádzajúcich rokov. Cholerová epidémia tak bola iba zavŕšením negatívneho ekonomického a sociálneho vývinu a stala sa bezprostredným podnetom k živelnému povstaniu. Povstanie, ktoré malo miestami veľmi drastický priebeh a vyžiadalo si desiatky nevinných obetí spomedzi zemanov, židov či kňazov, zúrilo najmä v obciach Vranovského, Trebišovského a Michalovského okresu, väčšinu zemepanských miest a mestečiek však priamo nezasiahlo.

SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA O EPIDÉMIÁCH NA ÚZEMÍ SLOVENSKA[1]

Annamária KÓNYOVÁ

KÓNYOVÁ, Annamária. Slovak historiography on epidemics in Slovakia. In Annales historici Presovienses. ISSN 1336-7528, 2024, vol. 24, no. 1, p. 36 – 46. After the pandemic of covid-19, and in fact during it, the public debate on contagious diseases and the course of epidemics in history was revived. Society naturally reacted to the situation, while at the same time looking for possible lessons and experiences from the past. Historical research has also responded to the current situation, where, in addition to individuals - experts who have long been professionally oriented to the history of medicine and health care or directly to epidemics, many others have also emerged, determined to clarify in more detail not only the medical, but also the social, political, cultural and many other aspects associated with epidemics and their consequences in a broader or narrower territory in different historical periods. This short overview will present the works of Slovak historians or memory institutions publishing in the last decade works devoted to various questions about epidemics on the territory of Slovakia from the earliest times to the 20th century. To begin with, it should be stated that Slovak historiography has not yet produced a comprehensive work dealing comprehensively with the history of epidemics on the territory of Slovakia in the sense that it would provide a comprehensive view of the course or the number of victims of any epidemic on the territory of the entire country or at least its larger region. This short excursion into Slovak historiography on the subject of epidemics and contagious diseases and their treatment has also produced a number of interesting and stimulating scientific works in the last decade. From the thematic focus, it can be stated that cholera is clearly of the greatest interest with regard to its treatment. What is somewhat surprising is the relative disinterest of Slovak historical scholarship in the Spanish influenza epidemic, which may have fallen outside the interest of historians because of the prevailing political and military themes from the period of the establishment of the new Czechoslovak state.
Keywords: contagious diseases, epidemics, Slovakia, slovak historiography.

Nie je prekvapením, že po pandémii covidu-19 a v podstate už aj počas nej sa oživila verejná diskusia o nákazlivých chorobách a priebehu epidémií v dejinách. Spoločnosť prirodzene reagovala na vzniknutú situáciu a zároveň hľadala možné poučenie a skúsenosti z minulosti. Tak proble-

[1] Štúdia vyšla v rámci riešenia projektu APVV-20-0613 Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí.

matika, ktorá dovtedy bola okrajová, alebo viac-menej zabudnutá sa opäť dostala do väčšej pozornosti bádateľov z rôznych vedných odborov (sociológovia, archeológovia, futurológovia, biológovia...),[2] samozrejme, nepočítajúc tu epidemiológov. Na aktuálnu situáciu reagovala aj historická veda, kde okrem jednotlivcov – odborníkov dlhodobo profesijne orientovaných na tému dejín medicíny a zdravotníctva[3] sa objavili aj mnohí ďalší, rozhodnutí podrobnejšie ozrejmiť nielen medicínske, ale aj spoločenské, politické, kultúrne a mnohé ďalšie aspekty spojené s epidémiami a ich dôsledkami v širšom alebo užšom teritóriu v rôznych historických obdobiach.[4] Výnimkou nebola ani slovenská historiografia. Tento krátky text

---

[2] Menší záujem o tému epidémií v dejinách mohol byť do istej miery spôsobený aj skutočnosťou, že ľudská spoločnosť vďaka obrovskému medicínskemu pokroku postupne zabudla na rôznorodé a ďalekosiahle dôsledky, ktoré epidémie či pandémie prinášali. Zároveň existovala istá falošná predstava, že možno vďaka prelomovým objavom či už v oblasti antibiotickej liečby, diagnostických možností, masovému očkovaniu a vysokej úrovni medicíny bude ľudstvo schopné zabrániť opakovaniu sa histórie z hľadiska výskytu pandémií. Po vypuknutí epidémie covidu-19 však začali silnieť skôr vyjadrenia v zmysle, že otázkou nebolo, či ľudstvo zažije pandémie podobné tým minulým, ale skôr, kedy takáto situácia nastane.

[3] BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973.; *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989.; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária – JUNAS, Ján. *Dejiny medicíny a zdravotníctva : prehľad*. Martin : Osveta, 1985. FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*, Bratislava: VEDA, 1999.; *Lekári na Slovensku do roku 2000.* Bratislava : VEDA, 2010.; FALISOVÁ, Anna – LENGYELOVÁ, Tünde. *Bioterapia optikou histórie : larválna terapia, apiterapia, hirudoterapia, bakteriofágová terapia, ichtyoterapia, helmintoterapia*, Bratislava : HU SAV, 2013.

[4] Zo zahraničnej literatúry sa už pred pandémiou na slovenskom knižnom trhu objavovali v oveľa väčšej miere práce týkajúce sa dejín nákazlivých ochorení. Popri známej syntetickej práci od britského historika Roya PORTERA. *Dějiny medicíny*. Praha : Prostor, 2015. , ktorá už predtým vyšla v niekoľkých ďalších vydaniach (2001, 2013) sa o epidémiách čitateľ dozvedá iba z niekoľkých kapitol popisujúcich vybrané nákazlivé choroby v jednotlivých historických obdobiach. Druhá populárna kniha o nákazlivých ochoreniach je práca od Mary DOBSON. *Choroby postrach ľudstva. Neobyčajné príbehy o smrteľných chorobách v dejinách ľudstva*. Slovart, 2009, kde sa autorka venuje hlavne najnebezpečnejším nákazlivým chorobám, ich pôvodcom, spôsobe liečby, výskytu epidémií, uvádza rôzne zaujímavosti a prácu dopĺňa o bohatý obrazový materiál. Tiež prehľadová práca o epidémiách v 19. storočí a v priebehu 20. storočia je kniha, ktorá na Slovensku vyšla počas pandémie od historika a žurnalistu Marka HONIGSBAUMA. *Storočie pandémií. Od španielskej chrípky až po covid-19...a čo ďalej.* Bratislava : Eastone books, 2021. Ide o odbornú prácu doplnenú o poznámkový aparát a menný register, pričom autor sa skôr venuje spoločenským dopadom pandémií a medicínskym výskumom na ich elimináciu.
Okrem prehľadových prác za obdobie uplynulých desať rokov vydali aj práce zame-

nemá ambíciu poskytnúť ucelený a komplexný prehľad o všetkých prácach dotýkajúcich sa témy epidémií v dejinách, nakoľko je táto problematika chronologicky (od staroveku po 20. storočie) i tematicky (cez jednotlivé nákazlivé choroby, protiepidemické opatrenia, medicínske postupy, demografické analýzy, osobnosti lekárov a pod.) veľmi široká a ako už bolo vyššie naznačené téme sa venovali odborníci z rôznych oblastí skúmajúcich epidémie optikou a metódami svojich vedných odborov. Prioritne budú v prehľade uvedené práce historikov alebo pamäťových inštitúcií publikujúcich za obdobie poslednej dekády práce venované rôznym otázkam o epidémiách na území Slovenska od najstarších čias po 20. storočie.[5]

rané na iba jeden typ nákazlivého ochorenia, medzi ktorými samozrejme prevažoval mor. Najsolídnejšou prácou s touto tematikou je kniha Karla ČERNÉHO. *Mor 1480-1730. Epidémie v lékařských traktátech raného novověku.* Praha : Nakladatelství Karolinum, 2020. Autor pôsobí na Karlovej univerzite a je odborníkom na dejiny medicíny, dlhodobo sa venujúci práve tematike moru. Ako to už z názvu práce vyplýva prioritne sa venuje opisu moru, jeho liečeniu cez dobové medicínske práce. Ide o vysoko odborné dielo poskytujúce hĺbkovú analýzu dobového medicínskeho prístupu k morovej nákaze a jej liečeniu. Tejto práci predchádzala menšia práca, na ktorej sa podieľal aj Jiří M. Havlík (ČERNÝ, Karel – M. HAVLÍK, Jiří. *Jezuité a mor.* Praha : NLN, 2008). Staršou prácou o more, ktorá bola opätovne vydaná je kniha českého lekára Eduarda WONDRÁKA. *Historie moru v českých zemích.* Praha/Kroměříž, 2020 (1.vydanie 1999). Práca je stručným prehľadom o morových epidemiách v Európe s dôrazom na české krajiny, pričom okrem pôvodu a priebehu choroby mapuje aj umelecké diela, knižnú kultúru súvisiacu s morom. Vo vydavateľstve Argo v edícii Každodenní život boli vydané dve práce, čiastočne tematicky venované aj moru a epidemiám v stredoveku a ranom novoveku. Ide o práce od Daniely TINKOVEJ. *Zákeřná mefitis.* Praha : Argo, 2012. Vo svojej knihe sa autorka venuje zdravotníctvu a štátnej zdravotníckej politike v 18. storočí, a tak v jednotlivých kapitolách práce rozoberá aj epidémie, problematiku vakcinácie, osvietenských lekárskych spisov, ústavnej zdravotnej starostlivosti. Druhou prácou zo spomínanej edície je práca Františka GRAUSA:.*Mor, flagelanti a vraždení židů.* Praha : Argo, 2020., kde ako to už aj z názvu práce vyplýva sa autor zaoberá hlavne spoločenskými dôsledkami moru a jeho dopadom na perzekúciu židovského obyvateľstva. O syfilise, ako novej chorobe raného novoveku sa píše v práci Bohdany DIVIŠOVEJ. *Francouzská nemoc v radách lékařů 16. století.* Z novodobých epidémií sa na slovenskom knižnom trhu objavilo pomerne málo prác. Spomenúť možno napríklad knihu Haralda SALFNERA. *Španělska chřipka. Príbeh pandémie z roku 1918.* Praha : Vitalis, 2021, alebo prácu Šárky CAITLÍN RÁBOVEJ. *Tuberkolóza a spoločnosť. Obrazy nemoci v 19. – 20. storočí.* Praha : NLN, 2021. V tomto prípade ide taktiež o vysoko odbornú prácu, ktorá je výsledkom systematického odborného záujmu autorky a dejiny medicíny práve s dôrazom na tuberkulózu.

[5] Takouto prehľadovou štúdiou je napríklad práca od: TIŠLIAR, Pavol. Stručný prehľad výskytu infekčných chorôb na Slovensku do 1. polovice 20. storočia**.** In *Slovenská štatistika a demografia.* 2021, 31, č. 4, s. 7 – 19.

Na úvod treba konštatovať, že v slovenskej historiografii doteraz nevzniklo súborné dielo venujúce sa komplexne problematike dejín epidémií na území Slovenska v zmysle, že by prinieslo ucelený pohľad na priebeh, alebo počet obetí akejkoľvek epidémie na území celej krajiny alebo aspoň jej väčšieho regiónu. Aj keď vznikli práce mapujúce vybrané epidémie, svojim teritoriálnym vymedzením, alebo obsahom i rozsahom sa obmedzili iba na parciálne spracovanie (čo však neuberá na ich vedeckom prínose a potrebe). Takouto prácou je určite jedna z prvých prác, ktorá vznikla za skúmané obdobie o prvej cholerovej epidémii v Uhorsku, resp. aj na slovenskom území od historika Antona Lišku. Výsledkom autorovho systematického záujmu o tému boli dve knihy, prvá vydaná v roku 2012 s názvom *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v Prešovskej eparchii* a v podstate jej doplnené a rozšírené vydanie o rok potom. V prvej publikácii sa autor síce venoval popisu prenikania šíreniu cholery v Uhorsku a najmä celokrajinským proticholerovým opatreniam, ako aj spôsobom diagnostiky a liečby choroby, ale v prípade opisu priebehu ochorenia sa obmedzil iba na teritórium Prešovskej eparchie so zameraním na obyvateľov gréckokatolíckej konfesie. Samozrejme, je to v súlade s prezentovaným zámerom publikácie, v dôsledku toho však poskytuje iba limitovaný pohľad na celkový priebeh, a tým aj hodnotenie nákazy. Druhá práca Antona Lišku *Výpočet obetí cholerovej epidémie z roku 1831 vo farnostiach a dekanátoch prešovskej eprachie* prináša už oveľa viac faktografických informácií o šírení a obetiach cholery v jednotlivých dekanátoch prešovskej eparchie, až po konkrétne sídla. Autor sa už nevenuje dejinám epidémie vo všeobecnosti a protiepidemickým opatreniam, ale analyzuje mnohé ďalšie ukazovatele nákazy, akým bola napríklad veková štruktúra nakazených, obete z radov gréckokatolíckeho duchovenstva, časový priebeh nákazy v jednotlivých sídlach a pod. Anton Liška publikoval o cholere aj mnoho parciálnych štúdií.[6]

[6] LIŠKA, Anton. Predstavenie dokumentov o liečbe cholery rímskokatolíckym kňazom Jánom Morvayom počas epidémie v roku 1831 a popis liečby cholery na základe jeho odporúčaní. In *Acta theologica et religionistica [elektronický zdroj] : internetový časopis doktorandov Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove.* 2013, roč. 2, č. 1 online, s. 150 – 174.; Opatrenia biskupa Gregora Tarkoviča zavádzané v Prešovskej eparchii počas epidémie v roku 1831. In *Notitiae historiae ecclesiasticae : vedecký recenzovaný časopis.* 2013, roč. 2, č. 1, s. 66 – 76.; Z obsahu proticholerových obežníkov a brožúrok z rokov 1830 – 1831 (II.) : preventívne proticholerové rady a odporúčania a dobová liečba cholery. In *Dejiny [elektronický zdroj] : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove.* 2013, roč. 8, č. 1, online, s. 160 – 189.; Predstavenie

Okrem týchto dvoch monografií bola cholera predmetom záujmu aj iných historikov a ich štúdií uverejnených v časopisoch alebo zborníkoch. Môžeme spomenúť napríklad štúdiu Angely Kurucovej *Mortalita obyvateľov stredného Šariša následkom cholerovej epidémie v roku* 1831,[7] kde autorka analyzuje cirkevné matriky troch konfesií (rímskokatolíckej, gréckokatolíckej a evanjelickej na presne vymedzenom teritóriu. Z iného uhľa pohľadu sa venovala téme cholery Angela Škovierová. Vo svojej štúdii *Ján Bijacovský a jeho dielo v kontext uhorskej proticholerovej spisby* okrem toho, že predstavuje štyri diela piešťanského lekára Jána Bijacovského, vymenúva aj iné proticholerové diela, ktoré vyšli v čase zúriacej epidémie cholery v Uhorsku.[8] Ďalšou autorkou, ktorá sa vo viacerých svojich vedeckých prácach venovala epidémiám a v rámci toho cholere bola Jana Kločanková (rod. Dziaková). Vo svojich štúdiách predstavila proticholerové opatrenia, zdravotnú starostlivosť, ale aj obete cholerovej epidémie vo vybraných lokalitách.[9] Sociálne dôsledky cholery predstavil v prípadovej

dobových dokumentov o liečbe cholery rímskokatolíckym kňazom Jánom Morvayom počas epidémie v roku 1831 a popis liečby cholery na základe jeho odporúčaní. In *Historia Ecclesiastica : časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe*. 2013, roč. 4, č. 2, s. 286 – 304. ; Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v rímskokatolíckych, gréckokatolíckych a evanjelických farnostiach Solianskeho okresu Zemplínskej župy. In *Theologos : theological revue.* 2012, roč. 14, č. 1, s. 271 – 285.; Brožúrka lekára kráľovského mesta Levoča Dr. Sommera o prevencii a liečbe cholery počas epidémie v roku 1831. In *Acta theologica et religionistica : internetový časopis doktorandov Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove : e-journal graduand of GTF PU in Prešov.* 2012, roč. 1, č. 2, s. 129 – 151.; Z obsahu proticholerových obežníkov a brožúrok z rokov 1830 – 1831 (I.). Štátne a cirkevné opatrenia a odporúčania proti šíreniu cholery. In *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove : e-journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov.* 2012, roč. 7, č. 1, s. 98 – 138.

7 DOMENOVÁ, Marcela (ed.). *Liber – verbum – monumentrumque IV. : (Pretiosa quam sit sanitas morbus docet: osveta – zdravotníctvo – knižná kultúra).* Prešov : SVKPO, 2021, s. 99 – 124.

8 Tamže, s. 83 – 90.

9 DZIAKOVÁ, Jana. Circular letter of the year 1830 – care and therapy for cholera epidemic infected people. In *Economic and Law Paradigm of Modern Society: Scientific Journal by Open Europe*. 2020, č. 1 s. 36 – 45.; Výpočet obetí cholerovej epidémie v roku 1831 v Michalovciach a okolí z pohľadu cirkevných matrík. In *Historia Ecclesiastica : časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe*. 2019, roč. 10, č. 2, s. 242 – 261.; Cholerová epidémia na území Slovenska v roku 1831 z pohľadu slovenskej historiografie. In *Istoryčnyj časopys z bohemistyky i slovakistyky [print] : Slovaky i Čechy v cyvilizacijnomu postupi : Slováci a Česi v civilizačnom pohybe.* Užhorod : Vydavnyctvo „RIK-U“, 2020, s. 106 – 121.; Zdravotná starostlivosť vo vybraných zemplínskych mestečkách počas cholerovej epidémie v roku 1831. In *Zemepanské mestá*

štúdii Peter Kónya, kde na príklade obce Zámutov poukázal na vznik sedliackeho povstania v dôsledku vypuknutia cholerovej epidémie.[10] Cholere na západnom Slovensku sa venovala Marta Dobrotková. V jej prípadovej štúdii bol priblížený priebeh epidémie v roku 1831 v Trnave a jej poddanských dedinách.[11] Výskyt cholery v malokarpatskom regióne bol predmetom štúdie Zuzany Lopatkovej.[12] Hutnú štatistickú analýzu výskytu cholery poskytuje štúdia Libora Bernáta.[13]

Informácie o priebehu cholery na základe prameňov cirkevnej proveniencie priniesli štúdie autoriek Moniky Bizoňovej a Lucie Šteflovej. Prvá analyzovala údaje o výskyte cholery na základe cirkevných matrík vo vybraných rímskokatolíckych farnostiach na Spiši,[14] kým druhá predstavila dôsledky morovej epidémie na vybrané evanjelické cirkevné zbory v Uhorsku, pričom sa opierala najmä o informácie z kanonických vizitácií evanjelických zborov, alebo známej kroniky evanjelického a. v. farára Andreja Čorbu.[15]

---

a mestečká v priebehu stáročí. (Annamária Kónyová, Peter Kónya eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 106 – 121.; Najzávažnejšie epidemiologické choroby v 18. – 19. storočí na území východného Slovenska. In *Život na periférii. Východné Slovensko v prúdení času.* (Peter Švorc ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 125 – 137.

10 KÓNYA, Peter. Zámutov – jedno z centier cholerového povstania roku 1831. In *Annales historici Presovienses.* 2/2021, roč. 21, s. 19 – 29.

11 DOBROTKOVÁ, Marta. Cholera roku 1831 v Trnave a jej poddnaských dedinách. In *Pohromy, katastrofy, nešťastia v dejinách našich miest.* Bada, Michal – Duchoňová, Diana a kol. Bratislava : Igor Iliť, 2019, s. 339 – 358.

12 LOPATKOVÁ, Zuzana. Cholerová epidémia v roku 1831 v severnej časti malokarpatského regiónu. In *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska.* (FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela eds.). Bratislava : Slovenský národný archív, 2013, s. 187 – 204.

13 BERNÁT, Libor. Cholera v ilavskom dekanáte roku 1831. In *Slovenská štatistika a demografia* [textový dokument 21. 2011, č. 2, s. 54 – 99.

14 BIZOŇOVÁ, Monika. Výskyt cholery v roku 1831 vo vybraných rímskokatolíckych farnostiach na Spiši. In *Historia Ecclesiastica.* 12, 2021/1, s. 237 – 243.; Priebeh cholery vo farnostiach Spišskovlašského dekanátu Spišského biskupstva v roku 1873 (na základe druhopisov matrík). In *Historia Ecclesiastica.* 14, 2023/2, s. 310 – 316.

15 ŠTEFLOVÁ, Lucia. Dopad cholerovej epidémie z roku 1831 na evanjelické cirkevné zbory v Uhorsku. In *Historia Ecclesiastica.* 13, 2022/2, s. 229 – 235.; KARPINSKÝ, Peter – ŠTEFLOVÁ, Lucia. Čorbova kronika – svedectvo o cholerovej epidémii z roku 1831 z historického a jazykového hľadiska. In *Historia Ecclesiastica.* 14, 2023/1, s. 103 – 120.

Uhorsko a cholera v rokoch 1848/49 je názov materiálovej štúdie historika Patrika Derfiňáka. Na rozdiel od predchádzajúcich príspevkov, ktorých témou bola prvá cholerová epidémia z roku 1831 sa táto venuje už ďalšej vlne nákazy a jej priebehu a dopadom počas revolúcie. Autor predstavuje dobové práce lekárov, úryvky z časopisov, ale aj počty obetí vo veľkých mestách.[16] Posledná epidémia cholery v Uhorsku roku 1873 bola opísaná v štúdii majúcej charakter mikrosondy do konkrétnej lokality a priebehu tohto ochorenia v mestečku Detva. Autorom prípadovej štúdie *Detva zahalená do smútku. Tri ničivé epidémie pustošiace mestečko v roku 1873* je historik Ján Golian, popisujúci tragický priebeh nákazy čierneho kašľa, kiahní a cholery, ktoré ničivo zasiahli miestne obyvateľstvo. Všetky tri epidémie mali pre vyše desať tisícové obyvateľstvo mestečko zničujúce následky nielen z hľadiska počtu úmrtí vo všetkých vekových skupinách, a mnohé rodinné tragédie, ale aj ťažké hospodárske dôsledky.[17]

Okrem cholery sa záujem historikov, najmä venujúcich sa stredoveku a ranému novoveku, týka ďalšej ničivej nákazy – moru. Ani táto choroba a jej výskyt na našom území nemá ucelenejšie spracovanie, avšak o to viac je témou mnohých parciálnych štúdií, ale prirodzene sa spomína aj v mnohých prácach priamo nesúvisiacich s epidémiou, akými sú napr. dejiny miest, alebo menších sídel, často sú krátko zmieňované v súvislosti s vojenskými konfliktmi, či v biografiách historických osobností.

V už spomínanej kolektívnej monografii Pohromy, katastrofy a nešťastia v dejinách našich miest sa nachádzajú aj dve štúdie venované morovej nákaze v mestskom prostredí. Eva Frimmová popisuje morovú epidémiu v Bratislave v roku 1577 najmä na základe autentických prameňov (korešpondencie, dobových kroník) cez pôsobenie tamojších vzdelancov, lekárov, z ktorých mnohí sami chorobe podľahli. Autorka opisuje aj ďalšie vlny moru a jej obete v nasledujúcich desaťročiach v Bratislave a jej okolí.[18]

---

16 DERFIŇÁK, Patrik. Uhorsko a cholera v rokoch 1848/49. In *Annales historici Presovienses*. 2021/2, roč. 21, s. 71 – 86.

17 GOLIAN, Ján. Detva zahalená do smútku. Tri ničivé epidémie pustošiace mestečko v roku 1873. In *Pohromy, katastrofy, nešťastia v dejinách našich miest*. Bada, Michal – Duchoňová, Diana a kol. Bratislava : Igor Iliť, 2019, s. 359 – 380. Pozri aj GOLIAN, Ján. Possibilities of studying epidemics of cholera in Upper Hungary (contemporary Slovakia) in the 19th century. In *Studia Historiae Oeconomicae.* 2022., č. 40, s. 61 – 78.

18 FRIMMOVÁ, Eva. Morová epidémiu v Bratislave v roku 1577. In *Pohromy, katastrofy, nešťastia v dejinách našich miest*. Bada, Michal – Duchoňová, Diana a kol. Bratislava : Igor Iliť, 2019, s. 291 – 306.

Posledná morová epidémia v hornouhorských slobodných kráľovských mestách je názov štúdie Petra Kónyu. Autor v nej popisuje priebeh moru v šiestich slobodných kráľovských mestách Horného Uhorska v posledných rokoch posledného protihabsburského povstania Františka II. Rákócziho. Epidémia mala ničivé demografické a hospodárske dôsledky pre už aj tak hospodársky vyčerpané mestá a spôsobila ďalší úpadok hospodárstva, ochromenie mestskej samosprávy, a tak aj neschopnosť miest ďalej zásobovať vojenské posádky, či plniť povinnosti voči štátu. Bezprostredne po odznení morovej epidémie tak boli mestá obsadené cisárskymi vojskami a zároveň nastala aj rýchla porážka celého povstania.[19]

Protimorovým opatreniam, ale aj dôsledkom moru sa venovala v dvoch štúdiách autorka Jana Dziaková. V štúdii *Ostrihomský arcibiskup Leopold Kollonich a jeho protimorový poriadok z roku 1692* analyzovala opatrenia štátu aj prístup katolíckej cirkvi k moru. V druhej štúdii predstavila morové stĺpy ako kultúrne dedičstvo pripomínajúce v mnohých mestách obete ničivých epidémií.[20] Morová epidémia v Preddunajsku v rokoch 1739 – 1743 vo svetle správy komisára Pavla Balassu je názov štúdie Erika Koncza, ktorý prezentoval snahu štátu o inštitucionálnu formu zdravotnej starostlivosti a konkrétne opatrenia štátu na zabránenie šírenia epidémie moru.[21] To, že epidémie významne zasiahli do všetkých sfér života vrátane náboženského vývinu poukázal vo svojej štúdii *Vzťah rekatolizácie a epidémie, alebo ako mor prerušil rekatolizáciu (na príklade Užskej stolice)* Vavrinec Žeňuch.[22]

---

[19] KÓNYA, Peter. Posledná morová epidémia v hornouhorských slobodných kráľovských mestách. In *Pohromy, katastrofy, nešťastia v dejinách našich miest*. Bada, Michal – Duchoňová, Diana a kol. Bratislava : Igor Iliť, 2019, s. 307 – 318.

[20] DZIAKOVÁ, Jana. Morové stĺpy ako kultúrne dedičstvo v mestách Košice a Prešov. In *Economic and Law Paradigm of Modern Society [print] : Scientific Journal by Open Europe*. 2019, č. 4, s. 23 – 33.; Ostrihomský arcibiskup Leopold Kollonics a jeho protimorový poriadok z roku 1692. In *Cirkev a náboženstvo v Uhorsku v ranom novoveku. (*Peter Kónya, Annamária Kónyová eds.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 274 – 290.

[21] KONCZ, Erik. Morová epidémia v Preddunajsku v rokoch 1739 – 1743 vo svetle správy komisára Pavla Balassu. In *Dejiny – internetový časopis*. 1/2023, s. 10 – 29. Dostupné z http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12023.html

[22] ŽEŇUCH, Vavrinec. Vzťah rekatolizácie a epidémie alebo ako mor prerušil rekatolizáciu (na príklade Užskej stolice). *In Liber – Verbum – Monumentumque: osveta – zdravotníctvo a knižná kultúra.* (Domenová, Marcela ed.). Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2021, s. 227 – 236.

V porovnaní s cholerou je oveľa menej historických prác týkajúcich sa pravých kiahní. Štúdie, ktoré vo vzťahu k tejto infekčnej chorobe vznikli boli do veľkej miery prepojené s problematikou očkovania. Za poslednú dekádu bola táto téma obsahom štúdií najmä od Beáty Ricziovej venujúcej sa osýpkam, kiahňam, ale aj očkovaniu a dobovej zdravotnej starostlivosti o chorých nakazených týmito infekčnými ochoreniami, či dobovým spisom vzdelancov a lekárov.[23] Téme očkovania proti kiahňam sa venoval aj Vavrinec Žeňuch.[24]

Najnovšou prácou na slovenskom knižnom trhu od kolektívu historikov, archeológov, religionistov, ale aj odborníkov z iných vedných odborov je populárno-náučná kniha *Epidémie v dejinách*.[25] Ide o vydarené a pomerne komplexné dielo poskytujúce prehľad o rôznych epidémiách objavujúcich sa v dejinách ľudskej spoločnosti od najstarších prehistorických čias až po koniec 20. storočia. V knihe je celkovo tridsať päť príspevkov rozdelených do štyroch kapitol radených v chronologickom systéme. Kniha prináša zaujímavé čítanie s množstvom zaujímavostí a faktov o výskyte rôznych epidémií v celoeurópskom, či celosvetovom meradle, ale aj mnoho lokálnych výskytov nákazlivých chorôb, teórie ich vzniku, ale aj širokých dôsledkov, ktoré reálne, alebo teoreticky mohli mať na vývin ľudskej spoločnosti, či následné hospodárske, spoločenské, či politické zmeny. Autori sa snažili do svojich štúdií zakomponovať najnovšie poznatky z historického bádania, či objavy archeológie, genetického, paleontologického výskumu, a ďalších vedných disciplín. Často sú v príspevkoch ponúkané rôzne hypotézy a teórie o jednotlivých nákazlivých ochoreniach a ich historických dôsledkoch, pričom nie stále muselo ísť o udalosti sve-

[23] RICZIOVÁ, Beáta. Boj proti pravým kiahňam v mestách v kontexte dobových lekárskych a osvetových spisov pre slovenské obyvateľstvo. In *Pohromy, katastrofy, nešťastia v dejinách našich miest.* Bada, Michal – Duchoňová, Diana a kol. Bratislava : Igor Iliť, 2019, s. 319 – 337.; Vakcinácia proti kiahňam v Uhorsku na prelome 18. – 19. storočia. In *Medicína, farmacie a veterinární lékařství. Kapitoly k dejinám a vybraným tématum.* (Slabotinský, Radek ed.). Brno : Acta Musei technici Brunensis, 2017, s. 144 – 158.; RICZIOVÁ, Beata – ROLLEROVÁ, Anna. Kiahne a osýpky v predspisovných slovenských lekárskych spisoch 18. storočia a dejiny variolizácie. In *Zdraví a nemoc v dějinách člověka a zvířat.* (Slabotinská, Radek – Strohová, Pavla eds.). Brno : Acta Musei technici Brunensis, 2016, s. 100 – 117.

[24] ŽEŇUCH, Vavrinec. O očkovaní v Užskej stolici v priebehu 18. – 19. storočia. In *Život na periférii. Východné Slovensko v prúdení času.* (Peter Švorc ed.). Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 95 – 123.

[25] KOVÁR, Branislav – ZAJAC, Oliver – BENEDIKOVÁ, Lucia (eds.*). Epidémie v dejinách. Ľudstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi.* Bratislava : Premedia, 2020.

tového formátu, niekedy stačila lokálna epidémia, aby zvrátila priebeh bitky, zmarila úspešne vyzerajúce ťaženie, alebo spečatila osud významnej osobnosti, či skupiny obyvateľstva, alebo ovplyvnili zdanlivo nesúvisiacu sféru života. Na strane druhej prehľad obsahu práce môže na prvý pohľad vyvolať trocha naivnú predstavu, že celý vývin ľudských dejín bol závislý a jedine ovplyvnený neviditeľným svetom vírusov, baktérií a rôznych ďalších mikróbov. Aj keď autorský kolektív tvoria z veľkej časti slovenskí autori, z hľadiska tematiky sú príspevky dominantne orientované na svetové dejiny a územia dnešného Slovenska (resp. Uhorska) sa týka iba troch z nich. Ide o príspevok od Beaty Ricziovej (Ochranné očkovanie zachránilo ľudstvo pred epidémiami pravých kiahní), Antona Lišku (Masový vrah – cholera v Uhorsku v roku 1831), a Veroniky Szeghy-Gayer (Španielska chrípka neušetrila ani Bratislavu ani Košice).[26]

Jediný recenzovaný periodický zborník na Slovensku zameraný na dejiny medicíny a zdravotníctva v strednej Európe *Historia Medicinae Slovaca* bol v roku 2021 obsahovo venovaný práve Endémiám, epidémiám a pandémiám v dejinách.[27] Z vyše dvadsiatky štúdií bola značná časť venovaná nákazlivým chorobám a boju proti nim na území Slovenska. Vavrinec Žeňuch porovnal epidémiu pravých kiahní s nedávnou epidémiou covidu 19 z hľadiska protiepidemických opatrení.[28] David Tomíček zase porovnával dielo *Amuletum* od Jána Webera s dielami českých knižiek o more z obdobia 16. až 17. storočia.[29] Taťána Součková prezentovala zmienky o epidémiách v slovenských prekladoch diela *Vedomostí* od Mateja Bela.[30] *Pandémia našich prarodičov: španielska chrípka 1918 – 1920* je názov štúdie Lászlóa Kissa, ktorý podrobne popísal pôvod vírusu chrípky

[26] Tamže, s. 165 – 173, 174 – 184, 232 – 237.

[27] GOGOLA, Matej – MESIARKIN, Adam – DANIŠ, Miroslav (eds.) Endémie, epidémie, a pandémie v dejinách. In *Historia Medicinae Slovaca VI*. Bratislava : Hlbiny, pre LKFUK, 2021.

[28] ŽEŇUCH, Vavrinec. Boj voči pandémii (porovnanie opatrení v boji proti ochoreniu Variola vera a COVID-19 na území Slovenska). In GOGOLA, Matej – MESIARKIN, Adam – DANIŠ, Miroslav (eds.). Endémie, epidémie, a pandémie v dejinách. In *Historia Medicinae Slovaca VI*. Bratislava : Hlbiny, pre LKFUK, 2021.

[29] TOMÍČEK, David. Amuletum Jána Webera v kontextu česky psaných tištěných knížek o moru 16. a 17. století. In *Endémie, epidémie...*, Gogola, Matej – Mesiarkin, Adam – Daniš, Miroslav (eds.), s. 36 – 55.

[30] SOUČKOVÁ, Taťana. Epidemie ve vybraných slovenských překladech Vědomostí Matěje Bela. In *Endémie, epidémie...*, Gogola, Matej – Mesiarkin, Adam – Daniš, Miroslav (eds.), s. 56 – 67.

a najdôležitejšie míľniky jeho diagnostiky, ako aj jej prvú veľkú epidémiu a jej priebeh u nás.[31] Anna Falisová sa vo svojej štúdii venovala trachómu a opatreniam proti jeho šíreniu v rokoch 1918 – 1845.[32] Ďalšie príspevky zborníka sú venované epidémiám v iných častiach Európy, či ďalším témam z dejín medicíny.

Záverom možno zhrnúť, že aj tento krátky exkurz do slovenskej historiografie v tematike epidémií a nákazlivých chorôb a ich liečeniu priniesol za poslednú dekádu množstvo zaujímavých a podnetných vedeckých prác. Z tematického zamerania možno konštatovať, že jednoznačne najväčší záujem ohľadom spracovania má cholera, čo je zrejme zapríčinené najmä množstvom zachovaných prameňov k tejto téme v porovnaní napríklad s ďalšími, najmä skoršími epidémiami. Čo je do istej miere prekvapením je pomerný nezáujem slovenskej historickej vedy o epidémiu španielskej chrípky, ktorá sa mimo záujmu historikov možno dostala kvôli prevažujúcim politickým a vojenským témam z obdobia vzniku nového československého štátu. Každopádne každá epidémia, ktorá zúrila v staršom alebo novšom historickom období na našom území si určite ešte do budúcna „zaslúži" podrobnejší záujem historikov a snáď sa objaví aj publikácia mapujúca hociktorú z týchto epidémií v komplexnejšej práci.

[31] KISS, László. Pandémia našich prarodičov: španielska chrípka 1918 – 1920. In *Endémie, epidémie...*, Gogola, Matej – Mesiarkin, Adam – Daniš, Miroslav (eds.), s. 101 – 115.

[32] FALISOVÁ, Anna. Rozšírenie trachóm na Slovensku a protitrachómové opatrenia (1918 – 1945). In *Endémie, epidémie...*, Gogola, Matej – Mesiarkin, Adam – Daniš, Miroslav (eds.), s. 116 – 131.

THE IMPACT OF HASIDISM ON THE HISTORY OF JEWS IN CENTRAL EUROPE IN THE MODERN PERIOD – SELECTED ASPECTS

Wacław WIERZBIENIEC

WIERZBIENIEC, Wacław. Vplyv chasidizmu na dejiny Židov v strednej Európe v novoveku – vybrané aspekty. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2024, vol. 24, no. 1, p. 47 – 60.
Chasidské hnutie vzniklo v druhej polovici 18. storočia v strednej a východnej Európe, konkrétne v Podolí a na Volyni, a často sa označuje ako poľský alebo východoeurópsky chasidizmus. V nasledujúcich desaťročiach silne ovplyvnil východoeurópskych Židov a ich náboženský život predovšetkým v relatívne neindustrializovaných oblastiach dnešného Bieloruska, Litvy, Ukrajiny, Poľska, Rumunska a Moldavska, v menšej miere najmä v 19. a 20. storočí aj v Maďarsku či v Čechách a na Slovensku. Hebrejský výraz chasid znamená „zbožný", „verný Bohu". Členovia chasidského hnutia hlásali potrebu horlivého dodržiavania starozákonných zákonov a dôraz kládli na náboženskú obnovu. Veľmi dôležitým cieľom novodobého chasidizmu bolo aj úsilie o vytvorenie lepších životných podmienok pre chudobné židovské vrstvy žijúce v Podolí, na Volyni a v Haliči, ako aj na území dnešného Maďarska, Rumunska, Ukrajiny a Litvy. Chasidské hnutie, charakteristické svojou veľkou dynamikou a získavaním čoraz väčšieho počtu prívržencov, malo veľký vplyv na dejiny Židov v strednej Európe v novoveku. Napriek svojej vnútornej rôznorodosti (jednotlivé chasidské skupiny zdieľali mnohé odlišnosti). V 18. storočí v Poľsko-litovskom spoločenstve, kde vznikol a rozvíjal sa, priniesol významné zmeny v spoločenskom a predovšetkým náboženskom živote ľudí. V súvislosti s náboženským životom Židov malo chasidské hnutie svoju osobitosť spočívajúcu v rozvoji nového typu zbožnosti, emocionálnejšej a osobnejšej v porovnaní s predchádzajúcim judaizmom, ktorý mal formalizovaný charakter.
Kľúčové slová: chasidizmus, stredná Európa, východná Európa, Židia, história, judaizmus.

WIERZBIENIEC, Wacław. The impact of Hasidism on the history of Jews in Central Europe in the modern period - selected aspects. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2024, vol. 24, no. 1, p. 47 – 60.
The Hasidic movement originated in the second half of the 18th century, in Central and Eastern Europe, specifically in Podolia and Volhynia, and is often referred to as Polish or Eastern European Hasidism. Over the following decades, it strongly influenced Eastern European Jews and their religious life, above all, in the relatively unindustrialised areas of present-day Belarus, Lithuania, Ukraine, Poland, Romania and Moldova, and to a lesser extent, mainly in the 19th and 20th centuries, also in Hungary or the Czech Republic and Slovakia. The Hebrew term hasid means 'pious', 'faithful to God'. Members of the Hasidic movement

preached the need for zealous observance of Old Testament law and thorough religious renewal. A very important goal of modern Hasidism was also to strive to create better living conditions for the impoverished Jewish strata living in Podolia, Volhynia and Galicia, as well as in the territory of present-day Hungary, Romania, Ukraine and Lithuania. the Hasidic movement, characterised by its great dynamism and gaining increasing numbers of adherents, had a great impact on the history of Jews in Central Europe in the modern period. Despite its internal diversity (the individual Hasidic groups shared many differences), in the eighteenth-century Polish-Lithuanian Commonwealth, where it originated and developed, it brought about significant changes in the social life and, above all, in the religious life of the Jewish population. With regard to the religious life of the Jews, the Hasidic movement had its own peculiarity, consisting in the development of a new type of piety, more emotional and personal, compared to the previous Judaism, which had a formalised character.
Keywords: Hasidism, Central Europe, Eastern Europe, Jews, history, Judaism.

I. Preliminary remarks

One of the significant features of Central Europe in the modern period was the rapid development of the Hasidic movement, which also influenced other parts of Europe and non-European countries. At the same time, it should be noted that Hasidism created its own rich literature and folklore. Its rapid expansion included those Jewish communities that were less susceptible to acculturation processes. Hasidism also had a significant impact on the history of Jews in Central Europe in the modern period, gaining great popularity and numerous adherents in various Jewish communities. It is noteworthy that this influence was visible in subsequent historical periods and can still be seen to some extent today.

The Hasidic movement originated in the second half of the 18th century, in Central and Eastern Europe, specifically in Podolia and Volhynia, and is often referred to as Polish or Eastern European Hasidism. Over the following decades, it strongly influenced Eastern European Jews and their religious life, above all, in the relatively unindustrialised areas of present-day Belarus, Lithuania, Ukraine, Poland, Romania and Moldova, and to a lesser extent, mainly in the 19th and 20th centuries, also in Hungary or the Czech Republic and Slovakia.

The emergence and development of the Hasidic movement, can undoubtedly be seen as one of the most significant events and processes in the history of European Jewry in the 18th century.[1] The Republic of Po-

[1] See GALAS, Michał. Chasydyzm. In *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*. Jerzy Tomaszewski, Andrzej Żbikowski (eds.). Warszawa 2001, p. 55; WODZIŃSKI, Mar-

land, at that time a kind of centre of Hasidism in Europe, was inhabited in large numbers by the Jewish population. As rightly noted by Jan Doktór, one of the leading researchers of Hasidism, „this movement [...], was born in the Republic and here it underwent the most important transformations. Above all, however, it was in the Commonwealth, and only in the Commonwealth, that it transformed at the end of the eighteenth century into a mass movement, taking on characteristic features and colour, difficult to imagine in any other historical and geographical context".[2]

The Hebrew term *chasid* means 'pious', 'faithful to God'. Members of the Hasidic movement preached the need for zealous observance of Old Testament law and thorough religious renewal. A very important goal of modern Hasidism was also to strive to create better living conditions for the impoverished Jewish strata living in Podolia, Volhynia and Galicia, as well as in the territory of present-day Hungary, Romania, Ukraine and Lithuania.[3]

As a result, Hasidism is both a religious movement, a social movement and a way of being - a great joy of life, an openness to God, the world and people. It is a love of the Other and respect for its difference, a vigilance in tracking down the manifestations of hatred. The ever-present message of the Hasidic movement, which is also a value of humanity, is to respect the individuality of each person and at the same time to influence people so that they can change positively, to open up those who are closed within themselves, to open them up to other people.[4]

II. The origins of Hasidism, its organization and expansion

The first period in the history of Hasidism in modern times, is associated with the founder of this movement, who was Israel Ben Eliezer (Baal Shem Tov - Lord of the Good Name, the Besht) and his immediate circle, which included famous rabbis such as Pinchas of Korzec, Nachum of Kosovo, Nachum of Horodenka, Nachum of Chernobyl, Wolf of Zbarazh.

cin. *Chasydyzm. Atlas historyczny.* Kraków – Budapeszt – Syrakuzy 2019, p. 9.

2 DOKTÓR, Jan. *Początki chasydyzmu polskiego.* Wrocław 2004, p. 9.

3 WIERZBIENIEC, Wacław – ROGALSKI, Andrzej Krzysztof. Uwagi o koncepcji podmiotu we współczesnej myśli chasydzkiej. In *Chasydyzm „polski".* Wacław Wierzbieniec, Janusz Mierzwa, Jana Koprivnakova (eds.). Jarosław – Preszow 2014, p. 132.

4 OUAKNIN, Marc-Alain. *Chasydzi.* Warszawa 2002, p. 12 – 15.

Jakub Joseph of Polonne constituted a distinctive figure in this milieu. As a movement, however, Hasidism did not yet exist at that time.[5]

The Besht, the founder of the Hasidic movement, was born around 1700 in the village of Okopy Świętej Trójcy, which was founded only in 1692. It was situated at the bifurcation of the Zbrucz and Dniester rivers, around the fortifications built by the Polish army, which wanted to cut off Kamieniec, defended by Turkish troops, from the sources of supply.[6] The Besht extended his activities to the area of Podolia, where he settled in Miedzybóż in 1745. Thanks to the fact that he expressed himself in simple language, understandable to every Jew, he gained great popularity among the poorest Jewish population. He preached that the basis of religiosity should be simple faith, not intellectual knowledge.[7]

Międzybóż was a private town, belonging to the latifundium of the Sieniawski family. Then, in 1730, as a result of the marriage between August Aleksander Czartoryski and Zofia née Sieniawska, it became the property of the Czartoryski family. At the time, the town was the administrative centre of the Podolia estates belonging to the Czartoryskis and a dynamic centre of trade. It was also characterised by a relatively large, by 18th century standards, Jewish population of over 2.000. According to data from 1730, Jews here owned 45 out of 75 shops and 110 out of 124 wooden or stone houses.[8]

The essence of Besht's teachings related to the concept of the Divine Presence in the world. The Lord fills and surrounds everything, and as a result everything is Divine. This Divine Presence (Shekhinah), leads man to rejoice in the fulfilment of the commandments and not to sorrow.[9]

An important source of information about the Baal Shem Tov is the *Sefer Shivchei Habesht* (Book to the Glory of the Baal Shem Tov), which

---

5 Ibid. pp. 64 – 65; KOPRIVNAKOVA, Jana. Galicja żydowska pod koniec XVIII wieku – między rabinizmem a chasydyzmem. In *Chasydyzm „polski"*. Wacław Wierzbieniec, Janusz Mierzwa, Jana Koprivnakova (eds.). Jarosław – Preszow 2014, p. 66.

6 DOKTÓR, Jan. Baal Szem Tow. Próba nowego spojrzenia. In *„Kwartalnik Historii Żydów"*. 2002, no. 4204, p. 450 – 451.

7 BĄK, Tadeusz. *Prekursorzy chasydyzmu i pisarze chasydzcy*. In *Chasydyzm „polski"*. Wacław Wierzbieniec, Janusz Mierzwa, Jana Koprivnakova (eds.). Jarosław – Preszow 2014, p. 142.

8 ROSMAN, Moshe. J. *The Lords' Jews. Magnate-Jewish Relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the Eighteenth.* Cambridge, Mass. 1990, p. 211.

9 HUNDERT, Gershon David. *Żydzi w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku. Genealogia nowoczesności*. Warszawa 2007, pp. 225 – 226.

is a collection of stories concerning his teachings and achievements. The book portrays the Baal Shem Tovas as a special, sinless person with supernatural abilities - a Tzadik who can perform miracles and mediate between God and his followers; one who has the power to take upon himself the transgressions of his followers, in order to raise them towards the Lord.[10]

The Besht's achievements, which testify to his supernatural abilities, his ability to perform miracles, include stories of rainmaking, reviving a dead child or saving an adulteress. They are also a testimony to his immense humanity, respect and love for others. A testimony to the values he sought to promote among his followers.

„The Besht orders rain

It happened that there was a great drought and rain was much sought after. The Christians searched for rescue from their images and made processions with them around the village, as is their custom, but it did not help. On one occasion the Besht said to the tavern keeper: Send for the Jews from the neighbourhood and collect the minyan. He also ordered a fast; the Besht himself prayed for a long time in front of the ark. A Christian asked: Why are you praying so long today? He told him the truth, that they were praying for rain. And the Christian laughed at them very much, saying: Our people have been walking around the village with holy pictures and nothing has helped, and you think that your prayers will work!

The tavern keeper repeated these words to the Besht, who replied: Tell this man that it will still rain today. And it did [...]".[11]

„The Besht revives a dead child

[...] The Besht was once on a journey. He came to one town and heard a prophetic voice telling him to stay in the indicated house. He went to this house, but they did not want to give him cheap accommodation because the son of the host was very ill. He sent his scribe to that house. The hostess told him: How can you demand lodging in this house, knowing

[10] *Księga ku chwale Baal Szem Towa. Sefer Sziwchej Habeszt.* Ed. Jan Doktór, Kraków-Budapeszt 2011, passim; See. WODZIŃSKI, Marcin. *Groby chasydów w Polsce. O chasydzkiej literaturze nagrobnej i jej kontekstach*. Wrocław 1998, pp. 32 – 24.

[11] *Księga ku chwale Baal Szem Towa…*, p. 72.

that I have a child who is sick and many troubles on my mind. And she cursed the Besht.

The host did not dare to say anything. He went out to the Besht and told him that staying overnight was impossible. The Besht swore to him that if he stayed, the child would live. Hearing this, the host welcomed him into his home [...].

The boy's mother realised that the boy had recovered, and burst into great tears".[12]

„Adulteress

[...] there was a woman in the neighbourhood abandoned by her husband, who held a tenancy. On one occasion the Besht saw that she had sinned with her Christian servant. She had two brothers who lived in two different villages. Upon learning of this, they were ashamed and thought that she would leave, God forbid, the community of Israel. They arranged that each of them would invite her to their village, and in the evening they would both come and kill her. This is what they did. That night the Besht sat by two candles. Suddenly one of them went out. He lit it from the other one. A moment later the second one went out. He lit it from the first one as before. He heard a voice speaking to him: Murderer. Why are you handling these candles? He understood the message. He took his horse and rushed as fast as he could towards them. He got there before they had time to kill her and rescued her from their hands. The woman did great penance. She was then seen standing [weeping] in the mikveh at midnight".[13]

It should be noted that the Besht believed that corporeality did not threaten man's spirituality and was not demonic in nature. Thus, he rejected asceticism; which was a very important innovation he introduced. He believed that since the divine element was everywhere and in everything, God could be worshipped everywhere and in everything, including even the most mundane activities. The mundane, most lowly thoughts could also be elevated to a higher level because, like everything, they contained the divine element.[14]

[12] Ibid. pp. 166 – 167.

[13] Ibid. p. 201.

[14] ROSMAN, Moshe *Founder of Hasidism: A Quest for the Historical Ba'al Shem Tow.*

In one of the texts attributed to Besht, one can read: „Everyone can contribute to the fullness and unity in the heights, that is, in God, even by performing the most physical activities: eating, drinking, engaging in sexual relations, developing trade and social contacts with friends. [...] For it is written, >>Know Him [God] in all your ways.<<"[15] He also explained to his followers the verse from the Book of Job „and with my flesh I will see God" as follows: „By attaining the greatest sensual pleasure, that is, the delight of sexual orgasm, man gives pleasure to the heights, that is, to God himself. This pleasure comes from the fact of the union of man and woman, which contributes to the union on heights. Through physical matters we perceive the spiritual".[16] The Besht died in the autumn of 1760 and was buried in the Jewish cemetery in Międzybóż. Thanks to his charisma, the Hasidic movement gained many followers.

The death of the Besht was followed by the first attempts to organise the Hasidic movement. These marked the beginning of another period in the history of Hasidism.[17] The succession after Besht was taken over by one of his favourite disciples, Rabbi Dov Ber (d. 1772), known as the Great Maggid of Mezeritch in Volhynia. Even before his master's death, he opened the first Hasidic centre in Międzyrzecze around 1750. He was the tutor of most of the Tzadiks of the late 18th and early 19th centuries. He is known as the author of *Likute amarim* (1780) and *Likutim yekarim* (1792), which were published posthumously. However, he was only an intellectual, an educated Talmudist and a well-known preacher, not a leader capable of organising a new social movement. He was helped in the creation of the Hasidic movement by the organisational skills of Jacob Joseph of Polonne (c. 1710-1782), who was in the close circle of the late Besht.[18] Thanks to the Jakub Joseph's publications, the Besht was recognised as the founder of Hasidism; in his book *Toldot Yakov Yosef,* he mentioned the Besht by name, claiming that he was a great mystic and his most important teacher.

Berkeley 1996, pp. 114 – 117; HUNDERT, Gershon David. *Żydzi w Rzeczypospolitej…*, p. 228.

15 WIJACZKA, Jacek. Od połowy XVII po schyłek XVIII w. In *Dzieje Żydów polskich*. Ed. Witold Sienkiewicz, Warszawa 2019, p. 151.

16 Ibid. pp. 151 – 152.

17 OUAKNIN, Marc-Alain. *Chasydzi*. Warszawa 2002, p. 65.

18 Ibid. pp. 65 – 67; WODZIŃSKI, Marcin. Josefa Rosensohna 'Tractatus de Kabała' czyli najstarszy oświeceniowy traktat o chasydyzmie. In *Studia Judaica*. 2023, no. 1, (51), p. 263.

As a result, other Hasidic leaders were later portrayed as companions or disciples of the Besht.[19]

According to Hasidic tradition, the Besht cured Dov Ber of Mezerich of a serious illness and initiated him into his doctrine in a special way. As a result, the Great Maggid gained a reputation as a leader of Hasidism. Many of the Besht's younger disciples also gathered around him. During his lifetime and through his inspiration, Hasidism developed into a mass movement.[20]

Having become very popular due to the teachings he preached, Dov Ber was also visited in Międzyrzecze by people who were not connected with the Hasidic movement and who enjoyed a high social position in Jewish circles. Such people included the philosopher and diarist Salomon Maimon. He described his impressions of his encounter with Hasidism and Dov Ber, whom he visited in Międzyrzecze in the late 1860s, as follows:

„I came to the feast on Saturday, and found a large number of honourable men already there, who had come here from various parts. In the end, there was also this great man with a respectable posture, dressed in white satin. Even his shoes and his snuff-box were white (white is the colour of grace for Kabbalists). He gave each of the newcomers a Schalom, i.e. he welcomed them.

Everyone sat down at the table and a solemn silence reigned during lunch. When the food was consumed, the Superior intoned a festive, uplifting tune, held his hand to his forehead for a while and then began to shout: Z. from H! M. from K! S.M. from N! - i.e. he called all the new arrivals by their first names and the names of their places, which amazed us greatly. Then everyone had to say a verse of scripture. Everyone did so. Then the High Priest delivered a sermon to us, the text of which was based on the verses in question, in such a way that he combined them with great skill, although they came from different books of the Holy Scriptures and were independent of each other; and what was even more strange was that each of the newcomers was sure that in the part of the speech that was based on his verse there was something that had a peculiar connection

[19] DOKTÓR, Jan. *Baal Shem Tow....*, pp. 468 – 469.

[20] DOKTÓR, Jan. *Początki chasydyzmu…*, pp. 212 – 214.

with his individual affairs. It goes without saying that for this reason we fell into the greatest amazement".[21]

III. Hasidic Dynasties

The next generation in the Hasidic movement in the modern period were the disciples of Dov Ber. It was they who initiated most of the dynasties of Hasidic Tzadiks. As a result, this next period of the Hasidic movement was the dynasty period. Hasidism then began to be passed down from father to son.

Among the most prominent disciples of Dov Ber were: Menachem Mendel of Vitebsk, Aron the Great of Karlin, Shmelke of Nikolsburg, Meszulam Zusja of Annopol, Elimelech of Leżajsk, Levi Yitzchak of Berdyczów, Yisrael of Kozienice, and Jacob Yitzchak of Lublin. Among these most eminent disciples was also Shneur Zalman of Liadi, founder of the Chabad direction in Judaism

The consequence of the absence of a master recognised by all, who was Dov Ber (the Great Maggid), was the increasingly loose relations between individual Tzadiks and their followers. However, initially in this period, the position of the undisputed leader of Hasidism was held for quite a long time by Elimelech Weisblum of Leżajsk (1717-1787).[22] This tzadik was the first to create a strong centre of the Hasidic movement in the area of the present-day Polish state (then Western Galicia). Before he settled permanently in Leżajsk in 1772, he and his brother Meszulam Zusja of Annopol were itinerant preachers. It was his numerous disciples who were educated in Leżajsk who were among the most prominent Tzadiks of the following generations. Elimelech Weisblum of Leżajsk is very well known as the codifier of the concept of the tzadik - central to Hasidism. He included it in his book *Noam Elimelech* (Sweetness of Elimelech).[23]

The assumptions of this doctrine can be summarised in several points, namely:

„a) God views the world through the eyes of the tzadik. The tzadik is God's chosen one even before he is born, while he is still resting in his mother's womb. The tzadik reveals his will and God fulfils it.

[21] ROSMAN, Moshe. Innowacyjna tradycja: Kultura żydowska w unii polsko-litewskiej. In *Kultury Żydów. Barwy diaspory*. Vol. 2, red. David Biale, Warszawa 2019, pp. 271 – 272.

[22] GALAS, Michał. *Chasydyzm…*, p. 56.

[23] WODZIŃSKI, Marcin. *Groby chasydów...*, pp. 11, 14, 25.

(b) God's grace flows through the hands of the tzaddik. The tzadik is able to prevent misfortunes threatening the nations and each individual Jew; he performs miracles, releases the imprisoned, cures the sick, provides wages, removes infertility, etc.
(c) The tzadik is the personification of love. God chose the people of Israel out of love, the Law (*Torah*) is the expression of that love, and the tzadik is love itself.
(d) The weapon with which the tzadik works is fervent prayer - the word with which he connects with God. The second weapon is the miracles he performs. Learnedness plays a subordinate role with the tzaddik.
e) In order to fulfil his mission, the tzadik must be free of material worries - and for this reason, his followers must pay him donations (pidjonoth). These donations are used by the tzadik, after his own needs have been met, to support the poor. In addition to the donations, the degree of faith that a tzdik has in his followers is of great importance. The tzadik must enjoy absolute faith in order to be able to fulfil his mission as an intermediary with God."[24]

To this day, Elimelech of Leżajsk is a highly respected teacher of the next generation of Tzadiks and is very popular among Hasidim all over the world. His grave in the Jewish cemetery in Leżajsk is the most visited Jewish pilgrimage site in Poland. The anniversary of his death each year in the spring brings together several thousand pilgrims from all over the world, mainly from Israel and the USA. The following parable about this tzaddik, entitled *God Sings,* is extremely telling and encapsulates the essence of his teaching: "The Psalm says: *For it is good to sing to our God*. Rabbi Elimelech explained it like this: *It is good when man makes God sing in him*".[25]

Elimelech of Leżajsk emphasised that the tzadik is obliged to ensure the health, sustenance and offspring of his followers. In order to improve the spiritual condition and material situation of his followers, the tzaddik descends into the world.[26] The great popularity of Elimelech of

[24] Ibid. pp. 25 – 26.

[25] BUBER, Martin. *Opowieści chasydów*. Poznań-Warszawa 2005, p. 167.

[26] WODZIŃSKI, Marcin. *Chasydyzm. Wszystko co najważniejsze*. Kraków – Budapeszt – Syrakuzy 2019, passim.

Leżajsk is evidenced by the special morning prayer he composed, which is still recited in Hasidic circles to this day:

"Protect us, Lord, from pride, anger, wrath, sorrow, gossip and other vices. Save us from envy of our neighbour and do not let it enter our hearts. Do the opposite - please make our hearts open to the virtues among our neighbours and not to their vices. Make us speak to each of them simply and directly. Banish from us the hatred of our neighbour, and strengthen the impulse of love. May Thy will be done. Amen".[27]

An interesting phenomenon that can be observed for several years now is the belief among non-Judaists coming to the grave of Elimelech of Leżajsk that their requests to the deceased tzaddik will also be granted.

Szmelke from Nikolsburg (Mikulov) in Moravia, one of the largest Jewish communities in the region, stood out distinctly among other disciples of Dov Ber. After settling here, he became famous for his preaching. In his sermons he saw the actions through which the prayer of the community reaches its highest degree of purity. He demanded of those praying that they wash away everything that divides them with a strong torrent of love. This was to help them to come together in true community.[28] In his teaching, he particularly emphasised the need to observe the Ten Commandments of God.[29] Like other Tzadiks, he pointed out the great importance of charity and respect for others, regardless of their social position. Such were his views, reflected in the story *The Poor and the Rich*: "Rabbi Shmelke said: *the poor gives more to the rich than the rich gives to the poor. The rich needs the poor more than the poor needs the rich*".[30]

In view of the importance and popularity of Chabad, a distinct Hasidic movement, mention should also be made of a prominent figure such as another disciple of Dov Ber, namely Shneur Zalman of Liadi. Chabad was an attempt to reconcile Rabbinism and Hasidism. This was to be achieved by incorporating these two orientations into a single system of thought. Its name was derived from the Kabbalah terms for God: Chochma (Wisdom),

[27] WIERZBIENIEC, Wacław. Wspomnienie o Luci Retman. In *Prace Historyczno-Archiwalne*. 2023, vol. 35, p. 369.

[28] BUBER, Martin. *Opowieści chasydów…*, p. 43.

[29] Ibid. p. 144.

[30] Ibid. p. 148.

Bina (Reason), Daat (Knowledge, Cognition).[31] The story *To God* concerning Shneur Zalman of Liadi, testifying to his great love for the Lord, became widely known: "Once Zalman stopped his prayer and said: *I don't want your paradise, I don't want your future world, I only want you*".[32]

Nachman of Breslov, a great-grandson of the Besht, deserves a separate mention. He was born in Międzybóż, in the same town as his great-grandfather. In accordance with the custom then prevailing among Jews, he married at the age of fourteen and moved to the village where his father-in-law lived. There, having daily contact with nature, he became enthralled with its beauty. His great dream, which he succeeded in realising, was to go to Palestine. On his return, he settled in Bracław, where he became very popular.[33] He perceived constant movement and transformation all around him, which he encapsulated in the story *The World*: "The world is like a spinning wheel. Everything turns and changes: man into angel, angel into man, head into leg, leg into head. Thus all things turn and whirl, transitioning from one to another, top to bottom, bottom to top. For everything is one, and in the transformation and return of things lies redemption".[34] Through his own life experiences, he himself saw the great importance of constant trust in God. In preaching his teachings, he also encouraged others to such trust, which he included in the story *Faith*: "Faith is a serious thing. By faith and simplicity without sophistry, man becomes worthy of a grace that reaches high, higher even than holy knowledge. He partakes of the rich and powerful grace of the Lord in blessed silence, until, unable to bear the power of silence any longer, he bursts forth with a thunderous voice in the fullness of his soul."[35]

Hasidism continued to be closely observed and assessed by Jewish circles unaffiliated with it over the following decades. Many times it was condemned and attempts were made to combat it. However, there were also unbiased opinions, characterised by a great deal of objectivity and even kindness. An example of this is a treatise on Hasidism dating from the beginning of the 19th century, which was written in Polish by the Vilnius physician Josef Rosensohn (ca. 1774-1849). This valuable source

[31] Ibid. p. 47.

[32] Ibid. p. 173.

[33] BUBER, Martin. *Opowieści rabina Nachmana*. Paris 1983, pp. 21 – 24.

[34] Ibid. p. 27.

[35] Ibid. p. 28.

on the history of the Hasidic movement refers, among other things, to the specifics of Hasidic behaviour: "[...] before their prayers they are accustomed to remain for an hour or half an hour as it were in great thought and reflection, and while praying they perform their invocations with the greatest fervour, the greatest strength and with such joy that they even clap their hands.

They [...] sing willingly, are almost always cheerful and do not suffer from sadness.

They [...] are willing to give alms and especially to send support to the poor located in the Holy Land".[36]

Active in the modern period, individual tzadiks had their own disciples, who founded further dynasties of tzadiks that became known in the 19th and 20th centuries. In Poland, in the area of the present-day Podkarpackie Voivodship, in addition to the dynasty of tzadiks from Leżajsk, dynasties created by the disciples of Menachem Mendel of Rymanów, a disciple of Elimelech of Leżajsk, became particularly popular. These were the dynasties of Tzadik Naftali of Ropczyce and Tzvi Elimelech of Dynów.

IV. Concluding remarks

Summarising the above discussion, it must be said that the Hasidic movement, characterised by its great dynamism and gaining increasing numbers of adherents, had a great impact on the history of Jews in Central Europe in the modern period. Despite its internal diversity (the individual Hasidic groups shared many differences), in the eighteenth-century Polish-Lithuanian Commonwealth, where it originated and developed, it brought about significant changes in the social life and, above all, in the religious life of the Jewish population. With regard to the religious life of the Jews, the Hasidic movement had its own peculiarity, consisting in the development of a new type of piety, more emotional and personal, compared to the previous Judaism, which had a formalised character.[37]

The essential common features of this Hasidism, as Jan Doktór rightly pointed out, referred, at least, to several elements, namely:

- "separatism, avoiding the synagogue and pursuing religious life in their own communities: *kloyzim, chavurot and minyanim*;

[36] WODZIŃSKI, Marcin. *Josefa Rosensohna…*, p. 257.

[37] WIJACZKA, Jacek. *Od połowy XVII po schyłek...*, p. 152.

- a strong messianic tension and a desire to take an active part in the work of salvation, however it might be conceived;
- placing more importance on studying Kabbalah than Talmud and halakha;
- charisma-based leadership;
- preference for personal religious experience;
- striving to detach oneself from the world - whether through asceticism, meditation, ecstasy or any other path - and to encounter God."[38]

The multicultural state that was the Republic was characterised by a high level of freedom and tolerance. This allowed new religious ideas, such as Hasidism, to be born there.[39] With regard to the specificity, role and significance of the Hasidic movement, it is also worth quoting the words of another prominent expert on Hasidism, Marcin Wodziński: "Sold on the streets of Warsaw, Prague or Budapest, archetypal Jewish figures invariably bear Hasidic features: fur hats, sidelocks, white knee socks. [...] in the collective globalised imagination, Hasidism has become the epitome and quintessence of traditional Jewish culture [...]".[40] In particular widely recognised even today, in Jewish and non-Jewish circles, the ideals of Hasidism, which is still a living movement, are: joy of life, enthusiasm, dancing, singing and friendship.

As another expert on Hasidism, Marc-Alain Ouaknin, rightly pointed out, "The Baal Shem Tov transformed not only thought but also the climate and quality of Jewish existence. Without him and his words, without him and his songs, without his disciples and the power of their teaching, without the abandon in the dance of thought and body - what would have become of Judaism?".[41] The importance of Hasidism is still evident to some extent today, if only in the great popularity of Chabad Lubavitch throughout the world. The centres it creates show vibrant activity, also in Poland, in Warsaw and Kraków.

[38] DOKTÓR, Jan. *Początki chasydyzmu…*, p. 10.

[39] ROSMAN, Moshe. *Innowacyjna tradycja…*, pp. 274 – 275.

[40] WODZIŃSKI, Marcin. *Chasydyzm…*, p. 13.

[41] OUAKNIN, Marc-Alain. *Chasydz…*, p. 12.

AZ URBANIZÁCIÓ POLITIKAI FŐSZEREPLŐI. ERDÉLYI, BÁNSÁGI ÉS PARTIUMI POLGÁRMESTEREK A DUALIZMUSBAN

Ferenczi SZILÁRD

SZILÁRD, Ferenczi. The political protagonists of urbanization. Transylvanian, Bánság and Partium mayors in dualism. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2024, vol. 24, no. 1, p. 61 – 89.
At the moment, few research results are available on the mayors of the cities of Transylvania, Banság and Partium during the dualism period, and on the local political actors of the three regions in general, although the individuals individually and together deserve the attention of communities interested in historiography and the preservation of memory. The idea for the research came from the processes in Cluj-Napoca discovered during the writing of the doctoral dissertation (Cluj City Policy 1890–1918), since the mayoral mandates largely determined the city development processes here. In Cluj-Napoca, the personality of the mayors was not so decisive, they are not the personalities who determine the history of the city more than anything else, but in the good functioning of the city, the phasing of infrastructural developments and organizational innovations largely coincides with the term of office of the mayors who are able to preserve their mandates and possibly extend them. In general, it can be said that the urban politics of Transylvania, Banság and Partium during the dualism period (with few exceptions) is not the subject of Hungarian historiography in Romania. There was no comprehensive monograph on the cities, just as every city in Hungary published its own professional exploration of local history spanning the ages. Although the local historians of larger cities such as Arad, Marosvásárhely, Timisoara and Nagyvárad have attempted it in the past 15 years, the result has been more focused on public culture and architectural history.
Keywords: political protagonists, urbanization, dualism, Transylvania, Banság, Partium.

Az erdélyi, bánsági és partiumi városok dualizmuskori polgármestereiről, és általában a három térség lokális politikai szereplőiről pillanatnyilag kevés kutatási eredmény áll rendelkezésre, jóllehet a személyek egyenként és együtt is megérdemelnék mind a történetírás, mind az emlékezet megőrzésében érdekelt közösségek figyelmét. A kutatás ötletét a doktori disszertáció (*Kolozsvár várospolitikája 1890–1918*, védés: 2018) írásának során feltárt kolozsvári folyamatok adták, mivel itt a polgármesteri mandátumok nagyban meghatározták a városfejlesztési folyamatokat. Kolozs-

váron nem annyira az elöljárók személye volt meghatározó, nem a várostörténetet minden másnál meghatározóbb személyiségei ők, hanem a város jó működésében az infrastrukturális fejlesztések és a szervezeti újítások szakaszolása nagyrészt egybeesik a mandátumaikat megőrizni tudó, esetlegesen azokat meghosszabbítani is képes polgármesterek hivatali idejével.

A kutatás kezdeti szakaszában előzetesen kijelenthető, hogy a három régió polgármesterei nem egyforma intenzitással és minden esetben a személyi befolyás nem feltétlenül markáns érvényesítésével vettek részt a települések várospolitikájában. Ahol a város közélete lehetővé tette, fellépett egy erősebb vagy közmegelégedésnek örvendő személyiség, és megbízását hosszú ideig megtartva jelentősen befolyásolta a városigazgatást (mint Marosvásárhelyen Bernády György, Temesváron Telbisz Károly, Aradon Salacz Gyula, Nagyváradon Rimler Károly, Vajdahunyadon Danila György és mások). A többiek passzívabban, a tanáccsal és a képviselőtestülettel egyhangban valósították meg a települések relatív felzárkóztatását, eltérő hatásfokkal. Ugyan még nem rendelkezünk elég adattal, de mivel a képviselőtestület választotta a polgármestert, gyaníthatóan a politikai konszenzus és a helyi szintű presztízs párosításában mandátumhoz jutott személyek legalább egyharmadáról bizton kijelenthető, hogy döntő befolyással bírtak a városok fejlődésére Erdélyben, a Bánságban és Partiumban az 1867–1918 időszak során. Tanácselnöki tisztségben a döntéshozatal első vonalában gyakoroltak hatást a várospolitikára, és a korszak inkább demokratikus döntéshozatali mechanizmusai gondoskodtak róla, hogy az esetlegesen jelentkező túlzott személyes érdekérvényesítés ne kösse a városfejlődés kerekét. A politikai berendezkedés és az emberi munkaképesség, a véges kor, a személyenként eltérő kitartás természetéből fakadóan mandátumaik sem voltak egyforma hosszan tartóak, sem közel egyformán gyümölcsözőek, a kor kihívásaira és a polgárság igényeire eltérő válaszokat adtak azzal, amit a képviselőtestülettel egyetértésben a városfejlesztés során támogattak és véghez vittek, és az is látszik, hogy volt, aki puszta szükségmegoldásként szolgált le pár hónapot-évet városa élén, hogy aztán átadja helyét a mandátumot valóban tevékeny közszereplésre, hatékony városigazgatásra használó polgártársnak. Jóllehet a kortársak véleményezése tekintélyes főtisztviselők, elhivatott városfejlesztők, tehetséges közművelődésszervezők, alázatos városszolgák képét közvetíti a polgármesterek többségéről (ami vagy úgy volt, vagy nem), tevékenységük

és befolyásuk a vármegyei és városi főispánok árnyékában mellékszerepet kapott eddig a romániai magyar történetírásban.

Dualizmuskori polgármesterek a romániai magyar történetírásában

Általánosan elmondható, hogy a dualizmuskori erdélyi, bánsági és partiumi várospolitika (kevés kivétellel) nem képezi tárgyát a romániai magyar történetírásnak. A városokról nem született átfogó monográfia, ahogyan Magyarországon minden város kiadta a maga szakszerű, és a korszakokon átívelő helytörténeti feltárását. Ugyan a nagyobb városok, mint Arad, Marosvásárhely, Temesvár és Nagyvárad helytörténészei tettek rá kísérletet az elmúlt 15 évben, az eredmény inkább közművelődési és építészettörténeti fókuszt kapott. Ezekben a munkákban a dualizmuskori városigazgatás döntéshozásában részt vevő helyi politikai szereplők hozzájárulása a városok fejlődéséhez perifé rikusan és mintegy mellékesen jelenik meg (kivételt képez Bernády György marosvásárhelyi polgármester és főispán, aki a két világháború között is jelentős helyi politikai szereplő volt, őróla számos kiadvány jelent meg a közelmúltban). Mivel mintegy 53, a korszak valamely szakaszában városi ranggal rendelkező településről van szó, a polgármesterek kiléte a város elsöprő többsége esetében hiányzik a helyi történeti tudatból, aminek magyarázata abban rejlik, hogy sem helyi szinten, sem a régiók történetírásában (néhány nagyobb várost kivéve) nem került még sor a dualizmuskor várospolitikai szereplőinek azonosítására és a városigazgatási folyamatok feltárására. Értelemszerűen és ilyformán a történetírás nem járult hozzá ahhoz, hogy ezeket a személyeket a helyi emlékezet újra felfedezze és megőrizze.

A dualizmus korának közigazgatástörténete[1] fontos műfaj Magyarországon, amelynek gyakorlata a két világháború között lassan bontako-

[1] Reprezentatív válogatás: Eöttevényi NAGY, Olivér. *A magyar közjog tankönyve*. Kassa : Vitéz, 1911; MEZNERICS, Iván – TORDAY, Lajos. *A magyar közigazgatás szervei 1867–1937.* Budapest : Magyar Közigazgatástudományi Intézet, 1937; *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Bónis György – Degré Alajos (szerk.). Budapest 1971; SARLÓS, Béla. *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976; CSIZMADIA, Andor. *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976; KAJTÁR, István. *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918).* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992; GERGELY, Jenő – STRAUSZ, Péter – ZACHAR, Péter Krisztián (szerk.). *Autonómiák Magyarországon 1848–1998*. Budapest : ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2004 stb.

zott ki, viszont az államszocializmus korában és a rendszerváltást követő időszakban nagy jelentőséget nyert, valóságos történésziskola képződött köré. Mind a törvényes keretek elemzése, mind a forrástípusokból nyerhető esemény- és politikatörténeti, elitvizsgálati,[2] önkormányzatműködési levezetések, mind a város- és községmonográfiák[3] hatalmas könyvészetet hoztak létre. A tágan vett Erdélyben hasonló érdeklődés a 2000-es évek végétől indult, lassan teret nyer, és remélhetőleg a jövőben felgyorsul. Ami a politikai szereplők, a hivatalnoksereg, a döntéshozatalban résztvevő testületek[4] működését illeti, a magyarországi kutatások eredménye módszertant és általánosan követhető mintázatot kínál az erdélyi vizsgálatok elvégzéséhez.

Kimondottan a polgármesteri tisztségről, a tisztség közigazgatásjogi fejlődéséről viszonylag kevés munka született Magyarországon, ám ehhez a historiográfiai korpuszhoz feltétlenül hozzátartoznak az egyes városok polgármestereiről, avagy egyetlen polgármesterről összeállított

---

2 Néhány példa: VELIKY, János. A helyi politikai vezetőréteg és a virilizmus kölcsönviszonya a hajdúvárosokban a polgári forradalom után. In *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II.* Bencsik János (szerk.), Hajdúböszörmény, 1975; GYÁNI, Gábor. Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői (1888-1941). In *Történelmi Szemle.* 1977/3-4.; VÖRÖS, Károly. *Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979; SZAKÁI, Gyula. Gondolatok a győri gazdasági elit történetéről 1900 és 1940 között. In *Győri Tanulmányok.* 8. Győr 1987; KOSJÁN, László. A virilis-jegyzékek elemzésének néhány kérdése. In *Archivum Supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum.* Eger 1993; GOTTFRIED, Barna. Nyíregyházi virilisek 1874 és 1912 között. In *Helytörténeti tanulmányok IX.* Gyarmathy Zsigmond (szerk.), Nyíregyháza 1993.; TÓVÁRI, Judit. *Az elit Miskolc város társadalmában 1872-1917* (a továbbiakban: Tóvári). Nyíregyháza 1997; CSÍKI, Tamás. Kiskunhalas legnagyobb adófizetői 1879-1934. In *Kiskunhalas története.* 3. *Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. század közepétől a 20. század közepéig.* Ö. Kovács József, Szakál Aurél (szerk.), Kiskunhalas 2005.

3 A teljesség igénye nélkül: *Szeged története 3*, 2. rész, 1849–1919. Gaál Endre (szerk.). Szeged 1991, 648 – 866; *Miskolc története IV/1, 1848-tól 1918-ig.* Dobrossy István (főszerk.). Miskolc 2003, 7 – 194; *Hódmezővásárhely története II/1. rész, A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig.* Szabó Ferenc (főszerk.). Hódmezővásárhely, 1993, 377 – 411; *Debrecen története 3, 1849–1919.* Gunst Péter (szerk.). Debrecen 1997, 267 – 418 stb.

4 Pusztán mutatóba*:* SIPOS, András. *Várospolitika és városigazgatás Budapesten 1890–1914.* Budapest : BFL, 1997; TAKÁCS, Tibor. *Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében.* Budapest 2008. (*A múlt ösvényén* sorozatban, L'Harmattan); SZILÁGYI, Zsolt. *Föld és hatalom.* Budapest 2017. (*A múlt ösvényén* sorozatban, L'Harmattan); NAGY, Imre Gábor. Pécs város törvényhatósági bizottságának működése (1872–1919). In *Tanulmányok Pécs történetéből 19.* Kaposi Zoltán, Pilkhoffer Mónika (szerk.). Pécs, 2007, 179 – 194 stb.

dolgozatok is.[5] A tágan vett Erdély polgármestereinek életrajzi töredékei és munkásságuk történeti feltárása egyrészt az egyes városokról született monografikus munkákban a kevés várospolitikai szempontnak szentelt néhány bekezdésbe simul bele,[6] másrészt az egyes személyekről készült kevés életraj, és a részben vagy egészen várospolitikai dolgozatok száma is 2023-ig elenyésző[7].

A városok és a polgármesteri jogkör törvényes keretei a dualizmusban

Az 1867-es kiegyezést követően a dualista Magyarország kormányai és országgyűlése hosszan tartó törvényalkotó tevékenységbe kezdtek, melynek előzményeit a reformkori országgyűlések munkálatai már megalapozták. Az Andrássy Gyula vezette liberális kormány alapvető feladata volt

---

5 GÁRDONYI, Albert. A polgármesteri tisztség eredete és fejlődése hazánkban. In *Városi Szemle*. 25, 1939, 359 – 370. PÉTERVÁRI, Máté. The History of Hungarian Civil Service from the Austrian-Hungarian Compromise of 1867 to the First World War. In *Journal on European History on Law*. 8, 2017, 1, 116 – 120; FEITL, István (szerk.). *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873-1950*. Budapest 2008; Nagy Imre Gábor: *Pécs polgármesterei 1875-1940*. Pécs, 2021; Gyimesi Endre (szerk.): *Városbírók és polgármesterek. Zalaegerszeg város vezetői a kezdetektől 1950-ig*. T-Ma Kiadó, Zalaegerszeg, 2018 stb.

6 Pl. a Borovszky-sorozat Temesvár és Szatmárnémeti kötetei; MÁRKI, Sándor. *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. Arad vármegye és Arad szabad királyi város monographiája. Monográphia-Bizottság, Arad 1892; TIVAI, Nagy Imre. *Emlékezés régi csíkiakról*. Csíkszereda 2009; FLEISZ, János. *Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában*. Nagyvárad : Charta, 1997; SZEKERNYÉS, János. *Temesvár kövei. Krétarajzok a Józsefvárosból*. Temesvár : Mirton, 1999; SZEKERNYÉS, János. *Temesvár kövei. Préselt virágszirmok az Erzsébetvárosból*. Kolozsvár : Művelődés, 1999; EGYED, Ákos. *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900) = Kőfallal, sárpalánkkal*. Szerk. Németh Zsófia–Sasfi Csaba. Csokonai Kiadó, Debrecen 1997.

7 FODOR, János. *Bernády György – Politikai életrajz*. Marosvásárhely-Kolozsvár 2017; PÁL-ANTAL, Sándor – NAGY MIKLÓS, Kund – FODOR, János (szerk.). *Bernády a városépítő*. Alutus, Csíkszereda 2015; FAZAKAS, László. Haller Károly, a modern Kolozsvár megálmodója. In *Kincses Kolozsvár Kalendáriuma*. Szerk. H. Szabó Gyula et al., Kriterion, Kolozsvár 2014. 122 – 123; SZEKERNYÉS, János. Az első magyar kultúrváros megalkotója. In *Művelődés*. 2019/4, 24 – 23; FAZAKAS, László – FERENCZI, Szilárd – FODOR, János – GÁL, Zsófia. *Minta és felzárkózás*. Lector – Iskola Alapítvány, Marosvásárhely – Kolozsvár 2021; KUPÁN, Árpád. *Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei*. Partiumi füzetek 70, Varadinum Script, Nagyvárad 2012; FERENCZI, Szilárd. *51 év a város szolgálatában. Kolozsvár polgármesterei a dualizmusban*. Erdélyi Krónika, 2021. december 31. https://erdelyikronika.net/2021/12/31/51-ev-a-varos-szolgalataban-kolozsvar-polgarmesterei-a-dualizmusban;

a kialakuló dualista Monarchia közös intézményrendszerének létrehozása, illetve a magyarországi megreformálása, amelyekre vonatkozó elképzeléseit az uralkodóval és egyben a politizáló magyar elittel is el kellett fogadtatnia. Kétségtelenül jellemző erre a korra a liberális törvényhozás, azonban mint minden politikai tevékenység, ez sem volt érdektől, hatalmi pozíciók megerősítését célzó intézkedésektől, politikai csatározásoktól mentes időszak, amely a közigazgatási reformok, főként a helyi autonómiák korlátai (megyerendszer megtartása, főispáni hatáskör) és a virilizmus bevezetése kapcsán több éven át tartó parlamenti vitát szültek.[8]

A törvényhatóságok működését az 1870. évi XLII. *A köztörvényhatóságok rendezéséről* törvénnyel alapozták meg még Andrássy Gyula miniszterelnöksége idején. A törvényhatóságoknak két csoportja létezett: a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok. Az 1870. évi XLII. tc. rögzítette a törvényhatóságok széles önkormányzati jogkörét, szervezetét, a választások módját, a kormányfelügyelet és kormánybefolyás eszközeit,[9] s a törvényhatóságok hármas hatáskörét állapította meg: gyakorolták az önkormányzatot, közvetítették az állami igazgatást, ugyanakkor politikai funkciókat is elláttak (a rendi municipalizmus továbbélő örökségeként közérdekű országos ügyekkel is foglalkozhattak, nézeteiket felterjeszthették a képviselőháznak). A törvényhatóság, mint önkormányzat, saját belügyeiben önállóan intézkedett, határozott, és szabályrendeleteket alkothatott, ezeket saját közegeivel végrehajthatta, tisztviselőit maga választhatta, és megállapította az önkormányzati közigazgatás költségeit, illetve gondoskodott ezek fedezetéről.

A városi törvényhatóság első tisztviselője a polgármester volt. Elnöke a tanácsnak, a központi választmánynak (1874:XXXIII. törvény 8. §), a statisztikai bizottságnak (az 1874:XXV. törvényhez kiadott utasítás 3. pontja alapján), a járványbizottságnak (1876:XIV. törvény 164. §), a marhavész-bizottságnak (1874:XX. törvény 37. §) és a városi szabályrendelet értelmében elnökölt a közmunka-bizottság, a nyugdíjalapot ellenőrző bizottság és a szakbizottságok ülésein. A főispán akadályoztatása esetében elnöke volt ugyanakkor a törvényhatósági bizottság közgyűlésének, a közigazgatási bizottságnak és az állandó bíráló választmánynak, és részt

[8] CIEGER, András. A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai 1848–1918. In *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*. Gergely Jenő (szerk.) I. kötet. Budapest 2006, (25 – 62) 25 – 40.

[9] Sarlós i. m. 26.

vehetett bármely állandó vagy különbizottság tanácskozásában és eljárásában. A választói névjegyzék kiigazítása és az általános választások alkalmával összehívta a központi választmányt mint annak elnöke. Közvetlen felettese a főispán.

Az 1870-es köztörvényhatóságit követően az 1871. évi XVIII. *A községek rendezéséről* törvény szabta meg tágan a különféle méretű és jogállású községek mellett a rendezett tanácsú városok belő szervezetének törvényes kereteit. A vármegyékbe betagolt rendezett tanácsú városok élén a polgármesteri volt a legfőbb tisztség, ő volt egyben a tanács elnöke, és a képviselőtestületi üléseket levezető üléselnök. Mandátummal a képviselőtestüet bízta meg tisztújító szavazás keretében, közvetlen felettese a vármegyei alispán volt, és tisztségéből való elmozdítására a képviselőtestület szavazása nélkül nem kerülhetett sor.

Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején, de már azelőtt, a Deák-párti kormányok jogalkotásában is a közigazgatási rendszert alapvetően a központosításra irányuló törekvés jellemezte,[10] ennek szellemében a kormány és a törvényhatóság közötti koordinálás céljából létrehozták a közigazgatási bizottságokat[11], számos másik közigazgatási törvény is született,[12] és rendezték a közigazgatások területi beosztását (1876. évi XX. *némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről* és a XXXIII. *némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről* törvények). Erdélyben az utóbbi felszámolta az 5 székely és a 9 szász széket, valamint a 4 vidéket, és Erdélyen kívül is megszüntette a többi kiváltságos terület autonómiáját (Hajdú és Jászkun kerületek).[13] A '70-es évek első felének közigazgatási törvényeiben foglalt korábbi 73 törvényhatósági városból 26-ot hagytak meg, a többieket beolvasztották a vármegyékbe.[14] Ez az ország városhálózatát is jelentősen átalakította, az 1869-ben léte-

[10] Sarlós i. m. 115.

[11] STIPTA, István. A vármegyei szervezet átalakítása Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején. In *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae (Acta Juridica et Politica).* Különlenyomat, Tomus XLVI. Szeged 1995, 4 – 5; Magyar Törvénytár: *Az 1876. évi VI. törvénycikk a közigazgatási bizottságról.* https://net.jogtar.hu (letöltés: 2023. október 28.) (a továbbiakban nem jelölöm linkkel és a letöltés idejével, mindahány alkalommal ugyanaz a webhely és a dátum).

[12] 1886-ig összesen 27 közigazgatási törvény született Tisza Kálmán kormányfősége idején. Lásd Stipta i. m. 4.

[13] Cieger i. m. 46.

[14] KOZÁRI, Mónika. *A dualista rendszer.* Budapest 2005, 231.

zett 170 városból 1900-ra mindössze 130 maradt, később, 1910-re számuk 9-cel emelkedett. Több település vesztette el ebben az időszakban városi rangját, és 24 község kapott városi rangot. Azok közül a települések közül, amelyek 1848 előtt nem voltak szabad királyi városok, de az 1870-es törvénnyel törvényhatósági rangot kaptak, ezt mindössze 6 őrizte meg 1876 után.[15] Az 1886

A Tisza Kálmán által 1880-ben meghirdetetett „közigazgatási ankét"-et (országos értekezlet, amelynek feladata volt javaslatokat tenni és kidolgozni)[16] követően sor került az 1886. évi XXI. *A törvényhatóságokról* és a XXII. *A községekről* szóló törvények elfogadására, amellyel megújították a közigazgatási egységek szabályozását. Számos ponton szóról-szóra átvették az 1870-es és 1871-es törvények előírásait, s az önkormányzat autonómiájának leszűkítésével kiterjesztették a főispánok hatáskörét.[17] Ekkor konkrétan és kimondottan több jogot is megvontak az önkormányzatoktól, a belügyminiszter és a főispán személyén keresztül pedig növelték a kormány hatalmát. Főként a nemzetiségek, valamint a városi és falusi proletariátus mozgalmait kívánták így meggátolni.[18] A főispán ettől kezdve jogot kapott arra, hogy amennyiben az állam érdekei megkívánják, közvetlenül rendelkezzék a közigazgatás tisztviselőivel, tevékenységüket felülvizsgálja, s a rendőrfőkapitányt is maga nevezze ki.[19] A törvény bevezette ugyanakkor a kormány által gyakorolt megsemmisítési jogot a törvényhatóságok határozataival szemben, és záros határidőn kívül (30 napon túl) nem engedélyezte az önkormányzat felirati jogának gyakorlását a kifogásolt kormányintézkedés (amellyel a határozatot megsemmisítette) végrehajtása előtt (10. §).[20] Az 1870. évi törvényekben lefektetett közigazgatási alapok az 1886-os újraszabályozással, valamint az 1874. évi XXXIX. törvénycikkben hozott módosítással (amely kimondta, hogy a vármegye főispánja, a székely székek, a kerületek és vidékek főkirálybírája vagy főkapitánya egyszersmind szabad királyi vagy törvényhatósági joggal felruhá-

15 PÁL, Judit. *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914.* Csíkszereda 2003, 564 – 565.

16 Kozári i. m 234 – 236.

17 Lásd: Sarlós i. m 154 – 164; Cieger i. m 42.

18 Kozári i. m. 243.

19 BREINICH, Gábor. A magyar városok szövetkezése a dualizmus korszakában. In *Tanulmányok Budapest múltjából XXV.* Budapest 1996, (85 – 114) 86.

20 Magyar Törvénytár. *Az 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról*; Vö. Breinich i. m 86.

zott városok főispánja, illetve kerületi grófja is lehet) a dualizmus végéig érvényben maradtak.

Az 1883. évi I. tc. *A köztisztviselők minősítéséről* előírta, hogy köztörvényhatósági tisztségre csak tiszta erkölcsű (büntetlen előéletű, gondnokság és csődeljárás alatt nem álló) magyar állampolgár választható meg vagy nevezhető ki. Törvényhatósági jogú városokban a polgármesternek, a rendőrfőkapitánynak és a jegyzőknek kötelezően rendelkezniük kellett ügyvédi oklevéllel, vagy államtudományi, vagy jogtudományi doktori fokozattal, vagy négy éves jogi tanfolyam elvégzéséről és sikeres államvizsgáról szóló igazolással.[21]

Törvényhatósági jogú városban a polgármester mandátumának hossza törvény szerint hat év. Átvette a városhoz érkezett kormányrendeleteket, leveleket, jelentéseket, folyamodványokat, pénz- és értékküldeményeket, végrehajtotta a kormány rendeleteit, ha azonban valamely rendeletet törvénybe ütközőnek, a helyi viszonyok között károsnak vagy éppen kivihetetlennek vélt, 24 órán belül jelentést tett a főispának és annak távollétében felírt az illető miniszterhez. Ha a miniszter a felirat ellenében továbbra is fenntartotta rendeletét és a polgármester a miniszteri leiratot követően sem kívánta a rendeletet végrehajtani, azonnal jelentést tett a főispánnak, és annak rendeletére, vagy ha távol volt, annak nevében harmadnapra rendkívüli közgyűlést hívott össze és a rendeletet a közgyűlés elé terjesztette, mely azt rögtön napirendre tűzte és megtárgyalta. Végrehajtotta továbbá a kormány azon rendeleteit, melyek az 1870-es és 1886-os törvény szerint azonnal és feltétlenül végre kellett hajtani, és eljárásáról a végrehajtás után a legközelebbi közgyűlésnek jelentést tett. Saját kezűleg aláírta a törvényhatóság nevében kiállított okmányokat, leveleket és felterjesztéseket, őrizte a törvényhatóság pecsétjét, mellyel a város nevében kiállított okmányokat ellátta.

Rendelkezett a város tisztviselőivel, a segéd- és kezelőszemélyzettel, felfogadta és elbocsátotta a törvényhatósági szolgákat, az adókivető bizottságba két rendes és két póttagot nevezett ki. Az időközben megüresedett állásokra megválasztott vagy kinevezett tisztviselőket, valamint a segéd- és kezelő-személyzeti tagok feleskette, s erről jegyzőkönyvet vett fel (általános tisztújításkor az eskületétel a törvényhatósági bizottság közgyűlése előtt történt).

[21] Magyar törvénytár. *Az 1883. évi I. tc. a köztisztviselők minősítéséről.* 3. §.

Felügyelte a költségvetésben előirányzott bevételek időben és rendben történő beérkezését vagy behajtását és azoknak a tervezett kiadásra való fordítását. A törvényhatóság kezelése és felügyelete alatt álló pénztárakat a tiszti ügyész és a főszámvevő közreműködésével negyedévenként legalább egyszer, a városgazdai anyagszertárt legalább félévenként egyszer megvizsgálta. A város minden ingó és ingatlan vagyonáról pontos leltárt vezettetett, amelyet minden év közepéig megvizsgált, s az időközben bekövetkezett változásokhoz képest kiigazíttatott. Mint a közigazgatási bizottság előadója, a havi rendes üléseken részletes jelentést tett a hatásköréhez tartozó közigazgatási ág állapotáról. Felügyelte ugyanakkor a közegészségügyi szabályok betartását, a kerületi kapitányok tevékenységét, az időszaki kiadványokat, intézte a vízügyeket, a honosítási és visszahonosítási ügyeket, közveszély esetén minden kiadási felelősség őt terhelte.

Ezzel a kiterjedt jogkörrel rendelkeztek vármegyékben az alispánok is (illetve ennél is kiterjedtebbel), szemben velük a rendezett tanácsú város polgármestere olyan közjogi helyet foglalt el, mint a járási főszolgabíró. A rendezett tanácsú város ugyan a megye jóváhagyásával, de önkormányzati hatáskörében szabályrendeleteket alkothatott, határozatokat hozhatott és a közigazgatás költségeiről gondoskodott. Hatásköre kiterjedt továbbá a közös vagyon feletti rendelkezésre, mint az utak, hidak, közlekedési eszközök, iskolák és egyéb intézmények ellenőrzésére. A hatékony urbanizációs folyamatokban tehát mindenképpen szükség volt egy kezdeményező, jól gazdálkodó, érdekeit érvényesíteni tudó képviselőtestületre és tanácsra, melyek élén a polgármester elnökölt.

Az erdélyi, partiumi és bánsági városok polgármesterei

A kutatás első szakaszában vállalt adatgyűjtés megtörtént, nevesül egyrészt annak megállapítása, hogy a dualizmus korszakában végig vagy egyes szakaszai során melyek voltak a városi ranggal rendelkező települések, másrészt pedig a polgármesterek személyi azonosítása. Az 53 település alapvetően hat kategóriába sorolható, annak függvényében, hogy a korszakban mikor és milyen minőségben bírt városi rangot, illetve rendelkezett a tisztséget betöltő városvezetővel:

1. a korszak elején, a rendi-feudalista korszak közigazgatásának maradványaként, az első dualizmuskori közigazgatási rendezésig, 1867–1872 (Kőhalom, Szerdahely, Tasnád, Ujegyház);

2. a korszak elejétől az 1876-os megyésítésig, amikor is be lettek tagozva a vármegyébe nagyközségként (Illyefalva, Nagysink, Oláhfalu);
3. a korszak elejétől a második közigazgatási rendezésig, amikor is be lettek tagozva a vármegyébe nagyközségként, 1867–1888 (Bereck, Szék);
4. a megyésítéstől a városi rang elvesztésig, vagy a korszak végéig (Felvinc, Hétfalu, Máramarossziget, Nagykároly, Szilágysomlyó, Teke);
5. a korszakban valamikor a nagyközség rendezett tanácsú városi rangot kapott, folyamodvány eredményeként (Dicsőszentmárton, Gyergyószentmiklós, Lugos);
6. a korszakban végig szabad királyi városok/mezővárosok/rendezett tanácsú városok és törvényhatósági jogú városok (Arad, Abrudbánya, Beszterce, Brassó, Csíkszereda, Dés, Déva, Erzsébetváros, Felsőbánya, Fogaras, Gyulafehérvár, Hátszeg, Karánsebes, Kézdivásárhely, Kolozs, Kolozsvár, Marosvásárhely, Medgyes, Nagybánya, Nagyenyed, Nagyszeben, Nagyvárad, Segesvár, Sepsiszentgyörgy, Szamosújvár, Szászrégen, Szászsebes, Szászváros, Szatmárnémeti, Székelyudvarhely, Torda, Temesvár, Vajdahunyad, Vízakna, Zilah).

Személyi állomány

Arad

Weisz Károly	1866–67
Atzél Péter	1867–69
Vörös Pál	1869–75
endrődi Salacz Gyula	1875–1901
mosóczi Institoris Kálmán	1902–08
csejthei Varjassy Lajos	1908–18

Abrudbánya

Wáncza József	1866–73
Diószegi Lajos	1873–75
Tobiász Kornél	1875–79
Diószegi Lajos	1879–89
Rákosi–Nagy István	1889–92

berivoi Boér Béla	1892–1901
Miski József	1902–10
Incze Antal	1910–18

Bereck

Fejér János	1866–68
Gábor Imre	1868–85
Finta János	1886–87

Beszterce

Láni Gottfried	1866–67
Stebriger Dániel	1867–75
Láni Gottfried	1875–79
Siegler János	1879–84
Pellion Márton	1884–1901
Sádler Frigyes	1902–06
Schreiber Ferencz	1908–18

Brassó

Fabriczius Frigyes	1866–70
Römer Pál	1870–75
Schnell Károly	1875–80
brennerbergi Brenner Ferencz	1880–97
Jacobi Károly	1897–99
Hiemesch Ferencz	1899–1912
Schnell Károly Ernő	1912–18

Csíkszereda

Erőss Elek	1866–73
Lázár Domokos	1873–75
Csekme Ádám. h.p.	1875–76
id. Erőss Elek	1876–86
Erőss Elek	1886–92
Csedő István	1893–97
Élthes Jakab	1897–1902
Ujfalusi Jenő	1902–18

Dés

Pécsy Imre	1866–1872
Telegdi Roth Pál	1872–84
Fenyő Lajos	1885–91
Roth Pál	1891–94
ákosfalvi Szilágyi Albert	1894–1906
Ilosvay Jenő	1907–18

Déva

Beke Dániel h.p.	1866–70
Beke Károly	1870–80
Apathy László	1880–84
Csürös Antal h.p.	1884–86
Issekutz Antal	1886–98
Lengyel József	1898–99
Kontz Domokos	1899–1917
kolozsi Gerey Gyula	1917–18

Dicsőszentmárton

Kedves József	1913–14
Apáthy Zoltán	1918

Erzsébetváros

Karácsony János	1866–74
Csiki Lázár	1874–78
Tompa Gergely	1878–84
Joseffi József	1884–88
Lengyel Márton	1888–94
Szarvady Pál	1894
Trajánovics János	1895–1918

Felsőbánya

Szaitz József	1867–68
Lánczky István	1875–91
Thoma László	1895–97
Farkas Jenő	1897–1918

Felvincz

Magyari Efraim	1875–76
Mészáros István	1879–95
Magyari Efraim	1897

Fogaras

Sterzing József	1866–68
Bruszt Ignácz	1868–72
Rákosi József	1872–75
Gál Tamás h.p.	1875–76
herszényi Herszényi Imre	1908–17
Papp Rezső	1918

Gyergyószentmiklós

Orel Dezső	1908–18

Gyulafehérvár

Váradi Károly	1866–67
Kovács Elek h.főb.	1868–1872
Dánffy Károly	1872–77
Csoma Béla	1877–84
Novák Ferencz	1884–1915
Roska Miklós	1915–18

Hátszeg

Bajas Miklós	1866–68
Petrovics Miklós	1868–74
Berszán Ambrus	1874–95
Lenkes József	1895–96
Muzsnay Béla	1896–1918

Hétfalu

Gött János	1879

Illyefalva

Rákosi József	1866–1872
Gál István	1872–76

Karánsebes

Brankovits János	1875–78
Stankovics Sándor	1878–84
Dászkál Döme	1884–88
Nemojan János	1888–1893
Szivós Lajos	1893–97
Burdia Szilárd	1897–1905
Bartolomei János	1906–07
Bordan Octavian	1907–18

Kézdivásárhely

Benkő Pál	1866–68
Nagy Dániel	1873–76
Szőcs József	1879–89
karatnai Bartók Károly	1890–1901
Török Andor	1902–17
Séra Gyula h. p.	1918

Kőhalom

Nagelschmidt Ágost	1866–76
Melas? Vilmos	1868

Kolozs

Pethe András	1866–83
Zabulik László	1884–1900
ujtordai Kőváry Arthur h. p.	1900–02
Rónay Elemér	1902–04
Münsterman Győző	1904–14
Csoma Endre h. p.	1917–18

Kolozsvár

Wendler Frigyes	1866–67
Szentkirályi Zsigmond	1867–68
Filep Samu	1868–1871
Makoldi Frigyes	1871–72
Medgyesy Tivadar h. p.	1872–74
Simon Elek	1874–80
Minorich Károly	1880–84
Bokros Elek h. p.	1884

hilibi Haller Károly	1884–86
Albach Géza	1886–98
Szvacsina Géza	1898–1913
hilibi Haller Gusztáv	1913–19

Lugos

Marsovszky Árpád	1890–1912
Florescu Döme	1913
Baltescu János	1914–18

Máramarossziget

Szöllőssy Antal	1879–86
Mandics József	1888–95
Pap Tibor	1896–98
Szerémy György	1899–1905
Szöllőssy Antal	1906–18

Marosvásárhely

Fekete József	1866–72
Borosnyai Pál	1872–75
Ajtay Mihály	1875–81
Kovács Sámuel	1881–84
Borosnyai Pál	1884–87
Győrfi Pető	1887–90
árapataki Geréb Béla	1890–1902
Hofbauer Antal	1902
Bernády György	1902–13
Hofbauer Aurél	1913–17
Marthy Ferencz	1917–18

Medgyes

biedersfeldi Binder József	1866–75
Heidendorfy Károly	1875
Anner Károly	1875
Gri(a)ffius Károly	1875–79
Greskovits Vilmos	1879–90
Krauss Miksa	1890–95
Theil Frigyes	1895–1918

Nagybánya

Fésüs Menyhért	1866–70
Nemes Imre	1870–77
(Agrikola Adolf	1886?)
Gellért László	1877–89
Lajos György h. p.	1889
Turman Olivér	1890–1900
Gellért Endre	1900–08
Makray Mihály	1908–18

Nagyenyed

Sándor Elek	1866–79
Kovács Gyula	1884–1900
Varró László	1901–10
Lengyel György	1911
Sándor Jenő	1912–18

Nagykároly

Hegedüs József	1879–86
Schusterits Ignácz	1886–95
Debreczeni István	1895–1918

Nagysink

Schmidt Frigyes	1866–76

Nagyszeben

Gibel Adolf	1866–76
Kapp Gusztáv	1876–84
Hochmeister Vilmos	1884–96
Drotleff József	1896–1907
Dörr Albert	1907–18

Nagyvárad

Stettner Lajos	1866–67
Lukács György	1867–75
Sal Ferencz	1875–97
Bujovszky József	1897–1903
Rimler Károly	1903–19

Oláhfalu

Lakatos József	1866–75
Dániel Károly	1875–76

Segesvár

Weinrich Mihály	1866
Gull József	1867–83
Maetz Gyula	1883–98
Walbaum Frigyes	1898–1911
Leonhardt Ágost	1911–18

Sepsiszentgyörgy

Császár Bálint	1862–1874
Daczó János	1874–78
id. Császár Bálint	1878–91
Kovács Bálint	1891–95
ifj. Gödri Ferencz	1895–1913
Bálint Dénes	1913–18

Szamosújvár

Lászlófi Antal	1866–67
Simai Gergely	1867–1872
békés–gyulai Placsintár Dávid	1872–1902
Tódorfi Lukács	1902–18

Szászrégen

Birthler Frigyes	1866–73
Kaiser János	1873–79
Göllner Mihály	1879–92
From Traugott	1892–1910
Seibriger Frigyes	1910–14
Schiffbäumer Hugó	1914–16
Kricsfalussy Sándor	1916–18

Szászsebes

Balomiri Simon h. kb.	1866–84
Leonhardt Albert	1884–90
Conrad Ottó	1890–1903

Dörr Albert	1903–08
Schöpp János	1908–18

Szászváros

Nagy Ignácz	1866–78
Schuller József	1878–88
Klein Ármin	1888–90
Acker Frigyes	1890–1908
Andrae József	1909–18

Szatmárnémeti

Békésy Károly	1866–68
Gyene Károly	1868–74
hiripi Böszörményi Károly	1874–95
Hermán Mihály	1896–1902
rogozi Pap Géza	1903–07
Vajay Károly	1908–18

Szék

Kiss György	1867–1873
Lukáts József	1873–79
Horváth István	1879–83

Székelyudvarhely

Kovács Moses	1866–67
Kovács Domokos	1868–75
Kovács János	1875–76
Kassay Farkas Ignácz	1886–98
Gyarmathy Dezső	1899–1901
szenterzsébeti Szakács Zoltán	1902–05
Gotthárd János	1906–15
Majthényi Miklós	1916–18

Szerdahely

Macellariu Illés	1866–67
Mélás Vilmos	1870
Macellariu Demeter	1875–76

Szilágysomlyó

Bocsánczi Adolf	1879
Gencsy Sándor	1884–1903
Lukátsffy Ödön	1904–13
Donogány János	1915–18

Tasnád

Teleky Lajos	1868

Teke

Riemer Mihály	1879–83

Temesvár

Küttel Károly	1867–72
Steiner Ferencz	1872–76
Török János	1876–85
Telbisz Károly	1885–1914
Geml József	1914–18

Torda

Szigethi Csehi Sándor	1866–88
lászlófalvi Velits Ödön	1888–1903
Csongvay Domokos	1903–05
zilahi Sebess Andor	1905–18

Ujegyház

Herbert Lajos	1866–76
Drotleff Vilmos székb.	1868

Vajdahunyad

Nagy István	1866–67
Horsia Ágost	1873
Danila György	1875–1912
Imre István	1912–18

Vízakna

Lakatos Sándor	1866–68
Szőcs Sándor	1873–76

Szöcs József	1897–1902
Ambrus Károly	1903–15
Török Pál	1906–18

Zilah

Varga Endre	1868–79
Seres Károly	1884–87
Dózsa Elek	1888–89
Péntek Farkas	1890–98
Diószeghy Zsigmond br.	1900–17
Halmágyi Albert	1918

Életrajzok, a mandátumok váltakozásának várospolitikai vázlata, prozopográfia

A polgármesterek rövid életrajzot kapnak, illetve a mandátumok váltakozásának folyamatát (mandátumszerzés, -vesztés, lemondás, elhalálozás vagy országos politikai pályára lépés körülményei) minden város esetében az életrajzok mellett hozom, ahogyan Kolozsvár esetében már feldolgoztam (lásd alább), oly módon, illetve rövidebb-hosszabb terjedelemben, ahogyan a források lehetővé teszik.

Kolozsvár

(minta: mandátumszerzések és -vesztések folyamatának rövid krónikája)

Jakab Elek történész szerint a város élén polgármestert a 18. század végétől találunk, II. József 1786. évi királyi leiratával kezdődően, amellyel Kolozsvárt a II. osztályú városok közé sorolta és rögzítette tisztviselőinek jogkörét. A polgármester a törvények helyi betartásáért felelős közigazgatási tisztviselőként lett meghatározva, a politikai és gazdasági ügyekkel megbízott főbíró mellett, vele egyenrangúan. Szükség esetén a polgármester is foglalkozhatott politikai kérdésekkel. Mindkét tisztviselőt a tanács (senatus) választotta, fizetésük azonos mértékű volt.[22] Jakab Elek egy 1846-ban kelt oklevélre hivatkozva szinte mellékesen említi az akkori polgármestert, név szerint Wendler Frigyest.[23] Minden bizonnyal azo-

[22] Jakab 1888, 400 – 401.

[23] Uo. 907.

nos azzal az 1878 tavaszán 67 éves korában Budapesten elhunyt Wendler Frigyessel, akit a sajtó halálakor felváltva hol „egykori kolozsvári polgármester"-ként, hol „Kolozsvár főbírája"-ként emlegetett (láttuk korábban, rövid ideig a rendőrigazgatói tisztséget is vitte). Az 1840-es években tehát alighanem harmincvalahány évesen volt polgármester-főbíró. Az 1848-as fordulat és a szabadságharc idején a város főbírója Groisz Gusztáv, aki 1850-től Kolozsvár-vidék császári biztosa. Ekkor ismét Wendlert nevezte ki a város főbírónak.[24] A korabeli tiszti címtárak, 1850 és 1867 között javarészt polgármesterként jelölik meg ugyan, de előfordul a főbírói cím is. Tisztségében rövid időre szünet állt be 1861-ben, ugyanis az októberi diploma nyomán újraszervezett kolozsvári önkormányzatban félévig, 1861 májusától[25] ugyanazon év novemberéig[26] sárospataki ifj. Pataki József ügyvéd volt a város választott polgármestere, aki a teljes tisztikarral együtt a birodalomrész függetlenségének vissza nem állítása ellen való tiltakozásul mondott le hivataláról, amely így Wendlerre szállt vissza.

A kiegyezés időpontjában[27] Wendler Frigyes tehát Kolozsvár polgármestere, aki az új városi képviselőtestület felállítására meghirdetett választási készülődés idejére (1867. július-augusztus) lemondott. A polgármester választás második fordulóján, melyet 1867. augusztus 29-ére írtak ki és az újonnan választott képviselőtestület közgyűlése keretében tartottak, Wendler alulmaradt Szentkirályi Zsigmond nyugalmazott erdélyi bányakapitánnyal szemben,[28] aki azonban megromlott egészségi állapotára hivatkozva pár hónappal később, 1868. március 24-én hivataláról leköszönt,[29] a polgármesteri székben viszont további három hónapot maradt.

A következő, és továbbra is ideiglenesnek számító (mivel a közigazgatási törvényeket ekkor még nem alkották meg) polgármester megválasztására 1868. június 17-én került sor, ismét a második fordulóban, amelyen Filep Samu pénztárost, egykori városi képviselőt választották meg Simon Elek

[24] Gaal 2022a, 6.

[25] *Magyarország* I. 123. sz. 1861. május 26. 3.

[26] *Magyarország* I. 290. sz. 1861. december 13. 1.

[27] 1867. május 29. a kiegyezési törvény megszavazása az országgyűlésben, illetve 1867. június 8. Ferencz József magyar királlyá koronázása.

[28] *Budapesti Közlöny* I. 143. sz. 1867. szeptember 3. 1.

[29] *Magyar Polgár* II. 38. sz. 1868. március 27. 2.

ügyvéddel szemben, szűk szavazattöbbséggel (54 – 48).[30] Filep mandátuma idején, 1869-ben Bodányi Sándor térképező telekkönyvi biztos kiadta Szabad Királyi Kolozsvár Város házbirtokosainak névsorát és megrajzolta a város térrajzát (telekkönyvi térképét – mindkét forrás elérhető a városi közgyűjteményekben), és ugyanekkorra esett az 1869 végén meghirdetett és 1870 elején végrehajtott népszámlálás is, amelynek összegzését Kövári László statisztikus-történész végezte el.[31] Erdélynek Magyarország közigazgatásába történt törvényes betagozását követően, 1871-ben az újonnan létrehozott törvényhatóságok élére (vármegyék, törvényhatóságú jogú városok, egy vagy több élére) új főispánok kerültek, és szinte egyértelmű volt, hogy Kolozsvár éppen hivatalban levő polgármestere valamilyen kormányzati megbízást kap. Filep Samu 1871 augusztusában Kolozs, Kolozsvár, Szamosújvár, Szék és Zilah főispáni székébe került,[32] és ezzel a városnak átmenetileg ismét új polgármester után kellett nézni. Gyors egymásutánban két ideiglenes polgármester követte egymást: 1871. augusztus 24-én ákosi Makoldi Sámuel városi törvényszéki elnököt választotta meg a képviselőtestület (Nagy Péter református püspök ellenkampánya csődöt mondott),[33] aki azonban 1872. június 9-én elhunyt,[34] utána pedig Medgyesi Tivadar vitte a hivatalt Filep Samu mandátumának 1873. év végi hivatalos lejártáig. Medgyesi hivatali idejére esett a város véglegesített törvényhatósági szabályrendeletének kibocsátása 1873-ban, melyet az 1870. évi XLII. *A köztörvényhatóságokról* törvény alapján és az önkormányzat állapotát megvizsgáló küldöttség javaslatai nyomán készült. Ekkortól a polgármestert 6 éves mandátummal választotta a közgyűlés.

Az 1874. február 7-i tisztújítás alkalmával Medgyesire, mint polgármesterjelöltre mindössze 6, vele eszemben Simon Elek ügyvédre, a város 1848-49-es tiszti főügyészére és korábban már egyszer fellépett polgármesterjelöltre viszont 73 szavazatot adtak le a képviselőtársak,[35] és ezzel egy viszonylag stabil időszak köszöntött be Kolozsvár polgármestereinek váltakozásában. Megválasztását követően, részben felekezeti alapon (ró-

[30] Uj polgármesterünk van! *Magyar Polgár* II. 72. sz. 1868. június 19. 1.

[31] *Kolozsvár sz. kir. város lakosai és lakásai az 1869–70.ki népszámlálás szerint*. Jegyzetekkel kísérte Kővári László. Kolozsvár, 1870.

[32] *Budapesti Közlöny* V. 173. sz. 1871. július 30. 3935.

[33] *Magyar Polgár* V. 192. sz. 1871. augusztus 25. 589; *Budapesti Közlöny* V. 196. sz. 1871. augusztus 27. 4415.

[34] *Magyar Polgár* VI. 131. sz. 187. június 11. 2.

[35] Kolozsvár polgármestere. *Magyar Polgár* VIII. 32. sz. 1874. február 10. 1.

mai katolikus volt), részben 48-as érzülete miatt, részben mert túl erélyesnek találták, Simonnak makacs ellenzéke támadt Nagy Péter református püspök és „pártja" (politikai holdudvara) részéről. A *Kelet*ben támadták, a *Magyar Polgár* védelmébe vette. A felekezeti színezetű, de alapvetően politikai konfliktus állandó védekező állásba kényszerítette Simont, viszont a közvélemény rokonszenvét élvezte, s az utókor forrásalapú értékítéletében is egy megfontolt, szabályszerűen eljáró, a városfejlesztés mellett elkötelezett polgármesternek tetszik. Viszonylag rendszeresített és nyomtatásban is megjelent polgármesteri jelentései remek várostörténeti források.[36] 1880-ban, az április 5-i tisztújításon a közgyűlés közfelkiáltással újra megválasztotta,[37] viszont kiújuló torokbaja és a Bécsben végrehajtott műtét után fellépett komplikációk miatt szeptemberben visszalépett hivatalától.[38]

Az ekkor bekövetkezett események és folyamatok fölött érdemes kissé elidőzni. Simon visszavonult, sőt, nyugdíjaztatását kérte, de a városatyák egy tetemes része bizottságot alakított, amely egyfajta politikai bohózatot előadva felkereste a beteg polgármestert otthonában, és kérte, hogy hivatalát a végzetes torokbaj ellenére továbbra is töltse be. Simon nyilván ezt köszönettel elutasította, és ekkor a Szabadelvű és a Függetlenségi Párt helyi, a képviselőtestületben is jelen levő szervezetei körében erős polgármesterjelölő kampány indult, ám az erővonalak kusza átrendeződésében. Az átrendeződés előtt a városházán eleve létező klikk-arcvonal mentén indult a jelöltállítási folyamat, egyik oldalon a „városi bizottsági kör"-nek nevezett, zömében szabadelvűpárti városatyákból álló csoport, másik oldalon a függetlenségipárti városházi kisebbség (ezeket „clique"-nek nevezték a kormánypárti sajtóban, „párttöredéknek" az ellenzékiben). A két klikk más-más jelöltet támogatott: a „simoneleki" vonalat valószínűsíthetően tovább vivő Frits Albert tekintélyes ügyvédet (id. K. Biasini Domokos sógorát) jelölte a városi bizottsági kör, tehát a szabadelvűpárti többség, a má-

[36] *Évi jelentése Simon Elek polgármesternek Kolozsvár sz. kir. város 1875-ik évi önkormányzati igazgatásáról, anyagi és szellemi állapotáról.* Nyomtatott Gámán János örökösei könyvnyomdájában, Kolozsvár 1876; *Évi jelentése Simon Elek kir. tanácsosnak mint Kolozsvár polgármesterének Kolozsvár sz. kir. város önkormányzati igazgatásáról, anyagi és szellemi állapotáról az 1877. évben.* Nyomtatott K. Papp Miklósnál, Kolozsvár 1878; *Visszatekintés Kolozsvár sz. kir város törvényhatóságának hat éves önkormányzati közigazgatására.* Előterjesztette Simon Elek kir. Tanácsos, polgármester. Nyomtatott K. Papp Miklósnál, Kolozsvár 1880.

[37] Városi közügyek. *Magyar Polgár* XIV. 79. sz. 1880. április 6. 2.

[38] *Magyar Polgár* XIV. 208. sz. 1880. szeptember 8. 2.

sik oldalon Minorich Károly rendőrfőkapitányt/helyettes polgármestert léptette fel a függetlenségipárti kisebbség, szám szerint 11 városatya[39], miután a „visszahívni Filep Samut" kezdeményezésük kudarcot vallott.[40] Azok a függetlenségiek, akik a 11 jelölővel nem értettek egyet ekkor átpártoltak a szabadelvűpártiak mellé, Fritset támogatva Minorichcsal szemben.

Az október végétől decemberig zajló jelöltállítási kampány idején jelent meg a helyi közélet nyilvánosságában az *Ellenzék*, mely a Függetlenségi Párt erdélyi szárnyának vezető politikai napilapja kívánt lenni, tulajdonosa és főszerkesztője Bartha Miklós, egykori országgyűlési képviselő, aki ezért a megbízásért hagyta ott nemrégiben az országosan is jelentős *Magyar Polgár* kormánypárti napilapot. Eközben a polgármesteri teendőket Minorich Károly vitte hivatalból, és ebbe a politikai zűrzavarba érkezett bele Bartha Miklós esete a közös hadsereggel. Az *Ellenzék*ben megjelent egyik apró hír miatt, amelyben a főszerkesztő azt állította a helyi cs. és kir. ezred egyik altisztjéről, hogy szokásszerűen sovén sértésekkel illeti a magyar közlegényeket („magyar kutya", „Kossuth kutya"), majd ismételt felszólításra az állítást nem vonta vissza, Barthát a szerkesztőségi lakásán két osztrák hadnagy karddal összekaszabolta. A főszerkesztőt ezért a véráldozatáért a magyar szólás- és sajtószabadság, kimondatlanul pedig a függetlenségi vágy és a kurucos dac hőseként ünnepelte az ország közvéleménye, pártállás nélkül.[41]

Az esetnek két mellékszereplője is volt, az egyik inkább pozitív, a másik inkább negatív. A pozitív Minorich rendőrfőkapitány, aki a helyszínre még az orvosok előtt elsőként érkezett ki, az összevagdalt Bartha sebeit sürgősségileg ellátta, majd a Király (I.C. Brătianu) utcában kialakuló zavargást a közös hadsereg szuronyainak segítségével visszaszorította, és a hatósági rendelkezésekről mindvégig beszámolt a képviselőtestület színe előtt, híradásait átvették a hírlapok és még aznap lehozták. A negatív ifj. Frits Albert ügyvédbojtár és kezdő újságíró, a polgármesteri székre pályázó jelölt fia, aki a kaszabolás idején az *Ellenzék* szerkesztőségében tartózkodott, és annyit tett csupán, hogy egy munkatársával (Kabdebó Ferenc) a véres ese-

[39] Halasszuk el a polgármester választást! *Magyar Polgár* XIV. 300. sz. 1880. december 28. 1.

[40] *Magyar Polgár* XIV. 276. sz. 1880. november 27. 3.

[41] Lásd Ferenczi 2013.

mény lejárta után kiszaladt az utcára és segítségért kiáltott. Ezért a „hősies" magatartásért a helyi és országos lapok többszörösen kigúnyolták.

Amikor a két polgármesterjelöltnek szabály szerint meg kellett volna jelennie a főispán színe előtt decemberben, és hivatalosan is benyújtaniuk a jelöltséget, Frits váratlanul visszalépett, és ezt a közvélemény előtt nyilatkozatban így magyarázta: „közbe jött előre nem láthatott okok miatt".[42] Visszalépését pár nappal később a Victoria biztosító társaság három évvel korábbi csődeljárása és az annak kapcsán személye ellen is indított vizsgálattal indokolta a törvényhatósági bizottságnak.[43] Ugyan a sajtóban nem mondta ki senki, és más források sem erre hivatkoznak, de a jelöltség visszaadására magyarázatul szolgálhat fiának a Bartha-affér közben tanúsított és gyávaként megítélhető magatartása, valamint a lejáratott név és az azt ért közinzultus (lévén mindkettőjük neve ugyanaz) a vizsgálatnál jóval kínosabb körülménye is. Erről közelebbi pillanatnyilag nem állapítható meg. Említést érdemel itt még annyi, hogy Frits ezután, 1881 januárjában átvette a *Magyar Polgár* felelős szerkesztői megbízását Nagy Jánostól, aki ebben a beosztásban az egy évvel korábban elhunyt K. Papp Miklóst[44] helyettesítette.

A városi bizottsági kör elhalasztani kérte a polgármester választást 1881 február végéig, mivel új jelölt után kellett nézzen, viszont a jelölést nem fogadta sem Züllich István, Torda megye egykori alispánja, sem Haller Rezső ügyvéd (Haller Károly testvére), az erdélyi ellenzék egyik fővezére.[45] A polgármester választás végül a március 18-ai közgyűlés keretében lezajlott, és ellenjelölt nélkül a városvezetés Minorich Károlyt ültette közfelkiáltással a polgármesteri székbe,[46] olyan körülmények között, hogy az eltelt öt hónapban mindössze 11 törvényhatósági bizottsági tagnak (esetleg rajtuk kívül a tisztviselőknek, vagy azok többségének) volt ő a biztos jelöltje. Frits bosszúja abban nyilvánult meg, hogy a *Magyar Polgár* a tisztújító közgyűlést követő napokban a polgármester választásról egyetlen betűt sem közölt.

Minorich mindössze három évig volt polgármester, amikor is 1884-ben a nagyutcai kőzápor botránya kapcsán lemondani kényszerült, ekkor

[42] Nyilatkozat. *Magyar Polgár* XIV. 295. sz. 1880. december 21. 3.

[43] Városi közügyek. *Magyar Polgár* XIV. 299. sz. 1880. december 25. 2.

[44] K. Papp Miklós született 1837. október 29-én, meghalt 1880. február 12-én.

[45] A polgármester választáshoz. *Kelet* XI. 58. sz. 1881. március 12. 1.

[46] Helyi hírek. *Kelet* XI. 64. sz. 1881. március 19. 3.

ellenzéki érzületű városi polgárok kővel megdobálták Hegedüs Sándor szabadelvűpárti képviselőjelölt díszes kocsisorát és a helyi várospolitika benne ülő tekintélyes szereplőit, sokan koponyatörést és egyéb súlyos sebeket szereztek.[47] Minorich nyugdíjaztatását kérte az ellene indított fegyelmi eljárás dicstelen mandátumvégi megszégyenülésének enyhítésére.[48] Jóllehet a közigazgatási bizottság felmentette, Minorich leköszönt, és a tisztújító közgyűlésig tartó valamivel több, mint egy hónapig (1884. június 11. – július 18.) Bokros Elek ügyvéd, volt országgyűlési képviselő és a helyi szabadelvűpárt vezére töltötte be a polgármesteri tisztséget.[49] Éppen erre az időszakra estek az országgyűlési választások, így némi botránnyal a helyi pártvezér Bokros polgármesterként vigyázhatta két szabadelvűpárti képviselőjelölt győzelmét Kolozsváron.

Bokros „magánviszonyai rendezésére" lépett vissza, s a rendkívüli tisztújításon a polgármesteri tisztségbe Haller Károly jogászprofesszort választották képviselőtársai Deáky Albert ügyvéddel szemben 1884. július 19-én.[50] A pár hét híján alig kétéves mandátuma idején Haller számos városfejlesztési folyamatot lezárt, illetve elindított,[51] és a roppant rövid hivatali idő ellenére Kolozsvár egyik legsikeresebb polgármesteri időszakát kapcsolja nevéhez a történetírás.[52] Az 1886-os általános tisztújítás időpontjának közeledtével év elején Haller Károly bejelentette visszalépését és maga helyett Albach Géza törvényszéki bírót jelölte. Azért is őt jelölte, mert a városi szabadelvűpárti többség, Bokros Elek hangadásával Albachra kívánta sürgősen lecserélni Hallert. Ennek több oka is volt, és bár első helyen a városi kiadások és bevételek között egyre inkább szélesedő szakadékot rótták fel neki (tehát, hogy túlzottan költséges, a város által anyagilag nem bírható fejlesztéseket kezdeményezett), azok lényegében politikai okok lehettek, nevesül az, hogy Haller, a Szabadelvű Párt

---

47 A tegnapi merénylet; A nagy-utczai merénylethez. *Magyar Polgár* XVIII. 127. rendkívüli sz. 1884. június 3. 1 – 2.)

48 A városi képviselő-testület rendkívüli közgyűlése. *Magyar Polgár* XVIII. 130. sz. 1884. június 6. 3 – 4; A városi közigazgatási bizottság… *Magyar Polgár* XVIII. 133. sz. 1884. június 10. 4.

49 *Magyar Polgár* XVIII. 134. sz. 1884. június 11. 4; Ovatio Bokros Eleknek. *Magyar Polgár* XVIII. 166. sz. 1884. július 19. 4.

50 Városi közgyűlés. *Magyar Polgár* XVIII. 167. sz. 1884. július 20. 3 – 4.

51 *Dr. Haller Károly polgármester évi jelentése Kolozsvár sz. kir. város önkormányzati igazgatásáról az 1885-dik évben.* Nyomtatott Stein Miklós nyomdásznál, Kolozsvár, 1886.

52 Gaal 2015; Fazakas 2017b.

polgármestereként a teljes törvényhatósági bizottságot igyekezett a városfejlesztésnek megnyerni, ezt pedig úgy érte el, hogy az ellenzékkel korántsem látványosan, de hatékonyan kiegyezett. Ez nem tetszett a városházi szabadelvűpárti többségnek, de leginkább Bokros Elek helyi vezérnek. A szabadelvűpártiak két szócsöve, a *Magyar Polgár* és a *Kolozsvári Közlöny* módszeres lejárató kampányt indítottak Hallerrel szemben, akinek egyetlen pártfogója gyanánt a városi nyilvánosságban – nem várt csavarral – az *Ellenzék* lépett elő. Haller önmagára nézve több tisztázó nyílt levelet közöltetett az *Ellenzék*ben, de ettől az ellenkampány nem csitult. Végül kénytelen volt feladni, s a tisztújító közgyűlésen nem lépett fel jelöltként. Albach viszont, a szabadelvűpárti többség támogatását élvezve, egyetlen jelöltként szerezte meg a polgármesteri mandátumot 1886. április 6-án.[53]

Albach két teljes hatéves mandátumot szolgált 1898-ig. Polgármestersége idején előbb két éven át báró Jósika Sámuel, majd 1888-tól változás nélkül gr. Béldi Ákos volt a város főispánja. Albach Géza lelkiismeretesen vezette a tanács üléseit, felügyelte a szakbizottságok munkáját, és időnként elnökölt a közgyűléseken, ám nemegyszer kínos ügyekbe is keveredett (politikai korrupció, nepotizmus, a kutak és vízvezetékek romlott vízminősége stb.), amelyekért legtöbb esetben a felelősség nem is annyira őt személy szerint terhelte, hanem inkább a hivatali felelősségviselés és elszámolhatóság jegyében hárult rá. 1898-ban visszavonult, két évre rá meghalt.

Utódja, Kolozsvár dualizmuskori történetének leghosszabb ideig hivatalt viselő polgármestere Szvacsina Géza, volt tanácsos, ügyvéd, aki, mint egyetlen pályázó a közgyűlés egyhangú éljenzése mellett fogadta el megbízását az 1898. június 6-i tisztújítás alkalmával. A főként árvák, szegények és fogyatékosok ügyeit felkaroló, gyakran beteg Szvacsina egészségügyi okokra hivatkozva időszakosan távozott a város éléről, helyét felváltva a polgármester helyettesítésére is munkaköri leírással rendelkező tanácsosok, egy alkalommal pedig pár napig Haller Károly töltötte be. Szvacsina két és fél mandátum hosszú polgármestersége idejére, az 1898 és 1913 közötti időszakra esett négy főispán-csere, az 1905–1906. évi országos belpolitikai válság és Kolozsvár két rendkívül mozgalmas pillanata 1901-ben és 1902-ben, amikor a városvezetés előbb kényszerűen vette tudomásul a városi rendőrség tekintélyének szabadesését, és megpróbált

[53] Városi tisztújítás. *Ellenzék* VII. 77. sz. 1886. április 6. 2; Tisztujitas. *Magyar Polgár* XX. 78. sz. 1886. április 6.

valahogy úrrá lenni a helyzeten, másrészt saját bőrét mentendő, Szvacsina egyik tanácsosára, Nagy Mórra háríttatta sikeresen az őt is potenciálisan buktató felelősséget amikor a városi pénztárból hiányzó összegekre derült fény ugyancsak a rendőrség kapcsán.

A szabadelvű-munkapárti polgármesterek sora a Függetlenségi 48-as párti jelölt Haller Gusztávval szakadt meg 1913-ban. Nem annyira ideológiai meggyőződésből, mint inkább a helyi függetlenségi és 48-as ellenzék iránti hűségből előnyök kedvéért fogadta el az ellenzék jelölését év elején, miután Szvacsina bejelentette nyugdíjba vonulását, az ellenzéknek pedig a helyi szinten rendkívül tisztelt családi kapcsolatára volt nagy szüksége a politikai felülkerekedéshez: Haller Gusztáv ugyanis az roppant népszerű egykori polgármester, Haller Károly unokaöccse volt. Kétévi főispáni titkári állásból és választott törvényhatósági bizottsági tagként, az ellenzék részéről pályázott tehát Nagy-Fekete Béla tanácsossal, helyettes polgármesterrel versenyben, és nyert az 1913. november 24-i közgyűlés keretében tartott polgármester választáson. Az első világháborút végigszolgáló Haller Gusztávra hárult az a nehéz feladat, hogy 1918. december 24-én Kolozsvár határában a város kulcsait átadja a megszálló román hadsereg élén érkező Constantin Neculcea tábornoknak. Haller a hűségeskü megtagadását követően tisztviselőtársaival 1919. január 18-án kényszerűen távozott a város éléről.

A prozopográfia adatoszlopait a következők szerint rendezem:

Városvezetői korszak; Születés ideje; Születés helye; Évet élt; Elhalálozás ideje; Elhalálozás helye; Nemzetiség; Felekezet; Iskolai végzettség; Párt; Szülők; Feleség(ek); Gyermek(ek); Mandátum vége: vesztés v. lemondás v. elhalálozás v. nagypolitika.

AKTIVITY PREDSTAVITEĽOV BIELORUSKEJ EMIGRÁCIE V PRAHE V ROKOCH 1938 – 1941

Luciána HOPTOVÁ

HOPTOVÁ, Luciána. Activities of representatives of the Belarusian emigration in Prague in the years 1938 – 1941. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2024, vol. 24, no. 1, p. 90 – 102.
In the late 30s and early 40s of the 20th century, the representatives of the Belarusian emigration in Prague focused on cooperation with Nazi Germany, with the aim of gaining its support for the restoration of the Belarusian National Republic. The aim of the study is to characterize the activities of Vasil Zakharko and Yan Ermachenko in the years 1938 – 1941.
Keywords: Belarusian emigration, Protectorate of Bohemia and Moravia, Nazi Germany, Collaboration.

Koncom 30. rokov 20. storočia sa Európa nachádzala na pokraji nového ozbrojeného konfliktu. Predstavitelia bieloruskej emigrácie na území Československa si uvedomovali, že medzinárodné napätie na starom kontinente, ktoré čoskoro vyústi do vojenských konfrontácií svetových veľmocí, môže byť rozhodujúce pre bieloruské národné hnutie a jeho boj za nezávislosť štátu – Bieloruskú národnú republiku.[1] V tejto situácii tak bolo potrebné, aby sa roztrieštená bieloruská komunita v Československu, ktorá sa koncom tretej dekády minulého storočia koncentrovala v Prahe, zjednotila a rozhodla o ďalšom spoločnom postupe.[2] Rozhodujúcu

[1] Bieloruská národná republika – prvý štátny útvar v novodobých bieloruských dejinách, vyhlásená dňa 25. marca 1918 prostredníctvom *Tretej ústavnej listiny Rady Bieloruskej národnej republiky*. Bližšie o Bieloruskej národnej republike pozri napr.: КРУТАЛЕВИЧ, Вадим Андреевич. *О Белорусской Народной Республике : аналитические заметки и комментарии*. Минск : Право и экономика, 2005. 209 с.; РЕЗНИК, Анатолий Николаевич. *К вопросу о государственности БНР, или Так была ли БНР государством?* Минск : УП Технопринт, 2002. 36 с.

[2] Bližšie o bieloruskej emigrácii v medzivojnovom Československu pozri napr.: БУЧА, Андрэй. Беларусы ў Чэхаславакіі (1921 – 1938 гг.): грамадска-палітычная і культурна-асветніцкая дзейнасць дыяспары. In *Беларусь в европейском контексте : актуальные дискуссии о нациостроительстве*. Ольга Шпарага – Алесь Смоленчук (ред.). Вильнюс : ЕГУ, 2014, с. 170 – 183.; БУЧА, Андрэй. *Дакументы і матэрыялы па гісторыі беларускай эміграцыі ў Чэхаславацкай Рэспубліцы (1918 – 1939)*. Мінск : Кнігазбор, 2020. 560 с.;

úlohu v tomto smere zohrali predovšetkým dvaja politickí predstavitelia bieloruskej emigrácie – Vasiľ Zacharko[3] a Jan Jermačenko,[4] ktorí ne-

KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. *Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt*. Praha : Karolinum, 2017. 288 s.; HLAVÁČEK, Petr – KOTAU, Pavel. *Bělorusko mimo Bělorusko. Běloruští intelektuálové v meziválečném Československu*. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016. 146 s.

[3] Vasiľ Zacharko (1877 – 1943) – v archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj varianty Vasil/Vasilij Zacharka. V. Zacharko bol bieloruský politik, dejateľ, vyštudovaný učiteľ. Aktívne sa zúčastňoval bojov v radoch cárskej armády na západnom fronte v rokoch prvej svetovej vojny. Bol jedným z lídrov Bieloruskej socialistickej hromady, ktorá predstavovala najvýznamnejšiu politickú stranu v bieloruskom národnom hnutí. Zúčastnil sa Prvého celobieloruského zjazdu v decembri 1917. Po sformovaní Národného sekretariátu Bieloruska (20. februára 1918) bol menovaný do funkcie pokladníka prvej bieloruskej vlády, neskôr zastával aj funkciu ministra financií v tejto vláde. Spolupodieľal sa na vypracovaní prvého základného zákonu Bieloruskej národnej republiky – *Prvej ústavnej listiny k národom Bieloruska* (21. február 1918). V septembri 1921 sa zúčastnil Prvej bieloruskej konferencie v Prahe. V roku 1923 sa usadil v Československej republike. Na území medzivojnového Československa bol aktívny vo viacerých bieloruských spolkoch, predovšetkým však v Bieloruskej rade v Prahe (od roku 1925 bol predsedom spolku). Aktívne sa zúčastňoval osláv, ktoré sa konali každoročne pri príležitosti vyhlásenia nezávislej Bieloruskej národnej republiky, ako aj na zhromaždeniach bieloruského študentstva. V roku 1928 sa stal predsedom Rady Bieloruskej národnej republiky a túto funkciu zastával 15 rokov. Počas pôsobenia v emigrácii publikoval viacero článkov do časopisov a novín, v ktorých vyzýval Bielorusov, aby bojovali za svoje práva a za uznanie nezávislosti Bieloruskej národnej republiky. Na začiatku druhej svetovej vojny, najmä pod vplyvom J. Jermačenka, sa orientoval na spoluprácu s nacistickým Nemeckom. Zúčastnil sa ustanovujúceho zasadnutia pražskej pobočky Bieloruského výboru svojpomoci. V. Zacharko zomrel 14. marca 1943 v pražskej nemocnici na tuberkulózu. Pochovaný bol na Olšanských cintorínoch v Prahe. Pred svojou smrťou zanechal závet, na základe ktorého odovzdal ako plnú moc, tak aj archív Bieloruskej národnej republiky, svojmu nástupcovi – Nikolajovi Abramčikovi. Bližšie pozri napr.: KNYREVIČ, Siarhej. *Běloruské hroby na českých a slovenských hřbitovech*. Praha : Osvětový spolek Skaryna, o. s., 2020, s. 107 – 109.; ЗУБКО, Ольга Евгеньевна. Политический выбор Василия Захарки. In *Личность в истории : героическое и трагическое : сборник материалов Четвёртой международной научно-практической конференции аспирантов и молодых ученых*. Мечислав Эдвардович Чесновский (гл. ред.). Брест : БрГУ им. А. С. Пушкина, 2011, с. 63 – 66.

[4] Jan Jermačenko (1894 – 1970) – v archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj varianty Ivan Jermačenka/ Ermačenko/ Ermačenka. J. Jermačenko, bývalý príslušník Bielej armády v rokoch občianskej vojny a bývalý zástupca Bieloruskej národnej republiky v Konštantínopole, vyštudoval Lekársku fakultu Univerzity Karlovej. V medzivojnovom Československu, najmä v Prahe, vykonával lekársku prax, a bol tiež aktívnym členom viacerých bieloruských spolkov. Na prelome 30. – 40. rokov 20. storočia sa orientoval na spoluprácu s nacistickým Nemeckom. Od jesene 1941 až do jari 1943 pôsobil v rôznych kolaborantských inštitúciách sformovaných na okupovanom území

mali spočiatku rovnaký pohľad na to, akým smerom, a hlavne s kým majú Bielorusi v Československu spolupracovať. Kým V. Zacharko, ktorý bol v 30. rokoch 20. storočia známy svojím antihitlerovským postojom a spolupráci s nacistickým Nemeckom sa vyhýbal, rátal pred druhou svetovou vojnou so širokou autonómiou Bieloruska v rámci hraníc Poľska,[5] tak J. Jermačenko naopak videl možnosť definitívneho získania nezávislosti len s podporou nacistického Nemecka. Aj napriek počiatočnému vyhýbavému postoju predsedu Rady Bieloruskej národnej republiky[6] voči nacistickému Nemecku sa nakoniec J. Jermačenkovi podarilo zapojiť V. Zacharku do tejto spolupráce.[7]

J. Jermačenko potreboval na dosiahnutie svojho cieľa – bielorusko-nemeckej spolupráce, získať však nielen V. Zacharka, ale aj podporu ostatných Bielorusov žijúcich v Československu. Práve z tohto dôvodu bola dňa 21. decembra 1938 vydaná výzva na spoločné stretnutie Bielorusov žijúcich v spoločnom štáte dvoch bratských národov.[8] Stretnutie sa uskutočnilo dňa 26. decembra 1938 v Prahe a zúčastnilo sa ho približne 20 Bielorusov, vrátane V. Zacharka a J. Jermačenka, hlavného iniciátora tohto

Bieloruska. V apríli 1945 emigroval z Prahy do západného Nemecka. V roku 1948 odišiel do Spojených štátov amerických, kde pôsobil ako lekár. Bol aktívnym členom bieloruskej emigrácie v Spojených štátoch amerických, publikoval v časopise *Беларус в Америке*. Zomrel v roku 1970. In РОМАНЬКО, Олег Валентинович. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии. 1941 – 1945*. Москва : Центрполиграф, 2013, с. 417 – 418.

5 V. Zacharko vychádzal z predpokladu, že medzinárodná politická situácia prinúti Poliakov hľadať spoločnú reč pre dohodu s národnostnými menšinami. Neskôr však od tejto myšlienky upustil. In GRZYBOWSKI, Jerzy. Białoruski ruch narodowy a III Rzesza (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). In *Przegląd Historyczny*. 2010, Tom 101, Numer 1, s. 56.

6 V súlade s *Druhou ústavnou listinou k národom Bieloruska* (9. marec 1918) a *Treťou ústavnou listinou Rady Bieloruskej národnej republiky* (25. marec 1918) predstavovala Rada Bieloruskej národnej republiky zákonodarný orgán štátu. V rokoch 1923 – 1943 mala Rada Bieloruskej národnej republiky svoje sídlo v Prahe.

7 Ako uviedol poľský historik Jerzy Grzybowski, ktorý sa vo svojom výskume venuje bieloruskému národnému hnutiu v rokoch druhej svetovej vojny, akým spôsobom sa to J. Jermačenkovi podarilo, je nateraz otázne. Faktom však ostáva, že viaceré dokumenty podpísané v rokoch druhej svetovej vojny V. Zacharkom boli vopred pripravené J. Jermačenkom. In GRZYBOWSKI, Jerzy. Białoruski ruch narodowy a III Rzesza (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). In *Przegląd Historyczny*, 2010, Tom 101, Numer 1, s. 57.

8 БУЧА, Андрэй. *Дакументы і матэрыялы па гісторыі беларускай эміграцыі ў Чэхаславацкай Рэспубліцы (1918 – 1939)*. Мінск : Кнігазбор, 2020, с. 475 – 476.

stretnutia.[9] Na spoločnom stretnutí Bielorusov pôsobiacich v Československu sa diskutovalo o politickej situácii v Európe, ako aj o úlohách bieloruského národného hnutia a možnej spolupráci s nacistickým Nemeckom. V. Zacharko, ako aj ďalší Bielorusi, v tom čase vkladali veľké nádeje do Nemecka, ktoré už počas prvej svetovej vojny uznalo historické práva bieloruského národa na slobodný život, rozvoj materinského jazyka i kultúry.[10] Výsledkom decembrového stretnutia tak bolo sformovanie výboru pre spoluprácu s Nemeckom. Hlavnou úlohou výboru malo byť apelovanie na nemeckých politikov s cieľom vytvorenia spoločensko-kultúrnej organizácie pre bieloruské obyvateľstvo.[11]

Predstavitelia výboru, predovšetkým J. Jermačenko, verili, že nasledujúce udalosti v nepokojnej Európe sa začnú uberať takým smerom, ktorý v konečnom dôsledku privedie Bielorusov k znovuzrodeniu ich vlasti – Bieloruskej národnej republiky. Na dosiahnutie toho však bolo potrebné, aby sa zjednotili nielen Bielorusi v Československu, ale aj celé bieloruské národné hnutie na starom kontinente.

V súlade s touto premisou sa dňa 12. februára 1939 konala v Prahe konferencia bieloruských emigrantov v Československu. Na konferencii bolo rozhodnuté, že bezprostredná úloha predstaviteľov Rady Bieloruskej národnej republiky a jej čelného predstaviteľa V. Zacharka spočíva v nadviazaní kontaktov s bieloruskými centrami v sovietskom Bielorusku, Poľsku, Litve a Lotyšsku, s cieľom koordinovať spoločné sily Bielorusov v súvislosti s nadchádzajúcim medzinárodným konfliktom v Európe.[12] Na tento účel bol zriadený aj *Bieloruský fond v Prahe*, ktorý mal získavať finančné prostriedky na realizáciu tejto úlohy. Jeho predsedom sa stal V. Zacharko.[13]

---

9 СНАПКОЎСКІ, Уладзімір Еўдакімавіч. Аб прагерманскай арыентацыі лідэраў ў беларускай палітычнай эміграцыі ў Празе (1938 – 1941). In *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права.*, 2009, № 1, с. 5.

10 СНАПКОЎСКІ, Уладзімір Еўдакімавіч. Аб прагерманскай арыентацыі лідэраў ў беларускай палітычнай эміграцыі ў Празе (1938 – 1941). In *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права.*, 2009, № 1, с. 5.

11 GRZYBOWSKI, Jerzy. Białoruski ruch narodowy a III Rzesza (wrzesień 1939 – czerwiec 1941). In *Przegląd Historyczny*, 2010, Tom 101, Numer 1, s. 58.

12 GRZYBOWSKI, Jerzy. *Białoruski ruch niepodległościowy w czasie II wojny światowej*. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2021, s. 27.

13 ЗУБКО, Ольга Евгеньевна. Политический выбор Василия Захарки. In *Личность в истории : героическое и трагическое : сборник материалов Четвёртой*

Predseda Rady Bieloruskej národnej republiky veril, že do fondu, ktorý mal byť nápomocný pri vzniku nezávislého Bieloruska, prispejú všetci Bielorusi žijúci v Československej republike.[14]

Po marcových udalostiach roku 1939, výsledkom ktorých bolo rozbitie Československa, si J. Jermačenko uvedomoval, že nastal čas, aby Bielorusi definitívne vytýčili svoju pozíciu v medzinárodnom konflikte. A tak, dňa 20. apríla 1939 poslali V. Zacharko a J. Jermačenko pozdravný telegram Adolfovi Hitlerovi k jeho narodeninám.[15] Súčasťou telegramu bolo aj obšírne memorandum, ktoré bolo pravdepodobne pripravené samotným J. Jermačenkom. V memorande bolo uvedené, že V. Zacharko sa obracia na vodcu Tretej ríše s prosbou o pomoc pri vyriešení otázky nezávislosti Bieloruska, ktorá ma byť dosiahnutá rozložením Sovietskeho zväzu a následne podporená nacistickým Nemeckom. Súčasťou memoranda bol aj prehľad boja Bielorusov za samostatný nezávislý štát, počnúc Prvým celobieloruským zjazdom z roku 1917, cez kreovanie a úpadok Bieloruskej národnej republiky, rozdelenie Bieloruska v roku 1921 a následný vývoj týchto častí v druhej a tretej dekáde 20. storočia, ktoré sa ocitli pod správou Poľska a Sovietskeho zväzu.[16] V závere memoranda sa uvádzalo: *„So súhlasom Vašej Excelencie uznať právo bieloruského národa na nezávislú existenciu národného štátu, pokorne prosím Vašu Excelenciu, aby ste, keď príde čas, podporili toto právo ako silou Vašej brilantnej autority, tak aj silou vznešenej Veľkonemeckej ríše.“*[17]

международной научно-практической конференции аспирантов и молодых ученых. Мечислав Эдвардович Чесновский (гл. ред.). Брест : БрГУ им. А. С. Пушкина, 2011, с. 69.

[14] 18. februára 1939 sa V. Zacharko obrátil listom aj na Josifa Voronku, prvého predsedu vlády Bieloruskej národnej republiky pôsobiaceho v Spojených štátoch amerických. V liste ho V. Zacharko požiadal o pomoc pri finančnej podpore fondu medzi Bielorusmi v Spojených štátoch amerických. In GRZYBOWSKI, Jerzy. *Białoruski ruch niepodległościowy w czasie II wojny światowej*. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2021, s. 28.

[15] KOLENOVSKÁ, Daniela – PLAVEC, Michal. *Běloruská emigrace v meziválečném Československu. Studie a dokumenty. Sociopolitický aspekt*. Praha : Karolinum, 2017, s. 93.

[16] НАЦИОНАЛЬНЫЙ АРХИВ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ (ďalej НАРБ). Ф. 908. Оп. 1. Д. 2. Л. 25 – 41.

[17] НАРБ. Ф. 908. Оп. 1. Д. 2. Л. 41.

Memorandum, ktoré bolo oficiálne podpísané V. Zacharkom, neostalo zo strany nacistického Nemecka nepovšimnuté.[18] Svedčí o tom skutočnosť, že dňa 3. augusta 1939 boli V. Zacharko a J. Jermačenko telegraficky predvolaní na ministerstvo zahraničných vecí do Berlína, aby poskytli bližšie informácie o riešení bieloruskej otázky a bielorusko-nemeckej spolupráci. Počas pobytu v Berlíne boli obaja bieloruskí predstavitelia uistení, že Nemecko neráta s existenciou *„jediného a nedeliteľného Ruska"*.[19] Okrem toho, bieloruskí predstavitelia na stretnutí nastolili aj otázku vytvorenia bieloruského centra v zahraničí, ktoré by združovalo okolo seba všetky bieloruské emigrantské organizácie.[20] Kontakty s vrcholnými nemeckými politickými predstaviteľmi, ako sa neskôr ukázalo, mali rozhodujúci dopad na ďalšiu politickú činnosť J. Jermačenka nielen v Protektoráte Čechy a Morava, ale po júni 1941 aj na okupovanom území Bieloruska.

Zasielanie memoránd, žiadostí a správ nemeckým orgánom, ako aj aktívne publikovanie článkov v domácej a nemeckej tlači s bieloruskou tematikou, či odborných prác o bieloruskej histórii a jazyku,[21] predsta-

---

[18] Podľa bieloruského historika Uladzimira Jevdakimaviča Snapkovskeho, ktorý vychádzal z dokumentu uloženého v Národnom archíve Bieloruskej republiky v Minsku, V. Zacharko a J. Jermačenko odovzdali memorandum nemeckému diplomatovi v Prahe Andorovi Henckemu, ktorý ho osobne odovzdal A. Hitlerovi. In СНАПКОЎСКІ, Уладзімір Еўдакімавіч. Аб прагерманскай арыентацыі лідэраў ў беларускай палітычнай эміграцыі ў Празе (1938 – 1941). In *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права.*, 2009, № 1, с. 6.

[19] РОМАНЬКО, Олег Валентинович. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии. 1941 – 1945.* Москва : Центрполиграф, 2013, с. 59.

[20] СНАПКОЎСКІ, Уладзімір Еўдакімавіч. Аб прагерманскай арыентацыі лідэраў ў беларускай палітычнай эміграцыі ў Празе (1938 – 1941). In *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права.*, 2009, № 1, с. 6.

[21] Napríklad v roku 1941 bola vo vydavateľstve J. Jermačenka – *Bieloruské vydavateľstvo v Prahe* vydaná anonymná publikácia *Як правільна гаварыць і пісаць пабеларуску*, ktorá sa venovala bieloruskému jazyku. Bieloruskej histórii a jazyku sa venovali aj práce bieloruského emigranta, historika a pedagóga, Jana Stankieviča, *Курс беларускае мовы* (1941) a *Курс гісторыі Крывіі-Беларусі* (1941). Tieto práce boli vydané ako korešpondenčné kurzy bielorusistiky tiež v tomto vydavateľstve. In ТУРОНАК, Юры. *Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939 – 1944).* Мінск : Беларускі Гістарычны Агляд, 2002, с. 89.; ЧМАРАВА, Марына Іванаўна. *Шляхі ўзаемнага пазнання : беларуская літаратура ў Чэхаславакіі (1920 – 1945).* Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004, с. 33.

vovalo na konci 30. a začiatkom 40. rokov 20. storočia hlavný prejav činnosti predstaviteľov bieloruskej komunity v Prahe. Prostredníctvom nich chceli Bielorusi získať pomoc od nacistického Nemecka pri oživovaní ich kultúrneho života a následne aj jeho podporu pri budovaní Bieloruskej národnej republiky. Ako príklad je možné uviesť správu V. Zacharka zo dňa 20. februára 1940, ktorá bola adresovaná nemeckým predstaviteľom Protektorátu Čechy a Morava a prinášala podrobnú informáciu o organizácii bieloruskej emigrácie v Európe.

V tomto dokumente V. Zacharko opätovne vyjadril nádej, že Tretia ríša pomôže Bielorusom pri získaní ich štátnosti. Predseda Rady Bieloruskej národnej republiky sa v správe vyjadril aj vo vzťahu k porážke Poľska, ktorá bola, podľa jeho slov, zo strany bieloruských osobností a národne uvedomelých más vnímaná pozitívne. Menej radostný postoj naopak zaujal V. Zacharko vo vzťahu k obsadeniu západného Bieloruska Sovietskym zväzom, pričom v správe priblížil mnohé historické krivdy a problémy, ktoré Bielorusom priniesla Moskva. V správe nebol opomenutý ani postoj československej vlády k bieloruskej emigrácii. Podľa V. Zacharka sa Bielorusom nedostalo žiadnej finančnej pomoci,[22] a to aj napriek tomu, že vláda Československej republiky od roku 1921 poskytovala financie predstaviteľom ruskej a ukrajinskej emigrácie.[23]

Ďalšia časť správy sa týkala už samotnej organizácie bieloruskej národnej a kultúrnej práce v rámci Tretej ríše. Hlavnými centrami mali byť podľa V. Zacharka Berlín, Praha a Varšava, pričom Prahu považoval za centrum všetkej národnej a kultúrnej práce v zahraničí. V súlade s touto správou bolo podľa V. Zacharka potrebné v prvom rade vyriešiť otázku desiatok tisícov vojnových zajatcov bieloruskej národnosti (ich registráciu, sústredenie do samostatných táborov a následnú osvetovú činnosť s cieľom získať ich pre podporu myšlienky bieloruskej nezávislosti), predovšetkým po obsadení poľského územia. Vo Varšave V. Zacharko napr. navrhoval aj zriadenie orgánu pre registráciu a následnú organizáciu Bielorusov v Poľsku, vytvorenie vlastného tlačového orgánu, či rozhlasovej

[22] Nešlo však o pravdivú informáciu. Československá vláda poskytovala financie, predovšetkým štipendiá na stredoškolské a vysokoškolské štúdium, aj predstaviteľom bieloruskej emigrácie, ale v oveľa menšej miere ako Rusom a Ukrajincom.

[23] СНАПКОЎСКІ, Уладзімір Еўдакімавіч. Аб прагерманскай арыентацыі лідэраў ў беларускай палітычнай эміграцыі ў Празе (1938 – 1941). In *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права.*, 2009, № 1, с. 7.

stanice, ktorá by vysielala v bieloruskom i poľskom jazyku. V Berlíne mali byť zase vytvorené čo najlepšie podmienky na vydávanie bieloruských novín *Раніца*,[24] ktoré vychádzali od 3. decembra 1939,[25] a ich následnú distribúciu medzi bieloruských emigrantov.[26]

Nemci tolerovali aktivity predstaviteľov bieloruského národného hnutia v Prahe, ako aj v iných európskych mestách, ktorí sa snažili vzkriesiť bieloruský národný život. Ich úmyslom však nebola podpora nezávislosti Bieloruskej národnej republiky, ale využitie bieloruského národného hnutia v budúcom konflikte so Sovietskym zväzom. Za týmto účelom podnikli na prelome rokov 1939 a 1940 viacero krokov.

Ako bolo už vyššie uvedené, koncom roka 1939 sa v Berlíne rozhodlo o vydávaní bieloruského týždenníka *Раніца*, ktorý mal byť distribuovaný aj na územie Protektorátu Čechy a Morava, kde sa nachádzala početná bieloruská emigrácia.[27] Začiatkom roka 1940 sa v Berlíne rozhodlo aj o vytvorení *Bieloruského výboru svojpomoci*, ktorého cieľom malo byť nielen poskytovanie starostlivosti bieloruskému obyvateľstvu nachádzajúcemu sa na územiach v nemeckej sfére vplyvu, ale aj kultúrno-osvetová činnosť.[28] Na čele organizácie, ktorá formálne predstavovala nezávislú inštitúciu, no v skutočnosti bola pod kontrolou Ministerstva vnútra Nemecka, stál bývalý konzul Bieloruskej národnej republiky v Berlíne, Andrej Borovskij.[29] Svoje pobočky[30] mal výbor napr. v Poznani, Gdaňsku, Lodži, Lipsku, Mníchove, Toruni, Varšave, a od jari 1941 aj v Prahe.[31]

---

[24] *Раніца* – bieloruské noviny vychádzajúce v Berlíne v rokoch 1939 – 1945. Celkovo vyšlo 233 čísel. Posledné číslo novín vyšlo 21. marca 1945.

[25] РОМАНЬКО, Олег Валентинович. *Легион под знаком Погони. Белорусские коллаборационистские формирования в силовых структурах нацистской Германии (1941 – 1945).* Симферополь : Антиква, 2008, с. 64.

[26] СНАПКОЎСКІ, Уладзімір Еўдакімавіч. Аб прагерманскай арыентацыі лідэраў ў беларускай палітычнай эміграцыі ў Празе (1938 – 1941). In *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права.*, 2009, № 1, с. 7.

[27] *Раніца* predstavovala tlačový orgán organizácie pre bieloruských emigrantov v nacistickom Nemecku – Weissruthenische Vertrauensstelle, ktorá bola vytvorená Berlíne v novembri 1939 a bola pod kontrolou Ministerstva vnútra Nemecka.

[28] MIRONOWICZ, Eugeniusz. *Białoruś.* Warszawa : Wydawnictwo Trio, 2007, s. 184.

[29] V lete 1940 sa novým predsedom stal Nikolaj Abramčik.

[30] Celkovo bolo sformovaných 18 pobočiek výboru, ktoré združovali okolo 8 tisíc členov.

[31] РОМАНЬКО, Олег Валентинович. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии. 1941 – 1945.*

Predstavitelia bieloruskej emigrácie na území Protektorátu Čechy a Morava sa po vzore iných miest rozhodli vytvoriť pobočku Bieloruského výboru svojpomoci dňa 1. mája 1941.[32] Na tomto stretnutí boli zároveň formálne zrušené všetky dovtedy existujúce bieloruské organizácie.[33] Ako uviedla vo svojich pamätiach bieloruská poetka Larysa Henijuš,[34] aktívna členka pražskej pobočky, za predsedu organizácie bol tesnou väčšinou zvolený J. Jermačenko.[35] Členmi výboru sa stali aj V. Zacharko, už spomínaná L. Henijuš, jej manžel Jan Henijuš, a ďalší.

Pražská pobočka Bieloruského výboru svojpomoci mala predstavovať kultúrno-osvetovú organizáciu. Svojou činnosťou a aktivitami, ktoré vyvíjala hlavne v prvé dni po útoku Nemecka na Sovietsky zväz, je však možné ju označiť za politickú organizáciu a za nástroj propagandy nacistického Nemecka v Protektoráte Čechy a Morava, o čom svedčia viaceré skutočnosti. Veľký podiel na tom mal predovšetkým jej čelný predstaviteľ J. Jermačenko.

Ten, dňa 22. júna 1941, kedy nemecká armáda prekročila bieloruské hranice, zvolal mimoriadnu schôdzu predsedníctva pražskej pobočky vý-

Москва : Центрполиграф, 2013, с. 57.

32 V literatúre je možné nájsť aj rok vzniku 1940.

33 GRZYBOWSKI, Jerzy. *Białoruski ruch niepodległościowy w czasie II wojny światowej*. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2021, s. 45.

34 Larysa Henijuš (1910 – 1983) – v archívnych materiáloch a literatúre je možné nájsť aj varianty Larisa Henijušová/ Genijuš/ Geniuš/ Genijušová. L. Henijuš, bieloruská poetka a spisovateľka, ktorá bola vydaná za bieloruského lekára Jana Henijuša, absolventa Lekárskej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe. Koncom roka 1937 pricestovala za manželom do Československej republiky. V rokoch druhej svetovej vojny sa L. Henijuš spolu s manželom aktívne zapájali do života bieloruskej emigrácie v Prahe, aktívni boli aj v pražskej pobočke Bieloruského výboru svojpomoci. Na základe poslednej vôle V. Zacharka bola v roku 1943 menovaná do funkcie tajomníčky Rady Bieloruskej národnej republiky. L. Henijuš aktívne prispievala do novín *Раніца*, v roku 1942 vydala v Prahe aj svoju prvú básnickú zbierku *Ад родных ніў*. Po skončení druhej svetovej vojny bola L. Henijuš s manželom odsúdená za to, že spolu s ostatnými Bielorusmi poslali 27. júna 1941 A. Hitlerovi telegram, v ktorom mu vyjadrili vďaku a podporu za to, že ich zbavil sovietskej vlády. Bieloruská poetka zomrela 7. apríla 1983, pochovaná je v bieloruskej obci Zeľva. Bližšie o L. Henijuš pozri napr.: ГЕНІЮШ, Ларыса. *Споведзь* [online]. Мінск : Мастацкая літаратура, 1993. 262 с. Dostupné na internete : <http://kamunikat.org/audyjoknihi.html?pubid=13530>.; HOPTOVÁ, Luciána. Bez občianstva. Tragický osud Larysy Henijuš. In *Ženy bez trónu*. Zdenka Bencúrová (ed.). Košice : Centrum pre religionistiku a historické štúdiá, 2019, s. 163 – 179.

35 ГЕНІЮШ, Ларыса. *Споведзь* [online]. Мінск : Мастацкая літаратура, 1993, с. 38. Dostupné na internete : <http://kamunikat.org/audyjoknihi.html?pubid=13530>.

boru. Na tomto stretnutí bola prijatá rezolúcia, ktorá hovorila o tom, že útok Nemecka na Sovietsky zväz je v Prahe vnímaný veľmi optimisticky a že predstavitelia pražskej pobočky Bieloruského výboru svojpomoci dúfajú, že bieloruský národ sa zbaví komunistického jarma a získa nezávislosť v spojení s nemeckým národom. Okrem toho, sa výbor prostredníctvom rezolúcie obrátil na V. Zacharka, aby urobil prehlásenie smerom k bieloruskému národu, v ktorom by vyzval Bielorusov k boju proti sovietskemu režimu, a zároveň Bielorusom vysvetlil, že nemecká armáda im neprináša otroctvo, ale slobodu v úzkom priateľstve s nemeckým národom. V rezolúcii bolo konkrétne uvedené: *„...obrátiť sa na predsedu Bieloruskej rady pana V. Zacharka, aby ten v dnešný historický deň vzal na seba organizáciu a obranu záujmov bieloruskej emigrácie vo Veľkonemeckej ríši a zároveň, aby pán V. Zacharko sa obrátil s prehlásením k bieloruskému národu s tým, že bieloruská emigrácia sa pozerá na rozvinutie činu nemeckej armády s dôverou a že nadišiel moment, kedy bieloruský národ bude nezávislý od židovsko-sovietskej vlády a môže začať svoj vlastný život v tesnej spolupráci s veľkým nemeckým národom, ktorý mu teraz nesie oslobodenie.“*[36]

V súlade so správou o činnosti výboru za obdobie 22. jún – 7. júl 1941, bola dňa 23. júna 1941 rezolúcia doručená V. Zacharkovi, ktorý súhlasil s obranou záujmov bieloruskej emigrácie. V tento deň, podľa tejto správy, V. Zacharko zároveň odovzdal J. Jermačenkovi dokument – *Prehlásenie k bieloruskému národu*.[37] V tomto dokumente bolo okrem iného uvedené: *„Bieloruský národ! Ja, ako zákonný zástupca bieloruského národa zvolený slobodným zhromaždením bieloruského národa v roku 1917 nesiem Vám v tejto historickej hodine svoje poslanie. Nastala doba, kedy je nutné za pomoci slávnej nemeckej armády vyhodiť z našej vlasti cudzích nášmu národu židovsko-sovietskych utlačovateľov. ....Bezprávie, zotročenie ujarmených národov židovsko-boľševickou vládou nebolo nikdy trpené vodcom Nemeckej ríše a ak on dočasne trpezlivo znášal túto neslýchanú tyraniu židovsko-boľševických vládcov, tak činil len v záujme mieru celej Európy. Konečne sa ale veľký vodca rozhodol urobiť koniec krvavému boľševickému utlačovaniu a dal rozkaz svojim hrdinským vojakom k pochodu proti boľševicko-židovským utlačovateľom. Ešte raz opakujem, proti židovsko-boľše-*

[36] НАРБ. Ф. 908. Оп. 1. Д. 12. Л. 1.

[37] Zacharkove prehlásenie mal J. Jermačenko následne odovzdať p. Weberovi, ktorý ho mal poslať do Berlína. In НАРБ. Ф. 908. Оп. 1. Д. 12. Л. 1.

vickým utlačovateľom bieloruského a iných národov žijúcich v Sovietskom zväze a nie proti bieloruskému národu, ktorý považuje za priateľský a ktorému nesie oslobodenie."[38]

Ďalšia podpora nacistickému Nemecku bola zo strany Bielorusov v Protektoráte Čechy a Morava vyslovená dňa 27. júna 1941. Iniciátorom tohto počinu bol opätovne J. Jermačenko. Predseda pražskej pobočky Bieloruského výboru svojpomoci päť dní po útoku Nemecka na Sovietsky zväz zvolal do Prahy valné zhromaždenie bieloruskej emigrácie žijúcej v Protektoráte Čechy a Morava.[39] Na stretnutí, ktorého sa zúčastnila malá skupina Bielorusov, členov pražskej pobočky výboru, J. Jermačenko informoval prítomných o situácii vo vlasti, ako aj o postavení Bielorusov v emigrácii. Na zhromaždení bola prijatá rezolúcia, v ktorej bola vyjadrená podpora A. Hitlerovi a jeho armáde pri postupe Sovietskym zväzom. V úvode rezolúcie bolo uvedené: „*Vidiac, že veľký vodca nemeckého národa Adolf Hitler vzal svoju neporaziteľnú nemeckú armádu na východ Európy kvôli boju a úplnému zničeniu boľševizmu, boľševikov-komunistov a Židov, ktorí už viac ako 20 rokov utláčajú a ničia náš bieloruský národ, my Bielorusi, žijúci na území Protektorátu Čechy a Morava, ktorí sme sa zišli na valnom zhromaždení v Prahe 27. VI. 41, sme sa rozhodli zaželať kancelárovi Nemeckej ríše a jeho neporaziteľnej nemeckej armáde všetko najlepšie k zničeniu nemeckého a nášho nepriateľa – komunisticko-židovského režimu vo východnej Európe a tým aj k úplnému oslobodeniu bieloruského a iných národov od komunistickej a židovsko-boľševickej nákazy!*"[40]

V rezolúcii bolo tiež uvedené, že Bielorusi v Protektoráte Čechy a Morava, ktorí nemajú možnosť aktívne sa zúčastniť boja za oslobodenie svojej vlasti, sa rozhodli podporiť A. Hitlera a jeho armádu tým, že finančne prispejú Nemeckému červenému krížu vo výške aspoň jednodňovej mzdy.[41]

---

38 НАРБ. Ф. 908. Оп. 1. Д. 15. Л. 4.

39 Ako sa uvádza v správe o činnosti pražskej pobočky Bieloruského výboru svojpomoci od 22. júna do 7. júla 1941, väčšina predstaviteľov bieloruskej emigrácie v Protektoráte Čechy a Morava sa zasadnutia v Prahe pre veľkú vzdialenosť nemohla zúčastniť, ale neskôr vraj vyjadrili písomný súhlas s prijatou rezolúciou. In НАРБ. Ф. 908. Оп. 1. Д. 12. Л. 1.

40 *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т. 4. (чэрвень 1941 – жнівень 1945 г.).* Ніна Міхайлаўна Дзятчык і інш. (склад.) Мінск : БДУ, 2001, с. 18.

41 *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т. 4. (чэрвень 1941 – жнівень 1945 г.).* Ніна Міхайлаўна Дзятчык і інш. (склад.) Мінск : БДУ,

Okrem rezolúcie, výsledkom tohto stretnutia Bielorusov, bolo aj prijatie telegramu adresovaného A. Hitlerovi v súvislosti s nemeckou okupáciou Bieloruska. V telegrame, ktorý bol na schôdzi prečítaný a pravdepodobne aj vopred pripravený J. Jermačenkom, bola vyjadrená podpora nacistickému Nemecku od Bielorusov žijúcich v Protektoráte Čechy a Morava. Začiatok telegramu,[42] ktorý sa po skončení druhej svetovej vojny stal dôvodom obvinenia mnohých Bielorusov z kolaborácie s nacistickým Nemeckom, znel: *„Vaša Excelencia! Bieloruská kolónia v Protektoráte Čechy a Morava, vidiac vo Vás prvého skutočného a faktického osloboditeľa Európy od strašných zločincov sveta – moskovských boľševikov, praje Vám a Vami vedenej neporaziteľnej armáde, ktorá už vstúpila na územie Bieloruska s cieľom oslobodenia nášho bieloruského národa od červených teroristov, všetko najlepšie v rýchlom víťazstve nad boľševicko-židovským režimom...“*[43]

Spolupráca J. Jermačenka s nacistickým Nemeckom[44], ktorá pokračovala aj v nasledujúcich mesiacoch, vyústila v októbri 1941 do toho, že predseda pražskej pobočky Bieloruského výboru svojpomoci bol Alfredom Rosenbergom, ministrom okupovaných východných území, vyslaný na okupované územia Bieloruska.[45] Aj vďaka svojim aktivitám, ktoré vyvíjal J. Jermačenko[46] v Protektoráte Čechy a Morava na prelome 30. – 40. rokov 20. storočia, si veľmi rýchlo získal dôveru generálneho komisára

2001, c. 18.

42 Podľa L. Henijuš, Bielorusi prítomní na tomto stretnutí s telegramom nesúhlasili, ba dokonca proti nemu protestovali, a odmietli ho aj podpísať. Výnimku predstavoval len jej manžel J. Henijuš, ktorý musel telegram ako predseda zhromaždenia podpísať. Po vojne sa však tento telegram našiel aj s podpismi ostatných Bielorusov. Bližšie pozri pamäte L. Henijuš : ГЕНІЮШ, Ларыса. *Споведзь* [online]. Мінск : Мастацкая літаратура, 1993. 262 с. Dostupné na internete : <http://kamunikat.org/audyjoknihi.html?pubid=13530>.

43 *Знешняя палітыка Беларусі : зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т. 4. (чэрвень 1941 – жнівень 1945 г.).* Ніна Міхайлаўна Дзятчык і інш. (склад.) Мінск : БДУ, 2001, с. 19.

44 V. Zacharko ku koncu svojho života nebol politicky aktívny.

45 КОВАЛЕНЯ, Александр Александрович и др. *История белорусской государственности. В 5 т. Т. 4. Белорусская государственность накануне и в период Великой Отечественной войны и послевоенного восстановления (1939 – 1953 гг.).* Минск : Беларуская навука, 2019, с. 189 – 190.

46 J. Jermačenko nebol jediným predstaviteľom pražskej pobočky Bieloruského výboru svojpomoci, ktorý vyvíjal rôzne aktivity na okupovanom území Bieloruska. Ako príklad je možné uviesť lekára J. Henijuša, organizujúceho zdravotnú starostlivosť v meste Slonim, či operného speváka Michala Zabejdu-Sumického, ktorý viackrát vystúpil s koncertmi na okupovanom území Bieloruska.

Bieloruska Wilhelma Kubeho, ktorého okupačná správa bola špecifická tým, že sa zameriavala najmä na spoluprácu s bieloruským obyvateľstvom, združujúcim sa v rôznych kolaborantských organizáciách, inštitúciách či zväzoch.[47]

Záverom príspevku možno uviesť, že čelní predstavitelia bieloruskej emigrácie v Protektoráte Čechy a Morava, V. Zacharko a J. Jermačenko, sa na prelome 30. – 40. rokov 20. storočia orientovali na spoluprácu s nacistickým Nemeckom. Verili totiž, že nemeckí politici budú brať pri vytváraní novej mapy Európy do úvahy záujem bieloruského národného hnutia a že mu pomôžu vzkriesiť Bieloruskú národnú republiku. Ako sa však neskôr ukázalo, predstavy pražských Bielorusov boli v rozpore so skutočným plánom nacistického Nemecka.

[47] Na čele mnohých kolaborantských organizácií stál v prvých rokoch okupácie Bieloruska práve J. Jermačenko. Bližšie pozri napr.: КОВАЛЕНЯ, Александр Александрович и др. *История белорусской государственности. В 5 т. Т. 4. Белорусская государственность накануне и в период Великой Отечественной войны и послевоенного восстановления (1939 – 1953 гг.).* Минск : Беларуская навука, 2019. 567 с.; РОМАНЬКО, Олег Валентинович. *Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии. 1941 – 1945.* Москва : Центрполиграф, 2013. 479 с.

MATERIÁL
MATERIALS

APOSTÁZA AKO NEŽELANÝ JAV V PRVEJ POLOVICI 18. STOROČIA (NA PRÍKLADE DOKUMENTU Z UŽSKEJ STOLICE)

Vavrinec ŽEŇUCH

ŽEŇUCH, Vavrinec. Apostasy as an unwanted phenomenon in the first half of the 18th century (on the example of a document from the Ung County). In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2024, vol. 24, no. 1, p. 105 – 117.
The Reformation as well as re-Catholicization bring with them a phenomenon that was intrinsically unique only to the believer, namely conversion. In the 18th century, the Catholic Church and the state tried to put pressure on as many Protestants as possible to convert to Catholicism. The opposite phenomenon occurred in the territory of Ung County, and a large part of the population decided to fall away from the Catholic faith and lean towards Calvinism. The aim of this study is to bring information about the reasons for the change as well as the transcription of an archival document that tells about the apostasy of 1728.
Keywords: Ung County, recatholization, apostasy, Calvinists, 18th century.

Všeobecne sa prezentuje obdobie 18. storočia ako čas nekrvavej alebo umiernenej rekatolizácie. Koniec stavovských povstaní priniesol však fenomén nízkeho počtu obyvateľov v krajine a silnej tolerancie voči konfesionálnym zmenám. Územie Užskej stolice bolo v 17. storočí viac v popredu v oblasti rekatolizácie a Užhorod bol zamýšľaný ako možné miesto, kde sa vytvorí seminár.[1] Po povstaní a morovej epidémii ostala stolica vyľudnená a nové obyvateľstvo prichádzalo aj so svojou konfesnionálnou identitou. V krajinských súpisoch z roku 1715 a 1720 sa spomínajú viacerí pravoslávni presbyteri, ktorí pôsobili v lokalitách Koromľa a inde.[2] Reformovaní kazatelia vykonávali od roku 1718 vizitácie reformovaných zborov. Na území stolice a Užského seniorátu existovali stabilné reformo-

[1] MIHALIK, Béla Vilmos. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1649 – 1699). In *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon.* Szabó, Irén (ed.). Sárospatak : Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, 2014, s. 41., MIHALIK, Béla Vilmos. Az egri egyházmegye alsópapsága a 17. században. In *Katolikus egyházi társadalom a Magyar királyságban a 17. században.* Varga, Szabolcs – Vértesi, Lázár (eds.). Pécs : Történészcéh Egyesület, 2018, s. 285.

[2] Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, N 78 1715. évi összeírás, 10 – Ung., Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, N 79 1720. évi összeírás, 10 – Ung.

vané zbory, ktoré utvárali kontinuitu od polovice 16. storočia.[3] Problémy pretrvávali v prostredí latinskej cirkvi. Farnosti sa nachádzali len v zopár lokalitách stolice a ich obnova viazla pre nedostatok duchovných, ako aj vzhľadom na to, aká malá bola komunita jezuitov, ale tiež v dôsledku nečinnosti zemepánov. Jedinou stabilne existujúcou farnosťou bola farnosť v Užhorode.[4]

Prvé šetrenia z dôvodu obnovenia farností sa vykonali v lokalitách Tibava a Vojnatina. Blízke mestečko nebolo ani zvažované, keďže bolo vyľudnené, a tak by rekatolizácia nebola adresná. V mnohých lokalitách stolice sa nachádzali kostoly, na ktoré si nárokovali latinské cirkevné štruktúry. Medzi takéto chrámy patrili stavby v Sobranciach, Tibave, Vojnatine, Kristoch, Vyšných Revištiach (dnes Veľké Revištia), Hnojnom, Nižnom Nemeckom, Rebríne (dnes Zemplínska Široká), Malých Kapušanoch (dnes Veľké Kapušany), Maťovciach (dnes Maťovské Vojkovce), Malých Gejovciach (Малі Геївці, UA) a Serednom (Середнє, UA).[5] V uvedených lokalitách sa nachádzal chrám, ktorý bol buď v dezolátnom stave, alebo potreboval výraznejšiu rekonštrukciu, aby mohol byť používaný pre potreby rímskokatolíckych omší. Chrámy v Sobranciach, Tibave či Vojnatine v minulosti slúžili pre potreby uniatov, preto zásahy do vzhľadu stavby nemuseli byť zásadné.[6] Je známe, že tieto stavby prešli rabovaním a medzi prvých misionárov v danom regióne patril užhorodský farár Juraj Polányi, ktorý navštevoval Tibavu a Vojnatinu. Tibava sa stala aj miestom rabovania, kde reformovaní po tom, ako prišli o miestny chrám, odobrali zo zvonice oba zvony.[7]

Ani jedna z uvedených lokalít (Tibava, Vojnatina, Sobrance) sa nestali centrom rekatolizácie daného regiónu. Chrám sa podarilo obnoviť vo Vojnatine, ale dedina sa nachádzala mimo hlavných spojníc a blízko chrámu

---

3 KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Kalvinska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 86, 105., KÓNYA, Annamária – KÓNYA, Péter. *Szlovák reformátusok a XVI – XVIII. században.* Sárospatak : Tiszáninneni Református Egyházkeület Hernád Kiadó, 2013, s. 76, 102.

4 *Schematismus chleri almae dioecesis Szathmárienensis ad annum Jesu Christi 1864.* Szathmárini : Typis Ludovici Mayer, 1864, s. 242 – 243.

5 Szarmári Püspöki és Káptalani Levéltár (ďalej SPKL), Visitatio Canonica (ďalej VC), Conscriptio 1733

6 LESKÓ, József. *Adatok az Egri egyházmegye történelméhez IV.* Eger : Erseki Lyceumi, 1908, s. 305.

7 SPKL, Acta Antiqua (ďalej AA), 1, 1/1717.

sa nenachádzala farská budova či kúria, kde by sa mohol ubytovať kňaz. Obyvatelia okolia boli dominantne uniati, preto sa rekatolizácia mohla zdať zbytočná. Ako patrocínium chrámu bolo zvolené povýšenie Svätého kríža ktoré bolo ako kristologické patrocínium prijateľné aj pre protestantov.[8] Vzhľadom na podmienky sa hľadali aj iné miesta, kde by mohli vzniknúť lokálne centrá rekatolizácie. Už dlhodobo sa ako vhodné miesto javila oblasť v okolí Kapušian. Z daného dôvodu bolo v roku 1719 vykonané šetrenie vo veci chrámu v Kapušanoch. Miestny chrám bol obhliadnutý 14. marca 1719, keď sa prehodnocoval jeho stav a možné využitie. Zvýšený význam tomuto miestu pridával aj vysoký počet reformovanej komunity a vlastnícke pomery v rámci mesta, kde boli zemepánmi premonštráti z Lelesu. Počas obhliadky bola posúdená aj farská budova, ktorá bola využiteľná na bývanie, chrám bol však totálnou ruinou. V Malých Kapušanoch pôsobil kňaz Foglár, ktorý viedol komunikáciu s archidiakonom Ferenessim o možnej oprave chrámu. Archidiakon povolil opravu 24. júna 1719. Neskôr sa o celú situáciu zaujímal kňaz Andrej Skocsik z Pavloviec nad Uhom, ktorý viedol korešpondenciu od 15. júla 1719. Následne však informácie o možných úpravách, ako aj o postoji zemepána absentujú.[9]

Postupne sa tak latinské farnosti na území stolice konsolidovali. Pri obnove cirkevných štruktúr sa dominantne cielilo na rekatolizáciu protestantov, preto sa ako vhodné patrocíniá vyberali také tituly chrámov, ktoré mali základ vo Svätom Písme. Okrem týchto spomínaných prípadov bola obnovená farnosť v Malých Ratovciach (dnes Ратівці, UA). Miestny chrám slúžil pred obnovením farnosti v roku 1717 reformovanej cirkvi. Na území farnosti sa nachádzal reformovaný kostol v Malých Gejovciach, ktorý sa snažil miestny kňaz v roku 1723 rekatolizovať.[10] V okolí sa nachádzali sakrálne stavby, ktorých vlastníctvo si nárokovala latinská cirkev. Išlo o lokality Koritňany (Коритняни, UA) s fíliou Dlhé Pole (Довге Поле, UA), ktoré boli neskôr inkarnované do farnosti Malé Ratovce. Hlavným dôvodom, prečo si rímskokatolícka cirkev tieto samostatné jednotky nedokázala udržať, bol nedostatok kňazov. Z toho dôvodu vznikali veľké administratívne celky, ktoré nebolo možné efektívne spravovať. Fíliu v Dlhom Poli ešte v roku 1733 spravujú jezuiti z Užhorodu, ktorí považovali

8 SPKL, VC, Conscriptio 1733., SPKL, VC, Tyba 1774.

9 SPKL, AA, 1, 1/1719.

10 SPKL, VC, 1734 Ung.

miestnu sakrálnu stavbu za kaplnku. Po roku 1734 boli tieto lokality vnímané ako oblasti bez sakrálnej stavby.[11]

Proces, ktorý prebiehal na území farností Vojnatina, Sobrance, Tibava, Veľké Kapušany, Ruska, a Malé Ratovce je možné demonštrovať čiastočne na príklade stavu na území farnosti Malé Ratovce v roku 1734. Chrám sa za obdobie od roku 1717 do 1734 nepodarilo opraviť do uspokojujúceho stavu. Po povstaní Františka II. Rákócziho bol chrám považovaný skôr za ruinu, ktorá síce stojí, ale nie je súca pre používanie v rámci svojho účelu. Ešte aj v roku 1734 bol vnímaný ako chrám bez patrocínia, aby sa predišlo potýčkam s reformovanými. Naďalej sa v chráme nachádzala kazateľnica, ktorú vybudovali kalvíni a bola vnímaná ako súčasť pôvodného reformovaného mobiliáru. Vo zvonici sa nachádzali zvony, ktoré slúžili ešte reformovanému zboru. Neopakovalo sa tak odňatie, ktoré sa udialo v Tibave.[12]

V blízkej farnosti Ruská bola obdobná situácia, keďže chrám bol získaný od reformovaných v roku 1717, a napriek tomu sa v dedine nachádzal aj reformovaný dcérocirkevný zbor, ktorý sa spomína do roku 1725. Keďže v dedine stála iba jedna sakrálna stavba, nie je jasné, kto bol skutočným užívateľom stavby. V Ruskej aj v Malých Ratovciach bolo neskôr zvolené patrocínium Povýšenie Svätého kríža. Oba chrámy mali hlavné oltáre bez obrazu aj v roku 1734, teda aj po 17 rokoch od toho, čo získali katolíci stavbu. Medzi farnosti s blízkym kontaktom s reformovanými patrila aj farnosť Pavlovce nad Uhom, kde sa síce spomína kňaz v roku 1719, ale o výraznejšiu rekatolizáciu sa snažil až Mikuláš Berekovics, ktorý pôsobil vo farnosti ako kňaz od roku 1729. Miestny chrám nemal obdobne titul a okrem toho sa kňaz vzdal veľkej časti štolárneho príjmu. Farnosť Senné, ktorá existovala aj 17. storočí, bola obnovená až v roku 1728, a to pre nedostatok kňazov. Na rekatolizačné snahy poukazuje stav z fílie v Kraške (dnes Zemplínska Široká), kde miestny drevený chrám zadebnili reformovaní veriaci, len aby neslúžil katolíckej cirkvi.[13]

Reformovaná cirkev už dlhodobo aktívne reagovala na rekatolizačnú činnosť katolíckej cirkvi. Katolícka cirkev získala síce sakrálnu stavbu, ale nemala dostatok kňazov, ktorí by dokázali aktívne mobilizovať a viesť veriacich. Miestni reformovaní kazatelia vykonávali napriek obmedzeniam pastoračnú činnosť, ktorá bola úspešnejšia ako činnosť jezuitov a vysla-

[11] SPKL, VC, Conscriptio 1733., SPKL, VC, 1734 Ung.

[12] SPKL, VC, Conscriptio 1733., SPKL, VC, 1734 Ung.

[13] SPKL, VC, 1734 Ung.

ných misionárov. Územie medzi Užhorodom a Michalovcami, teda región farností Tibava, Sobrance a Vojnatina bolo vnímané ako misijná farnosť bez regulérnej existencie. Katolícka cirkev vykonala súpis apostatov za rok 1728, keďže tu bola eventuálna snaha poznať stav problému. Obdobná snaha bola pri presbyteroch gréckeho rítu, ktorí prijali články Zámościckej synody v období rokov 1726 až 1728. Na základe súpisu apostatov je možné pomerne presne vnímať tranzit obyvateľov z katolíckeho prostredia do protestantského.

Súpis bol vykonaný v roku 1728 a obsahuje informácie o 397 osobách práve z regiónov farností Pavlovce nad Uhom, Sobrance, Tibava, Vojnatina, Malé Ratovce, Ruská a Malé Kapušany, kde nastával konfesionálny tranzit a neúspešná rekatolizácia. Proporcia medzi veriacimi latinského rítu a gréckeho rítu ukazuje, že dominantne konvertovali k protestantizmu uniati. Len 113 osôb bolo z prostredia latinského rítu, majoritnú časť 284 osôb tvorili uniati. Medzi konvertitov patrili aj bývalí študenti užhorodského jezuitského kolégia, a to Andrej Kazinczy, ktorý pochádzal z Vinného. Do zoznamu bola Zapísaná aj šľachta. Spomína sa pán Adam Harasti, Gabriel Mokcsay, Zuzana Mako, František Viczmandi, Anna Hartyany Szinenyeria, Zuzan Csathó, Mária Pongrácz, Anna Varjasi, Kristína Bazkay, ako aj Sára Galambos, dcéra Františka Galamboša, ktorý bol absolventom jezuitského kolégia a členom študentského mariánskeho spolku.[14]

Bežne medzi apostatov patrili aj celé rodiny, kde sa v súpise uvádza aj počet 5 až 9 osôb, teda to neboli ojedinelé konverzie, ale na iné vierovyznanie preša celá rodina. V tomto je potrebné vidieť kontext konverzie, ktorý nebol spôsobený sobášom, prípadne mobilitou, ale aktívnym fungovaním reformovaných štruktúr, ktoré dokázali pokryť dané územie dostatkom kazateľov, ako aj poskytnúť benefity vo forme dostupných farských škôl. V kontexte konfesionálnych dejín Užskej stolice sa javí ako dôležitý faktor jazyková dostupnosť a zrozumiteľnosť. Na základe neskoršieho vývoja je možné postrehnúť jazykové znalosti latinského duchovenstva a aj ich misijnú činnosť, ktorá bola postavená na vernakulárnom jazyku. Obdobne sa aj reformovaná cirkev sústredila na potrebu kvalitného prekladu náboženskej literatúry, ako aj výchovu kazateľov pre jednotlivé jazykové komunity.[15]

[14] SPKL, VC, 1734 Ung.

[15] SPKL, AA, 1, 1/1728.

Apostáza pred Karolovou rezolúciou v čase silnejúcej umiernenej rekatolizácie poukazuje na špecifický vývoj v danej oblasti, ako aj na kontext neúčinnej klasickej rekatolizácie formou patrocínia, keď bol tento spôsob skôr utváraním modelu chrámu, ktorý nebude prílišne odlišný od protestantského. Je možné pripustiť aj možnosť, že pomalý postup pri renovačných prácach a úpravách interiéru bol spôsobený finančnými ťažkosťami. Tento aspekt však vyvracia vývoj na území okolí Sobraniec, Tibavy a Vojnatiny, kde boli dva chrámy úplne zrekonštruované, ale aj tak v nich nepôsobil kňaz a neskôr po usídlení kňaza v Tibave, netvorili veriaci latinského rítu dominantné obyvateľstvo farnosti.[16]

Prameň a prepis prameňa

Regest: De Apostatis in Cottu Ungh 1728 || Investigatio apostatárum in cottu Ung 1728. Archívny prameň uložený v Szarmári Püspöki és Káptalani Levéltár, vo fonde Acta Antiqua, krabica číslo 1, dokument s označením L 1/1728.

Archívny dokument je tvorený dvoma hárkami, ktoré sú viacnásobne preložené a zviazané v polovici, čím sa utvára štvorlistý dokument. Hárok má rozmery 38 centimetrov výšky a šírka je 46 centimetrov. V polovici, teda v 23 centimetroch sa nachádza predel, kde sú hárky spojené šnúrkou čiernej farby. Následne sú hárky ešte raz zložené do tvaru obdĺžnika vo formáte so šírkou 11,5 centimetra šírky a výškou 38 centimetrov. Hárky sú z handrového papiera, ktorý je po okrajoch nerovnomerne ukrojený tvoriaci zubkovité okraje. Označenie *De Apostatis in Cottu Ungh* je vykonané rovnakým rukopisom, akým je zhotovený celý dokument. Neskoršie označenie, *Investigatio apostatárum in cottu Ung 1728. L 1/1728*, ktoré sa nachádza trošku nižšie, je zápis, ktorý vyhotovil archivár pri archivácii dokumentu.

Autor rukopisu nie je známy, je možné len predpokladať, že ním bol niektorý z kňazov stolice, prípadne zapisovateľ vyslaný jágerským biskupom. Jazyk rukopisu je latinčina, zapísaná bežným úradníckym písmom 18. storočia (nápadne sa podobá kurentke). Rukopis obsahuje prešikrtnuté slová len minimálne, prípadne machule neobsahuje vôbec, čo poukazuje

[16] KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter. *Kalvinska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 170 – 179., KÓNYA, Annamária – KÓNYA, Péter. *Szlovák reformátusok a XVI – XVIII. században.* Sárospatak : Tiszáninneni Református Egyházkeület Hernád Kiadó, 2013, s. 127 – 139.

na to, že ide o čistopis, ktorý bol vyhotovený na základe konceptu. Napriek tomu, že obsah dokumentu má úradný charakter, text nie je ukončený podpisom zhotoviteľa so skratkou MP, prípadne overovacou pečaťou archidiakona, stoličného úradníka či inej cirkevnej alebo svetskej osobnosti. Obdobie vzniku dokumentu je uvedené v nadpise, ako aj v poznámke zhotoviteľa či archivára. Okrem roku 1728 nie je známy podrobnejší deň či mesiac, v ktorom bol dokument zhotovený.

Autor začína súpis v Užhorode a následne pokračuje po dedinách, ktoré nie sú uvedené ani abecedne, ani podľa slúžnovských obvodov stolice. Je možné postrehnúť parciálne zoskupenie, ktoré je možné stotožniť s farskou sieťou z roku 1733, resp. 1734. Štruktúra textu je jednoduchá, je tu uvedený názov lokality, následne meno osoby, ktorá apostovala, a následne z akého rítu prechádza na reformovanú konfesiu. V ojedinelom prípade sa spomína aj konverzia na luteránstvo, ktoré v závere nie je uvedené samostatne, ale spolu v totálnych čísla pri reformovanej konverzii. Pre označenie uniatov (teda neskorších gréckokatolíkov) je použité označenie *Ruth* prípadne *Rutheno*, čo nie je myslené v národnostnej rovine ako Rusín. Šľachta je označená pred menom ako *Nobilis*, prípadne *Domini*. Manželky a vdovy sú označené spolu s menom manžela, čo slúži ako identifikátor. Číslo na konci riadka označuje počet členov, ktorí apostovali z katolicizmu.

Keďže zhotoviteľom dokumentu je katolícke prostredie, nevníma zmenu konfesie nezainteresovane, teda s použitím výrazu konverzia, teda zmena, ale s použitím pojmu apostáza/apostat, teda odpadlík. Je tak jasne vyjadrený pohľad na celý akt danej osoby, ktorá je vnímaná ako odpadlík od pravej viery. Záver dokumentu je ukončený sumárom, teda číselným vyhodnotením, ktoré poukazuje na stav, keď je viac apostatov z prostredia gréckeho rítu ako z prostredia latinského rítu.

Pri prepise som sa pridržiaval zásady hodnoverného prepisu, teda slová boli prepísané presne tak, ako boli uvedené pisárom. Z dôvodu ľahšieho orientovania v súpise je každý riadok zapísaný ucelene do riadku aj so slovami, ktoré boli uvedené nad vetou formou nadpísania, prípadne doplnku pod vetou v stiesnenom tvare. Na označenie novej strany som použil značku [pag], ktoré je uvedené pri poslednom slove na danej strane.

Prepis:

Investigatio Apostatarum et Mandato sucettis sacrmæ inInclyto comitatu de Ungh Anno 1728 peracta est hoc modo.
Ungvarini Stephanus Siket Choturnarius ex Catholico Calvinista.
Item Franciscus Nemeth figilus ex Parentibus Catholicis Calvin.
Item Anna Sotis Consors Stephani Vidani decasione Matrimonÿ ex Rutena facta Calvinianæ
In Eor Franciscus Bégány ex Calvinista Catholicus iterum ex Catholico Calvinista habens proles Nro 4.
Item Maria Fűzy Consors Dni Rakoczÿ ex Catjpôoca Calviniana habet prolem unam.
Item in Őr & Darma Paulus Gecsÿ ex Ruth Calvinista hab prol 6
Item Senior Szimak ex Ruteno Calvinista.
Item Joanes Balogh ex Rutheno Calvinista habet proles 3
Item Michaël Molnár ex Ruth Calvinista habet proles Noro 3
Item Joanes Fekete, habens proles 3 ex Ruth Calvinista.
Item Stephanus Kis habens duas proles ex Ruth Calvinista
Item Soror Uporis Kuzma Elizabeth exo Ruth Cal habet proles 2
Item Soror Secunda Kuzmianæ nomine Barbara ex Ruthena Calviniana habet prolem unam.
Item Francisci Fekete Consors ex Rutena Calviniana.
Item Joanes Rasko ex Ruth Calvinianus habens proles Nro 3
In Bothfalva Ladislaus Őros ex Ruteno Calvista habet proles Nor 3
Item Michaël Torma cum consorte ex Ruth Cal hab proes Nor 3
Item Joanes Fekete ex Rutheno Calvinista.
Item Andreas Kohanirj ex Ruth Calvin habet prolem Noro 1.
In Mattyocz Georgius Kereskipnyi ex Parentibq Catholicis, Calvinista
Item Andreas Ladislaus Gasparus, & Gabriël Kereskénÿ ex Parentibus Catholicis Calvinistæ
Item Georgius Sotis ex Ruth Czalvinista habens proles Nor 4.
Item Andreas Galambos ex Parentibus Catholicis Calvinista
Item Momichaël Toth cum sororibus Barbra & Sara ex Ruth Calinista.
Item Elizabetha Őrosz relicta vidua Stephani Sánto ex Ruth Calviniana
Item Joanes Boldi ex Ruth Calvinista habet prolem unam.
Vajkocz [pag]
In Vajkócz Christina Kereskény ex Parentibus Catholicis Calvini
In Veskócz Joanes Kereskény ex Parentibq Catholicis Calvinista
Item Simko ex Rutheno factus Calvinista.

Item Andreas Stephan ex Ruth Calvin habet proles Nor 3
Item Joannes Karabélyos ex Ruth Calvinista habet prolem unam
Item fily & filiæ Geczianæ Rutenæ tres, facti Calvinistæ
Item Socrus Mathemianæ ex Ruth Calvini habet proles Nor 2
Item Mulier Konicza vocituta ex Ruth Calvinia habet proles Nor. 4
Item Stephanus Varga ex Catholico Calvinista
In Gálócs Andreas Koncz ex Calvinista Catholicus, iterum ex Catholico Calvinista factu sebt.
Item Franciskus Ruszka ex Parentibus Catholicis factus Calvinista qui trajectam Cicomiam dicebat cum irisione valere pbeneditione Catholicorum.
Item Sigisonundus Gálócsi ex parentibus ex Catholicis Calvinista
Item Michaël Legezán ex Ruth Calvinista habet proles Nor 3
Item Joannes Csudlák ex Ruthéno Calvinista
In Doboruszka Georgius Toth ex Parentibus Catholicis Lutheranus
Item Moricz Késő ex Ruthena Calviniana
Item Martinus Borsó ex Ruteno Calvinista
In Budaháza Stephani Pesfa consors Nomine Maria ex Rutena Calviniana habet proles Nor 5.
In Mocsár Petrus Kis cum Uxore ex Ruthenis Calvinistæ
Item Filis duo Francisci Katélgyárto ex Catholicis Calvinistæ.
Item Georgius Kis ex Rutheno Calvinista
In Kélecsén Stephani Fekete Consors ex facta Calviniana.
In Palagy Anna Varga ex Ruthena Calviniana habet proles Nor 2
Item Consors Andrea Dancs ex Calvi Catolica ex Catoca Iterum Calvine
In N Selmencz Georgius Kakas ex Rutheno ex Ruteno factus Calvinista habet proles Nor duas
Item Consors Stephani Balogh ex Ruth Calviniana habet proles Nor 3
Item Michaël Fekete ob Uxorem factus Calvinista, cum filÿs Nor 4.
In Kis Selmencz Ladislaus Geczy ex Rutheno Calvinista.
Item Gener Martins Thót Nomine Stephanus ex Rutheno Calvinista
In Csepely Joannis Szócs Catholici filius factus Calvinista.
Item Pauli Fekete Catholici duo Filÿ facti Calvinista
Item Pauli Vacsi Consors ex Ruthena Calviniana.
In Kapos Ladislaus Csapo Ruthenus cum duobus filÿs factus Calvinista [pag]
Item Nicolaus Szőcs ex Ruth Calvinista factus est.
Item Ladislaus Czuzmadia ex Rutheno Calvinista

In Csicser Mathias Rabatin nunc in Gesztely comorans ex Ruth Calvinista
Item Consors Bugari ex Ruthena Calvinana
Item Auriga Dni Kende Csoniabók nomine ex Rutheno Calvinista.
In Vajan Franciscus Kohanyi ex Rutheno Calvinista habet Prs 3
Item Georgius Tóth propter Consortem ex Rutheno Calvinista
Item Grosus Dos Nicolaus Morgai cum Matre ex Catho: Calvinista
In Mogyorós Andreas Huszti ex Patre Rutheno Calvinista habet Prs 3
Item Stephanus Huszty ex Patre Ruth Calvinista habet Proles 3
Item Privigna Domini Adami Harasti Predicanti Calvinistico nupta facta est Calviniana.
Item Lucas Lengyel ex Rutheno Factus Calvinista
In Moktsa Georgius Makayi ex Patre Rutheno Calvinista.
Item Gabrielis Mokcsay Consors filia Pauli Chorvath, nomine Elizabeth ex Catholica Calviniana.
Item Paulus Szénásy ex Calvino Catolicus iterum ex Catholico Calvinista
In Tegenye Joannes Lehoczky ex Catholico Calvinista habet Proles 3.
Item Maria Hudák ex Catholica Calviniana habet Proles Nor 2.
Item Filius Petro ex Ruteno Calvinista habet Proles Numero 3.
In Vajan, Iterum Consors Nicolai Murgayi Barbara Csicseri ex Catholicis Parentibus Calviniana
Item Georgius Mathó ex Catholicis Parentibus Calvinista.
In Palocz Consors Andrea Ujvari ex Parentibus Cathois Calviniana.
Item Gener Asztalos ex Rutheno factus Calvinista
Item Consors Svatko propter Maritum facta ~~Calvinista~~ Luterana
Item Elisabetha Kovács propter Maritum ex Rutena Calviniana.
Item Servus Horvatianus ex Catholico factus Calvinista
Item Konica vocitata ex Rutena ex Ruthena Calviniana habet Proles 3.
In Kerész Consors Gabrielis Mokcsay ex Parentibus Catholicis facta Calviniana.
In Pinkócz Martinus Luppina Ex Catholico Calvin habet Proles 2
Item Georgius Bubulka ex Ruth Calvinista habet Proles Nor 2
Item Ladislaus Mattoczy ex Rutheno Calvinista habet Prolem 9
Item Joannes Tót ex Catholico Calvinista.
Item Gasparus Tót ex Catholico Calvinista.
In Tarnocz Simak dictus ex Catholico Calvinista habet Proles 3.
In Konczhaza Consors Georgij Bednar ex Parentibus Ruth Calvinasta.
In Minaj Joanes Vidani ex Ruth Calvinista habet proles Nor 3.
Item Paulus Takacs ex Parentibus Catholicis Calvinista habet proles Nor

2 [pag].
In Tekergény Stephanus Ballogi ex Ruth Calvin habet Proles 2.
Item Franciscus Herczegh ex Ruth Calvin habet Proles Nor 2
In Putka Helmecz filia Mangodi ex Patente Catholico Calviniana.
In Kis Ráth Consors Kovacs Elisabetha ex Ruth Calvi habet Pi 6
Item Andreas Incubat ex Ruth Calvinista habet filios duos Uxoratos, qui habet Proles Nor 10.
Item Joannes Pastor ex Parentibus Catholicis Calvinista habet P 4.
Item Consors ejusdem ex Ruth Calviniana nomine Barbara
Item Andreas Szimak ex Ruth Calvinista habet proles Nor 5.
Item Frater ejusdem ex Rutheno Calvinista.
Item Joannes Solymos ex Rutheno Calvinista.
In Csaszlocz Michaël Illyés ex Rutheno Calvinista.
In Kereknye Georgius Jőszay ex Rutheno Calvinista
Item Joannes Tolvaj cum fratre ex Ruth Calvinista habent Proles 4
Item Michaël Lecko ex Ruth Calvinista habet proles Nor 5
Item Elisabetha Jőzaÿ ex Ruthena Calviniana habet prolem 9
In Gejőcz Grosa Domina Susana Mako Consors Domini Nicolai Viczmandy ob seviciam Manarit facta Calviniana ex Catholica habet Prl 3.
Item Consors Domini Francisci Viczmandi nomine Catarina ob eandem rationem ex Catholica facta Calviniana.
Item Joannes Orosz Propter Uxorem ex Ruteno Calvinista.
In Szűrthe Franciscus Nagyuna cum Uxore ex Ruth Calvinista habet Prol 4.
Item Georgius Kecske ex Rutheno Calvinista habet Proles Nor 3.
Item Joannes Nyólcz ex Catholico Calvinista habet Proles 9.
Item Uxor Joannis Sakacs ex Ruth Calviniana habet filios Nor 2
Item Georgii Baros Uxor nomine Sára ex Ruth Calviniana habet Pr 9.
In Asvány Geczy vocatus una cum Uxore ex Catholicis Calvinistæ habent Proles Nor 2.
Item Servus Ladislaus vocatus ex Rutheno Calvinista ~~vocatus~~
Item Andreas Rak ex Rutheno Calvinista factus
In Alsó Domonya Consors Andrea Dajma nomine Sophia ex Ruth Calv.
In Bező Lucas Revisanik ex Rutheno Calvinista.
Item Andreas Cerniak ex Ruth Calvinista Mater ejus Catholica.
Item Barbara Cernak ex Catholicis Parentibus nata facta Calviniana.
In Vajnatin Georgÿ Benyak ex Parentibus Catholicis nata propter Maritum facta Calviniana habet prolem Unam.

Item Generosa Domina Anna Hartÿanÿ nunc Szinenyeriana ex Parentibus Catholicis facta Calviniana.
In Szobrancz Komorocz Paulus Német ex Ruth Calvinista
Item Gener Joannis Balas factus Calvinista.
In Porosztó Michaël Jacub ex Parentibus Catholicis factus Calvinista.
Item Consors filÿ Georgÿ Klacsak nomine Anna ex Catho: Calviniana [pag].
In Kereszt Georgius Gyorman ex Rutheno Calvinista factus
In Tassolya Michaél Kovacs ex Parentibus Catholicis Calvinista
Item Joannes Vajda ex Parentibus Ruthenis Calvinista
In Zavatka Michaël Lovasz ex Ruth Calvinista habet Prolem una.
In Csecseho Paulus Bodnar ex Rutheno Calvinist Proles habet aliquod, qui matri Confessarium In Agone desideranti negavit eamq sine Sacramentis defunctetam per Prædicantium Calvinianum Sepeliri Curavit.
In Osztro Consors Jamsik ex Catholica Calviniana
In Szenna Andreas Banyas cum Uxore & duobus filÿs ex Ruthenis facti Calvinistæ
Item Georgius Hólis cum omnibus Prolibus ex Ruteno Calvinista
Item Joannes Szikálÿ ex Rutheno Calvinista
Item Georgius Réze ex Rutheno Calvinista.
In Solÿmos Michael Ivankovics ex Catholico Calvinista.
Item Georgius Csirinka ex Rutheno Calvinista.
Item Michaël Benÿus cum 4 vor filÿs ex Rutheno Calvinista.
Item Michaël Birschik ex Rutheno Calvinista
Item Georgius Fujtak ex Rutheno Calvinista.
In Berin Georgius & Paulus Koman ex Catholicis Calvinistæ
Item Juditha relicta Vidua Andrea Benyak cum filÿs Georgio & Andrea ex Catholicis Calvinistæ
In Pályin Nobilis Susanna Csathó ex Catholica Calviniana.
Item Nobilis Maria Pongracz ex Catholica Calviniana.
Item Nobilis Anna Varjasi Consors ex Catholica Calviniana.
Item Michaël Frendel ex Rutheno Calvinista.
Item Michaël Ondregcsik cum omnibus Prolibus ex Ruth Calvinistæ
Item Michael Bajusa ex Catholico Calvinista
Item Ladislaus Jacub cum filio uno ex Catholico Calvinista.
In Nagy Szertva Andreas Rupuska ex Rutheno Calvinista.
Item Nobilis Christina Bazkay cum omnibus Prolibus ex Catholica Calviniana.

In Kis Szeretva Catharina Badicsova ex Ruth Calviniana
Item Anna Hricsovcik ex Ruthena Calviniana.
In Lucska Georgius Maczegcsik Maria Soror ejus Ex Ruth Calvinista
Item filÿ duo Luca Hora Michael & Joannes ex Ruth Calvinista.
Item Michael Opuclak cum filÿs Georgio & Gregorio factus ex Ruth : Calvinista.
Item Consor Joannis Huroczy nomine Maria ex Ruthena Catholica ex Iterum ex Catholica Calviniana Facta.
Item Consors [pag]
Item Consors Georgÿ Turóczÿ ex Catholica Calviniana.
In Gezenÿ Stephanus Ballogÿov ex Rutheno Calvinista.
In Kis Zalacska Consors Luca Balas nomine Dorotha ex Catholica Calviniana.
In Vinna Generosus Andreas Kazinczÿ Sodalis Btæ Mariæ Virginis factus Calvinista habet filium Daniëlem nomine & Filiam Barbaram nunc in Comitatu Borsodiensi habitantem.
Sara Galambos filia defundi Francisci Galambos olim Sodalis Btæ Mariæ Virginis Calvinista in Deregnyő consors Domini Lonzai.
Ex Catholicis facti Calvinistæ cum Liberis circa No 113.
Ex Ruthenis facti Calvinistæ universim cum Lris No 284
Universim ex Catholica & Greca Eclesia Defecerunt Nor 397
[pag]
De Apostatis in Cottu Ungh 1728
Investigatio apostatárum in cottu Ung 1728.
L 1/ 1728.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

Odišla vynikajúca profesorka a skvelý človek
In memoriam
Dr. h.c. Prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc.

Dňa 6. apríla 2024 nás všetkých zasiahla smutná správa o nečakanom odchode excelentnej pani profesorky Marie Marečkovej, ktorá bola pre väčšinu členov Inštitútu histórie Prešovskej univerzity v Prešove „len našou" zlatou Marií. Takýto familiárny prístup mala väčšina z nás najmä preto, že pani profesorka Marečková veľkú časť svojho vedecko-výskumného bádania venovala východoslovenskému regiónu, bola pravidelnou účastníčkou našich historických konferencií, ako aj členkou mnohých obhajob dizertačných prác, habilitácií a inaugurácií pre mnohých z nás, ale hlavne preto, že bola človekom nabitým pozitívnou energiou, optimizmom a dobrosrdečnosťou.

Pani Dr. h.c. Prof. PhDr. Marie Marečková, DrSc. sa narodila 2. februára 1942 v Kardašově Řečici v južných Čechách. V rokoch 1959 – 1964 vyštudovala na brnenskej Filozofickej fakulte odbor dejepis – český jazyk. Po krátkom pôsobení ako gymnaziálna učiteľka, nastúpila v roku 1970 na Katedru histórie Pedagogickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne, kde pôsobila až do roku 1982, potom v rokoch 1982 – 1989 pôsobila na Katedre histórie a archívnictva na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity a následne až do konca života pôsobila opäť na Katedre histórie Pedagogickej fakulty MU v Brne. Od počiatku svojej vedeckej kariéry svoj bádateľský záujem smerovala k výskumu východoslovenských miest, meštianstva a obchodu v období raného novoveku. V roku 1971 obhájila rigoróznu prácu (PhDr.) Dálkový obchod Prešova v prvních troch desetiletích 17. století a krakovský trh. V roku 1975 získala vedeckú hodnosť kandidáta vied (CSc.) s prácou Spoločenská struktura Bardejova v první polovině 17. století. Habilitovala sa prácou Spoločenská struktura Prešova v 17. století a v roku 1982 bola vymenovaná za docentku v odbore československé dejiny. V roku 1992 jej predsedníctvo Slovenskej akadémie vied po obhájení práce Východoslovenská města a měšťanstvo v sociálně ekonomických vazbách 17. století udelila vedeckú hodnosť doktora vied (DrSc.). Vymenovacie konanie za profesorku sa uskutočnilo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, pričom dekrétom prezidenta Slovenskej republiky bola v roku 1996 vymenovaná za riadku profesorku. Čestný titul Doktor honoris causa (Dr.h.c.) bol pani profesorke udelený 18. marca 2013

v odbore História práve na Prešovskej univerzite v Prešove, mimochodom ako prvej žene vôbec na PU. Bolo to symbolické ocenenie jej celoživotného bádateľského záujmu v problematike miest a meštianstva v období raného novoveku s dôrazom na východoslovenské slobodné kráľovské mestá, ale aj jej dlhoročnú participáciu s historickým pracoviskom na našej univerzite. Okrem témy meštianstva, každodennosti, formovaniu mentalít v období raného novoveku, sa pani profesorka Marečková venovala aj genealógii a pomocným vedám historickým. Okrem vedeckých prác publikovala mnoho skrípt a vysokoškolských učebných textov, parciálnych štúdií v časopisoch a zborníkoch. Plynule hovorila niekoľkými jazykmi, vďaka čomu okrem Slovenska bola aktívnou účastníčkou mnohých zahraničných konferencií a vedeckých podujatí (Nemecko, Rakúsko, Poľsko, Rusko, Francúzsko, Veľká Británia). Svojim študentom sa okrem prednášok a seminárov z rôznych disciplín zameraných na dejiny raného novoveku, či dejiny Brna, latinčiny, pomocných vied historických venovala aj v rámci ŠVOČ, alebo početných diplomových, dizertačných prác.

Okrem univerzitných aktivít sa pani profesorka Marie Marečková rada venovala cestovaniu tak doma ako aj do vzdialeného zahraničia a so svojimi exotickými cestovateľskými zážitkami sa pri návšteve Prešova vždy rada podelila. S cestovaním spojila aj svoje ďalšie hobby fotografovanie a jeho využitie aj pri výučbe dejepisu. Pani profesorka bola veľmi otvorená aj ohľadom svojho súkromného života, často spomínala na svojho manžela, ktorý zomrel v mladom veku a vždy sa rada pochválila úspešnou dcérou Sylviou a jej rodinou. Pri spomienke na pani Dr. h.c. Prof. PhDr. Marii Marečkovú, DrSc. sa v mysliach väčšiny z nás, ktorí sme ju poznali vynorí vždy elegantne oblečená šarmantná dáma, so širokým rozhľadom, nabitá pozitívnou energiou a typickou bezprostrednosťou. Vážená pani profesorka, Milá Marie, takto si Ťa budeme pamätať a budeš nám chýbať.

Česť Tvojej pamiatke!
Členovia Inštitútu histórie

Jaskynné maľby Altamira – začiatky umenia
Maďarské národné múzeum v Budapešti
23. január 2024 – 2. jún 2024

Výstavu *Jaskynné maľby Altamira – začiatky umenia* bolo možné v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti navštíviť v dňoch 23. januára až 2. júna 2024. Vyvrcholením výstavy bolo podujatie Noc archeológie. Počas noci bolo pre návštevníkov múzea pripravených viacero špeciálnych atrakcií vrátane prehliadok so sprievodcom s baterkami, zápasov starovekých gladiátorov, prezentácií zvieracích kostí a spoločného stredovekého tanca.

Vstup a celkové prevedenie výstavy nás ako návštevníkov skutočne nadchlo, keďže expozícia začínala replikou jaskynného vchodu, po prechode ktorého sme sa ocitli v úplnej tme. Postupne, keď si naše oči zvykli na prítmie, uvideli sme všade okolo seba fotografie jaskynných malieb v pôvodnej veľkosti. Výstava približuje okolnosti nálezu jaskyne a samotného objaviteľa. Návštevníci si môžu pozrieť aj slávne kresby zubrov a odtlačky rúk jaskynných umelcov.

Z výstavy Altamira vzišla aj kniha *HistorIQ – Lovci doby ľadovej*, dedičstvo paleolitu, ktorá predstavuje prvú publikáciu nového informačného cyklu Maďarského národného múzea. Séria HistorIQ má za cieľ popularizovať vedu a priblížiť ju širokej verejnosti, ktorá má záujem o našu minulosť. Predstavuje významné maďarské archeologické nálezy v bohato ilustrovaných knihách. Zaoberá sa archeologickými epochami, starovekými národmi a kultúrami Karpatskej kotliny. Prvý zväzok prináša čitateľom pohľad na maďarské aspekty paleolitu. Autormi knihy sú archeológ dr. György Lengyel a dr. Gábor Virágos, vedúci Národného archeologického ústavu. Publikáciu je možné zakúpiť v predajni Maďarského národného múzea.

„*Jaskyňa Altamira v Španielsku ukrýva najznámejšie prehistorické maľby sveta. Tie najkrajšie – zubry – majú 16 000 rokov a vytvoril ich človek jedinečným spôsobom: využil reliéfy stien jaskyne a namaľovaným zvieratám dal telo. Môžeme vidieť kone, jelene a dokonca objaviť odtlačky rúk maliarov. Na výstave prezentujeme obrazy Altamiry v pôvodnej veľkosti, čím vytvárame pocit, že sme v jaskyni. Na výstave môžeme obdivovať lovecké zbrane a zdobené predmety maďarských súčasných umelcov z Altamiry, dokonca môžeme objaviť podobnosti medzi znakmi použitými vo výzdobe*“, uvádzajú pracovníci Maďarského národného múzea v správe o expozícii na webstránke múzea: https://mnm.hu/hu.

Informačné panely nás počas výstavy oboznámili s prvotnou skepsou historikov, ktorá vytlačila Altamiru na vyše dvadsať rokov z centra pozornosti pravekého výskumu až do roku 1902, kedy sa historik Émile Car-

tailhac ospravedlnil Marcelinovi Sanzovi de Sautuolovi za pochybnosť o prehistorickej starobylosti obrazov Altamiry. Predstavená bola aj časová os celého objavu a výskumu jaskyne, mapa ďalších lokalít s dielami paleolitického umenia, prostredie a klíma, vďaka ktorej sa maľby v jaskyni zachovali, ale aj ľudia – označovaní ako umelci, ktorých fyzické i intelektuálne schopnosti sa odrážajú v umeleckých výtvoroch.

Pozoruhodné je najmä využitie hmoty, tvaru a svetla jaskyne. Nepopierateľne dôležitý je pri zobrazení zvieraťa tvar skaly. Vyobrazenie bizónov na polychrómovom strope zámerne zahŕňalo skalnú stenu v tvare vydutia, ktorá bola aplikovaná tak, aby dodala telu zvieraťa objem. Navyše, blikajúce svetlo ohňa vytvorilo ilúziu zvierat v pohybe. Táto geniálna technika priviedla figúry k životu. Farby boli vyrobené z rastlín a minerálov, zmiešané s vodou ako spojivom. Použili sa len dve farby, červená a čierna v kombinácii s prirodzenou žltohnedou farbou skaly a postavy sa stali polychrómovanými. Zobrazené zvieratá museli mať v ľudských mýtoch a kultúre osobitný význam. Pravekí ľudia mali hlboké znalosti o svojom prostredí. Poznali každý anatomický detail každého zvieraťa, ktoré lovili. To je dôvod, prečo boli schopní nakresliť zvieratá s presnými detailmi. Schematické nákresy bez detailov zachytávali aj podstatný tvar zvieraťa, ktorý možno rozpoznať aj dnes.

Vyobrazenia ľudí sú v umení Altamiry obzvlášť abstraktné. Existujú pozitívne a negatívne odtlačky rúk, niekoľko antropomorfných postáv vyrobených s jemne vyrytými líniami a masky s očami a ústami podobnými ľudskej tvári. V záverečnej galérii jaskyne boli prirodzené tvary stien doplnené líniami dreveného uhlia na označenie čŕt tváre, ktoré vyzerajú ako hybridná bytosť medzi bizónom a človekom. Niet pochýb o tom, že prehistorické obrázky predstavujú spoločný symbolický vesmír. Každá zobrazená postava predstavuje niečo iné okrem seba. Určite majú abstraktný význam. Zubor teda nie je len bizón. Môže to byť symbol sily prírody, pokoja alebo odvahy. Nezachovali sa ani myšlienky, ani príbehy, ani slová umelcov z Altamiry, zostali len ich grafické výtvory, zatiaľ čo ich mýty a rituály, ktoré dávali obrázkom zmysel, sú nenávratne stratené.

Jaskyňa Altamira bola zapísaná do zoznamu UNESCO v roku 1985. Objav jaskyne Altamira a potvrdenie faktu, že ide o paleolitický pôvod malieb navždy zmenili náš pohľad na prehistorickú minulosť.

Klaudia Sokolová

HUPKO, Daniel – Martina OROSOVÁ (eds.). *Pálffyovci v Smoleniciach*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2023. ISBN 978-80-69051-01-0.

Významný uhorský rod Pálffyovcov je vo vedeckých historických kruhoch naďalej aktívne skúmanou témou, nakoľko nemožno tvrdiť – ako to niektorí mylne predpokladajú– že už bolo všetko preskúmané, alebo že aktuálny stav prameňov neumožňuje objavovať nové smery výskumu.

O postupnom systematickom výskume svedčí aj zborník s názvom *Pálffyovci v Smoleniciach*, ktorý vyšiel v roku 2023 a obsahuje príspevky z konferencie konajúcej sa 29. júna 2021. Konferencia sa konala pri príležitosti 100. výročia úmrtia grófa Jozefa Pálffyho (1853 – 1920) a bola organizovaná Pamiatkovým úradom SR a občianskym združením Červenokamenské panstvo.

Na konferencii odzneli referáty, ktoré boli zostavované podľa zásady *ne bis in idem*, teda tak, aby priniesli nové poznatky o pôsobení Pálffyovcov v Smoleniciach. Hlavný dôraz bol kladený na posledné tri generácie tzv. smolenickej časti červenokamenskej línie staršej vetvy rodu Pálffyovcov.

Zborník obsahuje celkovo deväť príspevkov, pričom v úvode sa nachádza predhovor jedného z editorov, Daniela Hupka, s názvom *Ne bis in idem – Pálffyovci* v Smoleniciach (s. 6).

Prvým je príspevok Martina Chmelíka, pôsobiaceho v Oravskom múzeu P. O. Hviezdoslava s názvom *Gróf Jozef Pálffy, direktor Oravského komposesorátu* (s. 9), ktorý sa venuje významnému vplyvu a prínosu Jozefa Pállfyho ako akcionára v Oravskom komposesoráte.

Druhý príspevok autora Jozefa Hudeca, pôsobiaceho na Ústave orientalistiky SAV, s názvom *Gróf Jozef Pálffy v severovýchodnej Afrike* (s. 25) sa venuje loveckej výprave trojice rakúsko-uhorských šľachticov, ktorými boli gróf Jozef Pálffy, gróf Michael Esterházy a knieža Heinrich Liechtenstein, konajúcej sa v decembri 1880 až máji 1881 v egyptskom Sudáne.

V treťom príspevku s názvom *Smolenickí Pálffyovci vo svetle matrík* (s. 55) sa autor Marek Gilányi, pôsobiaci na Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu SR zaoberá rodovými väzbami smolenickej vetvy rodu Pálffyovcov na základe záznamov v matrikách a dohľadania pálffyovských hrobov na cintorínoch.

Štvrtý príspevok s názvom *Chemická továreň Jozefa Pálffyho*

v Smoleniciach (s. 85) autorky Zuzany Lopatkovej z Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity pojednáva o Chemickej továrni Jozefa Pálffyho na jeho veľkostatku v Smoleniciach na prelome 19. a 20. storočia. Ďalej sa venuje chemickej výrobe na princípe suchej destilácie dreva a premene podniku na účastinnú spoločnosť (1888 – 1901), pričom štúdia prináša pohľad aj na súčasný stav pôvodného areálu továrne.

V piatom príspevku s názvom *Portréty Jána VIII. Pálffyho – jediného majiteľa Smolenického panstva z mladšej rodovej vetvy* (s. 95) autorka Ingrid Halászová, pôsobiaca taktiež na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity upriamuje pozornosť na osobnosť grófa Jána Leopolda Pálffyho (1728 – 1791), ktorý získal panstvo Smolenice s priľahlým mestečkom ako prvý z rodiny a mal ho vo svojej správe. Autorka upozorňuje na niekoľko zachovaných portrétov Jána Leopolda v detskom veku aj v dospelosti.

Šiesty príspevok s názvom *Obrazy zo Smoleníc v Múzeu Červený Kameň* (s. 107), v ktorom sa autor Jozef Tihányi, zo Slovenského národného múzea v Červenom Kameni, pokúša o identifikáciu obrazov v zbierke SNM – Múzea Červený Kameň, ktoré v minulosti tvorili interiérové vybavenie pálffyovského kaštieľa v Smoleniciach.

Autorka Zuzana Ludiková, pôsobiaca v Slovenskej národnej galérii, sa v poradí siedmom príspevku s názvom *Obrazy z kaštieľa v Smoleniciach v zbierke starého európskeho maliarstva Slovenskej národnej galérie* (s. 119) venuje dielam skonfiškovaným štátom z pôvodných šľachtických zbierok po druhej svetovej vojne, ktoré sa galérii podarilo získať.

V predposlednom príspevku s názvom *Na okraj premien Smolenického hradu z hľadiska ochrany pamiatok* (s. 129) autor Tomáš Kowalski z Pamiatkového úradu SR sleduje budovanie nového hradného objektu z rokov 1910 – 1914. Osobitný priestor v štúdii patrí neskorogotickému oltáru Ružencovej Panny Márie, ktorý je súčasťou sakrálneho vybavenia kaplnky Smolenického hradu.

Posledný príspevok s názvom *Smolenický* zámok v správe Slovenskej akadémie vied (s. 173) autora Branislava Geschwandtnera, pôsobiaceho v Archíve SAV zameriava pozornosť na obdobie od roku 1953, kedy sa Smolenický zámok dostal pod správu SAV. Analyzuje rozhodnutia riadiacich orgánov o užívaní a o úpravách objektu a priebeh týchto adaptačných zmien.

Predkladaný zborník v nových súvislostiach sumarizuje doterajšie poznatky k „pálffyovským“ dejinám Smoleníc v najširšom slova

zmysle. Ako celok vytvára plastický kultúrno-dejinný obraz pôsobenia rodu v Smoleniciach. Publikácia je určená nielen historikom, ale aj širokej verejnosti, ktorá má záujem o dejiny rodu Pálffyovcov. Príspevky sú obohatené o množstvo obrázkov, ktoré vizuálne vhodne dopĺňajú spracovaný text.

Andrea Ferencová

Theatrum Historiae. 2023, roč. 18, č. 32. ISSN 1802-2502.

Theatrum Historiae je vedecký časopis založený na Katedre historických vied Filozofickej fakulty Univerzity Pardubice v roku 2006. Vo svojom v poradí tridsiatom druhom čísle, ktoré vyšlo v roku 2023 ponúka viacero prínosných príspevkov zameraných na hospodárske dejiny raného novoveku. Tieto štúdie vznikli v rámci 12. sjezdu českých historiků, ktorý sa konal 20. – 22. septembra 2022 v Ústí nad Labem.

Konkrétne ide o štyri štúdie, kde prvou z nich je štúdia Václava Ledvinky s názvom *Centra, zázemí a periferie hospodářského života raně novověké společnosti v zemích České koruny. O smyslu hospodářských dějin raného novověku* (s. 11). Príspevok hodnotí reprezentáciu hospodárskych dejín raného novoveku a reaguje na názory o súčasnom úpadku disciplíny „hospodárske dejiny" a jej nahradzovaní „novými" kultúrnymi dejinami. Zdôrazňuje pretrvávajúci význam klasickej ekonomickej histórie a potrebu obohacovať ju o nové prístupy založené na komplexnosti, komparatívnom prístupe a interdisciplinárnosti. Prezentované sú dve historiografické sondy demonštrujúce zmysel a význam štúdia územných ekonomických vzťahov v 16. a 17. storočí.

Druhým je príspevok Marie Ryantovej s názvom *Ženy v pozadí, či jako aktivní hospodářky? Podíl šlechtičen na hospodaření a správě raně novověkého velkostatku* (s. 31). Tento príspevok sa zaoberá podielom žien na ekonomických aktivitách a riadení panstva ranonovovekej šľachty, ktorý naberal na význame s nárastom aktivít a pracovného vyťaženia ich manželov. Štúdia zároveň nastoľuje otázku, čo znamenalo byť aktívnym vlastníkom pôdy.

V poradí tretím je príspevok Roberta Šimuneka s názvom *Svědectví „starých obrazů": kulturní krajina ideální a reálná* (s. 49). Príspevok sa venuje „obrazom kultúrnej krajiny" ako celku, ich úlohe pri ich vzniku, ich využitiu pre ľudí, ktorí si ich objednali, a ich úlohe v súčasnosti. Autor poukazuje na skutočnosť, že v poslednom prípade sú tieto diela brané predovšetkým ako historický prameň.

Posledným je príspevok Tomáša Knoza s názvom *Zadání architektonického a uměleckého díla v raném novověku. Mezi hospodářskými dějinami a dějinami umění* (s. 71). Príspevok poukazuje na nutnosť využiť interdisciplinárny a transdisciplinárny výskum pri analýze zadaní architektonických a umeleckých diel v ranom novoveku. Autor zdôrazňuje, že tento výskum sa nezaobíde bez prepojenia hospodárskych, sociálnych a právnych dejín z pozície historickej vedy, a že z pozície dejín umenia nemožno opomenúť prepojenie dejín umenia, dejín kultúry a dejín životného štýlu.

V závere tohto čísla časopisu nájdeme aj šesť recenzií publikácií, prvou recenzovanou (s. 93) je monografia Eduarda Mühleho – *Slované ve středověku. Mezi ideou a skutečností* (recenzent Michal Téra). Druhou recenzovanou (s. 100) je monografia Martina Klečackého –*Poslušný vládce okresu. Okresní hejtman a proměny státní moci v Čechách v letech 1868 – 1938* (recenzent Dominik Kroutil). Treťou recenzovanou (s. 105) je monografia Daniela Leeho – *Esesákovo křeslo. Odhalení zločinů obyčejného nacisty* (recenzent Tomáš Jiránek). Štvrtou recenzovanou (s. 110) je monografia Milana Vyhlídala – *Vojenští zpravodajci proti nacistické okupaci* (recenzent Tomáš Jiránek). Predposlednou recenzovanou (s. 113) je kolektívna monografia autorov Michala Sklenáře, Kristiny Uhlíkovej a Víta Vlnasa – *Josef Cibulka. Kněz, pedagog a historik umění ve 20. století* (recenzent Martin Lacina). Poslednou recenzovanou (s. 125) je kolektívna monografia autoriek Ireny Korbelářovej, Radmily Dluhošovej a Jitky Sobotkovej – *Paměť chuti: receptáře a kuchařské knihy jako specifické prameny pro poznání kulinární kultury a kulinárního dědictví českých zemí* (recenzent Vendula Cilečková).

Predkladané vydanie časopisu obsahuje zaujímavé a kvalitne spracované príspevky týkajúce sa hospodárskych dejín, ktoré každému čitateľovi dokážu rozšíriť vedomosti v danej problematike.

Andrea Ferencová

PURDEK, Imrich. *Naša vojenská symbolika v 20. storočí až po súčasnosť.* Prešov : Michal Vaško – Vydavateľstvo, 2023. ISBN 978-80-69060-00-5.

V dejinách ľudskej spoločnosti mali symboly a symbolika vždy dôležitú úlohu. Obzvlášť významné boli v armáde a ozbrojených silách, kde spôsob ich používania vyjadroval hierarchiu zásluh, odbornosti a hlavne postavenie, rozlíšenie a identifikáciu jednotlivcov a vojen-

ských jednotiek v rámci vojenských štruktúr a organizácií.

Aj keď sa vojenská symbolika v minulosti tešila záujmu niektorých slovenských a českých historikov, odborníkov a laikov, na Slovensku ju v náučno-populárnej forme ešte nikto komplexne nespracoval. Československá vojenská symbolika pritom zahŕňala aj slovenskú vojenskú symboliku, ktorá má svoj špecifický národný obsah. Práve touto problematikou sa zaoberal autor Imrich Purdek.

Doktor Imrich Purdek je zástupcom riaditeľa Odboru vojenskohistorických výskumov Vojenského historického ústavu v Bratislave a tajomník Rady pre vojenskú symboliku Ministerstva obrany Slovenskej republiky. Zaoberá sa problematikou Armády Slovenskej republiky, resp. Ozbrojenými silami SR po roku 1993, ako aj problematike väzieb na aktivity západoeurópskych a transatlantických politických a bezpečnostných štruktúr od roku 1993 po súčasnosť. Venuje sa taktiež vojenským tradíciám, slovenskej a československej vojenskej symbolike od roku 1848 až po súčasnosť. K jeho dielam patrí monografia Československá vojenská *symbolika v rokoch 1914 – 1939* z roku 2013 a monografia Československá vojenská symbolika v priesečníku heraldiky, *faleristiky a vexilológie 1914 – 1945* z roku 2015. Je taktiež spoluautorom viacerých publikácií ako napr. *Ozbrojené sily Slovenskej republiky. História a súčasnosť 1918 – 2008* (2008 – druhé vydanie), *Vojenská symbolika Slovenskej republiky 1993 – 2006* (2006), *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov Slovom a obrazom* (2013), *Naši v Perzskom zálive. Slovenskí a českí vojaci v operáciách Púštny štít a Púštna búrka 1990 – 1991* (2013). Taktiež je autorom expozície *Vojnoví veteráni* (2012) a spoluautor stálej expozície Vojenského historického múzea *Slováci vo vojenských uniformách od roku 1848 do 2018*.

Táto publikácia je rozdelená do dvoch rozsiahlych kapitol, pričom prvá kapitola s názvom Československá a slovenská vojenská symbolika od roku 1914 až do zániku spoločného štátu Čechov a Slovákov v roku 1992 (s. 11) sa venuje vojenskej symbolike v rokoch 1. svetovej vojny a v medzivojnovom období 1914 – 1939, symbolike československých légií v Rusku, vo Francúzsku a v Taliansku v rokoch 1914 – 1920, symbolike po vzniku Československa a v medzivojnovom období v rokoch 1918 – 1939, vojenskej symbolike v rokoch 2. svetovej vojny 1939 – 1945, vojenskej symbolike Slovenského štátu (Slovenskej republiky) v rokoch 1939 –

1945, symbolike československých zahraničných jednotiek

v Poľsku, vo Francúzsku a Veľkej Británii, v Severnej Afrike a na Strednom východe a v ZSSR, vojenskej symbolike za Slovenského národného povstania, symbolike československej armády v povojnovom období v spoločnom štáte Čechov a Slovákov v rokoch 1945 – 1992 a obdobiu rokov 1945 – 1948, 1948 – 1989 a 1989 – 1992.

Druhá kapitola tejto publikácie s názvom *Slovenská vojenská symbolika od vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 po súčasnosť* (s. 198) sa venuje vojenskej symbolike Armády Slovenskej republiky v rokoch 1993 – 2002, kde sa zameriava na vojenské rovnošaty, odznaky, znaky a označenia, vojenské vyznamenania a vojenské bojové zástavy a štandardy. Ďalej sa v tejto kapitole spomína vojenská symbolika Ozbrojených síl Slovenskej republiky od roku 2002 po súčasnosť, kde sa autor opätovne zameriava na vojenské rovnošaty, odznaky, znaky a označenia, vojenské vyznamenania a vojenské bojové zástavy a štandardy.

Predkladaná monografia sa snaží o ucelený pohľad na vznik a vývoj vojenskej symboliky, vznik a rozvoj vojenských symbolov a ich pretváranie v jednotlivých historických obdobiach náučno-populárnou formou. Publikácia je určená nielen vojakom, ale aj širokej verejnosti, ktorá má záujem o vojenskú symboliku a taktiež zberateľom rôznych odznakov, znakov a symbolov. Kniha obsahuje množstvo obrázkov, ktoré vizuálne dopĺňajú spracovaný text.

Andrea Ferencová

KOVÁR, Branislav – ZAJAC, Oliver – BENEDIKOVÁ, Lucia (eds.). *Epidémie v dejinách. Ľudstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi*. Bratislava 2020. ISBN 978-80-8159-836-4.

Publikácia *Epidémie v dejinách* vznikla ako súčasť riešenia projektov VEGA a APVV, ktorých nositeľmi sú Archeologický a Historický ústav SAV. Okrem ústavov vznikla kniha aj v spolupráci s HistoryWeb.sk, na ktorom sú aktívni všetci traja autori. Predslov napísal Robert Mistrík, vedec a podnikateľ, člen Permanentného krízového štábu počas pandémie COVID-19, ktorý trefne prepojil minulosť so súčasnosťou: „*Dnes máme oveľa lepšie technické možnosti liečby, diagnostiky a karantény, zároveň dokážeme nákazy oveľa rýchlejšie šíriť cez rýchle lietadlá, obrovské lode, preplnené vlaky či všadeprítomné autá.*“ (s. 3). Publikácia snáď ani nemohla vyjsť v prínosnejšom čase, ako bol práve rok 2020, kedy sa svetom šírila ďalšia epidémia. Už v úvode editori zdôrazňujú, aké je dôležité poznať

minulosť, keďže neznalosť histórie môže mať vážne následky na naše konanie. Uvedomujú si však, že historici nespasia svet a zamýšľajú sa nad otázkou prínosu poznania minulosti: (historici) *„Nevedia síce predpovedať budúcnosť, ale na základe poctivého výskumu minulosti sú schopní poukázať na prípadné paralely s dneškom. Jednotlivci minulosti sa museli veľakrát vyrovnávať s rovnakými fenoménmi, akým čelia ľudia v súčasnosti. Dôležitosť hlasu minulosti, tlmočeného historikmi, je zdôraznená najmä „schopnosťou" ľudstva pomerne rýchlo zabudnúť na svoje negatívne skúsenosti. Kadencia vojenských konfliktov v dejinách je toho svedkom."*

Dvadsiatim štyrom historikom a archeológom (Martin Bača, Jakub Drábik, Ján Golian, Michal Habaj, Denisa Hilbertová, Michal Holeščák, Lenka Horáková, Alvina Hovhannisyan, Jozef Hyrja, Vladimír Koppan, Branislav Kovár, Anton Liška, Roman Mocpajchel, Juraj Mesík, Lucia Nezvalová, Zuzana Poláková, Beata Ricziová, Evina Steinová, Veronika Szeghy-Gayer, Lukáš Trnkóci, Terézia Vangľová, Dušan Valent, Oliver Zajac a Andrej Zeman) sa podarilo zostaviť unikátne dielo, ktoré sumarizuje dejiny epidémií. Kniha je rozdelená na štyri hlavné kapitoly, ktorých súčasťou je viacero podkapitol: Najstaršie epidémie, Čierna smrť, Skrytý nepriateľ v novoveku a Dvadsiate storočie – ľudstvo sa nepoučilo. Jednotlivé kapitoly sú síce radené chronologicky, avšak čitateľ pri ich čítaní v ľubovoľnom poradí neprichádza o pointu ani zážitok. Dôvodom je aj fakt, že sa autori neobmedzili len na opis priebehu epidémií, ale analyzujú aj ich príčiny, prevenciu a boj proti nim. Rovnako sa venujú aj dôsledkom epidémií na spoločnosť vrátane politických, ekonomických, sociálnych a náboženských aspektov. Knihu tvoria aj príklady historických infekcií, ktoré ľudstvo prekonalo s obetami, z ktorých sa dá čerpať poučenie pre riešenie súčasných a budúcich epidémií.

Zaujímavá je najmä posledná kapitola, ktorá je akousi diskusiou nad tým, či je ľudstvo schopné poučiť sa z chýb minulosti. Medicínsky pokrok v 20. storočí síce postavil človeka do lepšej pozície, ale ani dnešný vývoj *„zďaleka nepriniesol totálny triumf ľudstva nad baktériami a vírusmi"* (s. 13).

Klaudia Sokolová

KÓNYA, Peter – GUITMAN, Barnabás (eds.) *Kronika sabinovských evanjelikov Daniela Waechtera A Kisszebeni evangélikusok krónikája Waechter Dánieltől.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2022. 346 s. ISBN 978-80-555-3059-8.

V roku 2021 som sa zúčastnil konferencie, ktorá sa konala na pôde Prešovskej univerzity v Prešove, kde po príspevku prof. Petra Kónyu sa v diskusii mnoho povedalo o kronikách a spomínala sa práve sabinovská kronika Daniela Waechtera, ktorej xerokópia bola aj k nahliadnutiu. O rok neskôr môžeme držať v rukách prepis ako aj úvodné texty, ktoré čitateľovi pomáhajú pochopiť pohnútky pisateľov kroniky. Kniha je rozdelená na dve časti, prvá sú štúdie k danej problematike a druhá časť je tvorená samotným prepisom kroniky.

Prepisu kroniky predchádzajú dve kapitoly, ktoré síce nemajú uvedeného autora, ale podľa obsahu je možné postrehnúť, kto je autorom. Peter Kónya je autorom kapitoly s názvom *Slobodné kráľovské mesto Sabinov v dobe Waechterovej kroniky.* Autor uvádza čitateľa do dejinného výseku Sabinova so zreteľom na 16. až 18. storočie. Dominantne sa zameriava na konfesionálne dejiny a dejiny hospodárskeho vývoja, ktoré sú späté so situáciou v krajine. Vďaka brilantnému ukotveniu autora v problematike má čitateľ k dispozícii komplexný pohľad, ktorý je pre autenticitu dotvorený aj porovnaniami s inými mestami Pentapolitany či celkovou situáciu v krajine v 17. a 18. storočí. Vďaka informáciám podaných v komplexnosti čitateľ vníma dobové dôvody, prečo vznikla kronika, čo bolo cieľom pisateľov kroniky a prakticky autor čerpá čiastočne aj z obsahu kroniky a iných prameňov k danej problematike.

Druhá kapitola s názvom *Sabinovská kronika Daniela Waechtera* je autorskou časťou Barnabása Guitmana, ktorý – ako je zvykom pri prepisoch prameňov, uvádza čitateľa do pozadia prepisu, ako aj iných informácií. Autor uvádza, že na prameň ho upozornil Peter Kónya zároveň spomína, viacerých historikov, ktorí s daným prameňom pracovali v minulosti. Okrem toho spomína informácie, týkajúce sa vyhotovenia prepisu, ako aj osoby, ktoré poskytli konzultácie pri príprave tohto diela. Následne v texte ponúka štruktúru rukopisu, uvádza informácie o pokračovateľoch v písaní kroniky a poukazuje na autorské pasáže D. Waechtera a iných autorov. Takáto metodologická časť už štandardne patrí k prepisu textu, lebo nám napomáha pochopiť

postup pri prepise, ako aj interpretovať niektoré časti textu.

Ako je uvedené v imprese, prepis rukopisu vykonali Barnabás Guitman spolu s Kristófom Gulyásom. Prepis rukopisu začína na 89 strane vydania a tvorí hlavnú časť knihy. Text je ponechaný v latinskom jazyku a preklad nie je súčasťou vydania. Základná myšlienka bola hodnoverne pripraviť prepis prameňa so všetkými margináliami, ktoré boli uvedené v origináli. Margináliе, pripadne iné poznámky, sú uvedené ako súčasť poznámkového aparátu, aby ich umiestnenie hodnoverne odpovedalo zámeru zapisovateľa. Kronika je v prepise dostupná v plnom rozsahu s pripojeným menným a miestnym registrom pre lepšiu orientáciu v texte.

Prepis prameňov patrí medzi jeden z pilierov historiografie a zvlášť, ak sa prameň týka aj celospoločenských udalostí, preto svojim obsahom dokáže svojich čitateľov – interpretátorov priviesť k jedinečnému pohľadu na udalosti, ktoré pohli celou krajinou (reformácia, rekatolizácia, stavovské povstanie a iné). Sabinovská kronika je svojim obsahom zaujímavá nie len pre slovenského čitateľa, ale aj pre širšiu stredoeurópsku odbornú verejnosť, preto je možné vysoko oceniť, že priložené štúdie sú dostupné v slovenskom, ako aj maďarskom jazyku, čo napomáha rozvoju poznania poznatkov a vede.

Vavrinec Žeňuch

БУЧА, Андрэй. *Дакументы і матэрыялы па гісторыі беларускай эміграцыі ў Чэхаславацкай Рэспубліцы (1918 – 1939).* Мінск : Кнігазбор, 2020. 560 с. ISBN 978-985-7227-59-4.

V roku 2020 bol v bieloruskom vydavateľstve Knigazbor v Minsku publikovaný zborník dokumentov i materiálov zameraný na pôsobenie bieloruskej emigrácie v Československej republike v medzivojnových rokoch. Autorom – zostavovateľom tohto zborníka je bieloruský historik Andrej Buča, docent, kandidát historických vied, ktorý sa vo svojom výskume dlhodobo venuje problematike československých Bielorusov a ich aktivitám v spoločnej republike Čechov a Slovákov.

Predložený zborník obsahuje archívne dokumenty i materiály, ktoré reflektujú spoločenské, politické, kultúrne, osvetové a výchovno-vzdelávacie aktivity bieloruskej emigrácie v medzivojnovej hostiteľskej republike. Tieto dokumenty i materiály zároveň poukazujú na politiku československej vlády vo vzťahu k bieloruskej emigrácii, ako

aj na postoj vlády Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky či bieloruských národných centier, najmä vo Vilniuse a Kaunase, smerom ku československým Bielorusom. V publikovaných archívnych dokumentoch i materiáloch sa môže čitateľ dozvedieť aj o vzťahoch medzi bieloruskými emigrantmi na jednej strane a inými emigrantskými komunitami z bývalého cárskeho Ruska žijúcimi na území Československej republiky na strane druhej.

Andrej Buča v zborníku publikuje 276 archívnych dokumentov i materiálov, a ďalších sedem dokumentov predstavuje prílohu tohto zborníka. Ide o dokumenty i materiály ako sú napr. administratívne pramene, osobná korešpondencia, rukopisy, memoáre, pričom niektoré z nich sú publikované prvýkrát. Tieto historické pramene sú uložené a chránené v Národnom archíve Bieloruskej republiky, Bieloruskom štátnom archíve – múzeu literatúry a umenia, Ústrednej vedeckej knižnici Jakuba Kolasa Národnej akadémie vied Bieloruska, Ústrednom štátnom archíve Litvy, Štátnom archíve Ruskej federácie, Národnom archíve Českej republiky, Archíve Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky, Archíve hlavného mesta Prahy či Slovanskej knižnici – Národnej knižnici Českej republiky. Dokumenty a materiály sú publikované v pôvodnom znení v rôznych jazykoch – bieloruskom, českom, ruskom, poľskom, slovenskom a ukrajinskom, pričom väčšina z nich obsahuje aj odborné komentáre zostavovateľa zborníka.

Z chronologického hľadiska zborník otvára archívny dokument, ktorý pochádza zo dňa 29. apríla 1919 – Poznámka Antona Luckieviča o výsledkoch návštevy prezidenta Československej republiky Tomáša Garrigua Masaryka, nakoľko autorovi publikácie sa nepodarilo nájsť žiadne dokumenty týkajúce sa prítomnosti Bielorusov v Československu v roku 1918. Zborník naopak uzatvára dokument datovaný ku dňu 11. marca 1919, ktorého autorom je významný predstaviteľ bieloruskej emigrácie v medzivojnovom období – Vasiľ Zacharka. V tomto dokumente informuje predseda Bieloruskej rady v Prahe pražské policajné oddelenie o blížiacej sa oslave 21. výročia vyhlásenia Bieloruskej národnej republiky.

Súčasťou zborníka je aj bohatá obrazová príloha. Tá obsahuje osobné fotografie predstaviteľov bieloruskej emigrácie, medzi nimi aj Vasiľa Zacharku, Tomaša Hryba, Jana Jermačenka, Ľudmily Kraskovskej, Anotona Žuka, Jana Stankieviča a mnoho ďalších, spoločné fotografie bieloruských študentov, súkromné fotografie z rodinného archívu priamych príbuzných Mikuláša Veršinina, fotografie diplo-

matických pasov Bieloruskej národnej republiky rôznych predstaviteľov bieloruskej komunity, fotografie povolení Bielorusov k pobytu v Československej republike, obálky časopisov publikovaných bieloruskými emigrantmi v Prahe, pečate bieloruských organizácií pôsobiacich na území Československa, či pozvánky na rôzne podujatia organizované československými Bielorusmi.

Zborník *Дакументы і матэрыялы па гісторыі беларускай эміграцыі ў Чэхаславацкай Рэспубліцы (1918 – 1939)* je veľmi cennou publikáciou pre všetkých, ktorí sa zaujímajú o históriu Bieloruska, konkrétne o pôsobenie Bielorusov v medzivojnovom období v Československej republike.

Luciána Hoptová

ZOZNAM AUTOROV

Mgr. Anna BEŇOVÁ
Ústav pomocných věd historických a archivnictví, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita v Brne

Mgr. et Mgr. Luciána HOPTOVÁ, PhD.
Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.
Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

doc. Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.
Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Dr. Ferenczi SZILÁRD
Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca

prof. Dr. Waclaw WIERZBIENIEC
Instytut Historii, Uniwersytet Rzeszowski

PhDr. Vavrinec ŽEŇUCH, PhD.
Husák 11, 07251 Krčava

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES
č. 1/2024, roč. 24

Jazyková úprava:
Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.

Anglické abstrakty:
autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

Šéfredaktorka:
Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ, PhD.

Pre
Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove
a
Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:
Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
17. novembra, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775

Dátum vydania:
október 2024

Sadzba:
Marek SEDLÁK

ISSN 2989-3089 (online)
ISSN 1336-7528 (tlačené vydanie)
Evidenčné číslo MK SR: EV 227/23/EPP
EV 6135/23/PT

Informácie pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, niektorom svetovom jazyku alebo v stredoeurópskom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 30. júnu a druhého čísla vždy k 31. decembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD:

elektronicky na adresu:

ahp@unipo.sk

poštou:

Inštitút histórie
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov

Každý príspevok musí obsahovať: názov v slovenskom a anglickom jazyku, meno autora, pracovisko a stručné informácie o autorovi, abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) – min. 5 – 7 riadkov, 5 – 6 kľúčových slov v anglickom jazyku. Každý príspevok (bez ohľadu na vedný odbor) musí mať poznámkový aparát pod čiarou a spĺňať nasledujúce požiadavky (písmo: Times New Roman, 12, zarovnanie na obe strany, poznámkový aparát pod čiarou). Autori sa zaväzujú, že odovzdajú na publikovanie redakcii AHP originálny, pôvodný text, dovtedy nepublikovaný, založený na vlastnom archívnom alebo pramennom výskume. Predloženie príspevku, ktorý bol už publikovaný inde (vrátane jazykovej mutácie) je považované za neetické. Výnimku tvorí prípad, ak bol príspevok výrazne prepracovaný alebo doplnený. V takom prípade je potrebné túto informáciu uviesť v poznámke, s konkrétnym označením, kde bol už pôvodný príspevok publikovaný. Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciame. Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby citovania dokumentov:

1. Knihy/Monografie. Prvky popisu:
Autor. Názov: podnázov (nepovinný). Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.
Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.
Príklad:
TIMKO, J. – SIEKEL. P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004, s. 104. (citovaná konkrétna strana)
TIMKO, J. – SIEKEL. P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s. (citovaná monografia s celkovým počtom strán)

2. Článok v časopise. Prvky popisu:
Autor. Názov. In *Názov zdrojového dokumentu* (noviny, časopisy). ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).
Príklad:
STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie:
Prvky popisu: Autor. Názov článku. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).
Príklad:
ZEMÁNEK, P. The machines for „green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie:
Prvky popisu: Autor. Názov [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.
Príklad:
SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie):
Slovenský biografický slovník. II. zväzok E – J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:
Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mirofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu.
Príklad:
SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880 – 881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei/216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

ISSN 1336-7528

9 771336 752000